

**ІВАН
В**ИХОВАНЕЦЬ

**ОЗМОВЛЯЙМО
УКРАЇНСЬКОЮ**
МОВИЗНАВЧІ ЕТЮДИ

**КИЇВ
УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ
ВИДАВНИЦТВО
ПУЛЬСАРИ
2012**

УДК 811.161.2'27
ББК 81.2Укр-5
В54

У цій книжці йдеться про культуру української мови, типові вади усного і писемного мовлення. У ста десятках мовознавчих етюдах подано поради стосовно вибору слів, морфологічних форм, синтаксичних конструкцій, словесного наголосу, стилістичних варіантів для найкращого висловлення думки.

Шанувальникам рідного слова, журналістам, науковцям, редакторам, учителям, студентам і учням — усім, хто дбає про культуру української мови.

- © Вихованець І. Р., 2012
- © Загнітко А. П., післямова, 2012
- © Мішук Л. В., художнє оформлення, 2012
- © Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2012

ISBN 978-617-615-014-5

Світлій пам'яті
моєї дружини Антоніни
присвячую

ЗМІСТ

Передслово	
Я маю... Я повинен.. Я мушу... Щодня мовою вмивати душу	13
Етюд перший	
Маємо сказати, що <i>A</i> не завше треба шанувати	20
Етюд другий	
Пора, пора, добродії, уже наголошувать не <i>адже</i> , а <i>адже́</i>	22
Етюд третій	
<i>Бажуючий, керуючий, початкуючий, працюючий, співаючий</i>	24
Етюд четвертий	
<i>Більш за все</i> чи <i>найбільше</i> й <i>над усе?</i>	25
Етюд п'ятий	
<i>Більше ста</i> осіб чи <i>понад сто</i> осіб?	26
Етюд шостий	
Поміж <i>болем</i> і <i>біллю</i>	26
Етюд сьомий	
Крізь <i>бренди, тренінги</i> й т. д.	28
Етюд восьмий	
Кілька слів стосовно <i>буряка</i> та <i>буряків</i>	28
Етюд дев'ятий	
Наш <i>бюлетень</i> готує щасний чи нещасний день	30

Етюд десятий	
Радить навіть онук: “Не вживаймо <i>важкомовних сполук</i> ”	30
Етюд одинадцятий	
Якщо <i>вважати</i> й <i>гадати</i> , то не <i>рахувати</i>	32
Етюд дванадцятий	
<i>Вираз</i> — не <i>вислів</i>	33
Етюд тринадцятий	
<i>Виставочний</i> і <i>виставковий</i> , <i>посадочний</i> і <i>посадковий</i>	34
Етюд чотирнадцятий	
Буває, що й <i>витікає</i> , і <i>впливає</i>	34
Етюд п'ятнадцятий	
Швидше <i>виходьте</i> і <i>заходьте</i>	36
Етюд шістнадцятий	
Чи справді <i>вищий</i> є <i>найвищим</i> ?	37
Етюд сімнадцятий	
<i>Відгук</i> поборює <i>відзив</i>	38
Етюд вісімнадцятий	
Улюблений <i>відмінок заперечних речень</i>	38
Етюд дев'ятнадцятий	
Ох, слово... слово те <i>відношення</i> до тексту входить без запрошення	41
Етюд двадцятий	
<i>Відтак</i> вживаємо не так	42
Етюд двадцять перший	
<i>Відчиняйте двері</i> й <i>відкривайте виставку</i>	42
Етюд двадцять другий	
Хто ви — <i>віруючий</i> , <i>вірний</i> , <i>вірник</i> чи <i>вірянин</i> ?	44

Етюд двадцять третій Властивий і притаманний комусь (чомусь), але характерний для когось (чогось)	46
Етюд двадцять четвертий Телевізор, будь ласка, вмикайте , а про слово включати забувайте	47
Етюд двадцять п'ятий Не всеохоплюючий , а всеохопний або всеосяжний	47
Етюд двадцять шостий Куди вступати: до вузу чи до вишу ?	48
Етюд двадцять сьомий Кого чекаємо — гостей чи гостей ?	49
Етюд двадцять восьмий У нашій мові — ні! — не маємо отого “ давайте заспіваємо! ”	50
Етюд двадцять дев'ятий Розпросторується гінко давальний іменниковий відмінок	51
Етюд тридцятий На дільниці й на ділянці працюють наші вихованці	53
Етюд тридцять перший Чому нема довкілля ?	54
Етюд тридцять другий Дотримуйтесь і притримуйтесь	55
Етюд тридцять третій Не дякуючи все ж таки, а завдяки	55
Етюд тридцять четвертий Прийменник З та його фонетичні варіанти ЗІ, ІЗ, ЗО	57
Етюд тридцять п'ятий Не з точки зору	59

Етюд тридцять шостий Прийменник <i>за допомогою</i> , а не <i>з допомогою</i>	59
Етюд тридцять сьомий <i>За спеціальністю</i> чи <i>зі спеціальності?</i>	60
Етюд тридцять восьмий А все-таки — <i>завідувач</i> і <i>командувач!</i>	61
Етюд тридцять дев'ятий Не радимо нікому ставити <i>зайву кому</i>	61
Етюд сороковий Не <i>заключаймо</i> договорів!	62
Етюд сорок перший У плетиві <i>заперечних слів</i>	62
Етюд сорок другий <i>З-за</i> гаю, гаю зеленого	63
Етюд сорок третій Поміркуймо ґрунтовно про слова <i>змістовий</i> і <i>змістовний</i>	65
Етюд сорок четвертий <i>Знахідний відмінок</i> у шатах <i>родового</i>	66
Етюд сорок п'ятий <i>Знаходиться</i> втрачене — і <i>не знаходиться</i> тут і там побачене	67
Етюд сорок шостий Наведімо лад у сполуках <i>значимі вади</i> і <i>значимість вад</i>	68
Етюд сорок сьомий <i>Зрадити</i> не можна <i>Батьківщину</i>	70
Етюд сорок восьмий Люди <i>зустрічаються</i> , а помилки <i>трапляються</i>	71

Етюд сорок дев'ятий <i>Горю, не вагайся й не помиляйся!</i>	72
Етюд п'ятдесятий Чи то <i>їхній</i> , чи то <i>їх</i> — зрозуміти нам не гріх	73
Етюд п'ятдесят перший Скажімо щиросердо нині: “Ми <i>маємо... мусимо... повинні...</i> ”	75
Етюд п'ятдесят другий Що ви маєте? <i>Можливість?</i> Чи <i>змогу?</i>	76
Етюд п'ятдесят третій Ви <i>маєте рацію</i> , що добрий мед з акації	77
Етюд п'ятдесят четвертий Не стійте <i>на протязі протягом</i> години	79
Етюд п'ятдесят п'ятий Шлях нам не легкий <i>навпростець і напрямки</i>	80
Етюд п'ятдесят шостий <i>Навчальні</i> гаразди — і негаразди <i>учбові</i>	81
Етюд п'ятдесят сьомий <i>Навчатися грамоти</i> чи <i>навчатися грамоті?</i>	82
Етюд п'ятдесят восьмий Не кохання, не радощі й не спів, а <i>наголошення нелюбих слів</i>	83
Етюд п'ятдесят дев'ятий Не <i>надсилають за адресою</i>	84
Етюд шістдесятий Шануймо свою <i>належність</i> , а не <i>приналежність</i>	85
Етюд шістдесят перший Що <i>настоюємо</i> й на чому <i>наполягаємо</i>	86

Етюд шістдесят другий Дозвольте запитати: “Чи <i>наступаюче</i> буває <i>свято</i> ?”	88
Етюд шістдесят третій <i>Незважаючи</i> на скрутний час і <i>не дивлячись</i> на нас	88
Етюд шістдесят четвертий Питаєте ви. Питаю я: “Чи варто <i>носити ім’я</i> ?”	89
Етюд шістдесят п’ятий Варто <i>обирати</i> й <i>вибирати</i>	90
Етюд шістдесят шостий У цій <i>області</i> — у краї ріднім	91
Етюд шістдесят сьомий <i>Те саме</i> — <i>не одне і те ж</i> ... Авжеж, добродії, авжеж	93
Етюд шістдесят восьмий Дивина за стільки літ: <i>оточили</i> навіть <i>світ</i>	94
Етюд шістдесят дев’ятий Вибираймо неодмінно замість <i>оціночний</i> — <i>оцінний</i>	95
Етюд сімдесятий <i>Паводок</i> чи <i>повінь</i> ?	95
Етюд сімдесят перший Має бути лиш одне: не <i>пануюче</i> , а <i>панівне</i>	96
Етюд сімдесят другий <i>Передмова</i> , <i>передслово</i> , <i>переднє слово</i>	97
Етюд сімдесят третій <i>Передплата</i> і <i>підписка</i>	98
Етюд сімдесят четвертий Як ліпше <i>перетворюватися</i>	99
Етюд сімдесят п’ятий Як <i>пишеться</i> , так і <i>читається</i>	100

Етюд сімдесят шостий Про числівники <i>півтора і півтори</i>	101
Етюд сімдесят сьомий Від світання до смеркання не <i>піднімаймо</i> жодного <i>питання!</i>	102
Етюд сімдесят восьмий І в погоду, і в негоду ходила дівчина <i>по воду</i>	103
Етюд сімдесят дев'ятий Що за шум?! Що за гам?! Ох! та ах! Хтось там ходить <i>по полям</i> , а треба — <i>по полях!!!</i>	104
Етюд вісімдесятий Буває <i>подібний</i> , а буває й <i>такий</i>	105
Етюд вісімдесят перший Шануємо безмежно <i>пожежника</i> , а не <i>пожежного</i>	107
Етюд вісімдесят другий Без <i>понятійної</i> принуки, а з рідномовних згуків	108
Етюд вісімдесят третій Навіщо <i>поставляти</i> , якщо треба <i>постачати</i> ?!	109
Етюд вісімдесят четвертий Насправжки стверджуймо, а не позірно: “Пишімо <i>правильно</i> , а кохаймо <i>вірно!</i> ”	110
Етюд вісімдесят п'ятий Праця <i>приводить</i> до щастя, а лінощі <i>приводять</i> до нещастя	111
Етюд вісімдесят шостий Між <i>примірником і екземпляром</i>	112
Етюд вісімдесят сьомий <i>Разом з тим чи водночас?</i>	113

Етюд вісімдесят восьмий	
Цього <i>разу</i> нас прибуло в півтора <i>раза</i> більше	114
Етюд вісімдесят дев'ятий	
І <i>ревний</i> , і <i>ревнивий</i> , зате сміливий	115
Етюд дев'яностий	
<i>Розв'язали</i> проблему і <i>вирішили</i> опублікувати статтю на цю тему	118
Етюд дев'яносто перший	
Порада вам проста: святкуйте не <i>свята</i> , а <i>святá</i>	119
Етюд дев'яносто другий	
Будьмо <i>сердечними</i> , а не <i>сердешними</i> — й уникнемо <i>серцевого</i> нападу	120
Етюд дев'яносто третій	
Гей, гей! Де закінчення в <i>сімей</i> ?	121
Етюд дев'яносто четвертий	
Мусимо запам'ятати: чого не треба, не <i>складати</i>	122
Етюд дев'яносто п'ятий	
Аби кожен звук уподобати <i>складник</i>	123
Етюд дев'яносто шостий	
Що чинити зі <i>сміслом</i> ?!	124
Етюд дев'яносто сьомий	
Лунає голос чийсь: “Не можна <i>сміятися над кимсь</i> !!!”	125
Етюд дев'яносто восьмий	
Про сполучні слова <i>який, що, котрий</i> і <i>чий</i>	127
Етюд дев'яносто дев'ятий	
Казала мати. Казав і тато: “Не можна, синку, <i>суміцати</i> ...”	129
Етюд сотий	
Сполуки <i>сьогоднішній день</i> уникаймо, а слів <i>сьогодні</i> й <i>сьогодення</i> не забуваймо	130

Етюд сто перший	
Не вживаймо <i>назад</i> і <i>тому назад</i>	131
Етюд сто другий	
Минає нам за роком рік, але не забуваймо про <i>торік!</i>	132
Етюд сто третій	
<i>У гаю</i> і <i>в гаї</i>	133
Етюд сто четвертий	
Позбавляймося такої напасті, як <i>у якості</i>	134
Етюд сто п'ятий	
З давніх-давен <i>фено́мен</i> , а не <i>феноме́н</i>	135
Етюд сто шостий	
Казала Настя, що <i>чекає</i> й <i>очікує</i> щастя	136
Етюд сто сьомий	
Як відмінювати <i>числівники</i>	137
Етюд сто восьмий	
Який нам потрібен <i>чоловік</i>	139
Етюд сто дев'ятий	
<i>Що</i> раніше, <i>то</i> ліпше	140
Етюд сто десятий	
Благословенні ті слова, де криця й дух наш ожива!	141
Післяслово	
Читаючи Шевченкового “Кобзаря”...	
Заглядаючи у словники... Вірячи в наше майбуття	143
Книга на будень і на свято. <i>Анатолій Загнітко</i>	151
Про автора	157

ПЕРЕДСЛОВО

**Я маю... Я повинен... Я мушу...
Щодня мовою вмивати душу**

Від раннього дитинства й упродовж усього життя людина невіддільно пов'язана з мовою. Це єдине знаряддя, що вивищує людину над світом, робить її нездоланною в пошуках Правди і Справжності. Розпочинається прилучення дитини до краси рідної мови з милих бабусиних казок і материнської колискової пісні. Кожен день дає нам уроки пізнання. І завжди і скрізь наш найкращий учитель — рідна мова.

Усі звершення наші, думи і сподівання закріплюються в мові. Мова рідна — наше найзіркіше, найнепомильніше око, наймогутніша сила. Через мову людина пізнає те, що недосяжне безпосередньому сприйманню. У цьому диводійному дзеркалі відображаються всі таємниці світу. В мові постають перед нашим зором сторінки давньої історії й очікувані здобутки прийдешнього.

За допомогою мови ми проникаємо в думи і почуття, які хвилювали людей за тисячоліття до нас. Також можемо звернутися до далеких нащадків і передати їм у мові найсокровенніше. Мова — найвірніший посланець з минулого в сьогодення і з сьогодення у майбуття. Завдяки її могутності не замулюється людський досвід. Це схованка мудрості і невмирущості народу.

У мові є одиниця, без вивчення якої немислиме пізнання всієї її (мови) будови. Ця одиниця — слово. Воно постає перед нашим розумом як щось центральне, навколо якого групуються інші мовні одиниці. У слові об'єднується багато властивостей. Воно багатомірне: позначає предмети та явища навколишньої дійсності, має певне емоційне забарвлення, вирізняється неповторністю своєї біографії, спеціалізується у граматичній ролі, оформляється фонетично.

Українська мова вижила попри заборони, переслідування, зневажливе ставлення, підступні дії. Як мовить наша геніальна поетеса Ліна Костенко, “О мово, ти ще жива. Тяжкі твої тортури. Колись творилися слова, тепер — абрєвіатури”. Навіть у незалежній нашій Українській Державі часто рідне слово буває зневажене, безпритульне, понівечене, принижене байдужим ставленням до нього владних зверхників. Тут доречно згадати проникливі міркування нашого дбайливця за розквіт рідної мови академіка Івана Дзюби про те, що “байдужувате або легковажне ставлення до мовного розвитку свого народу, долі його мови великою мірою зумовлене буває і поверховим розумінням сутності мови, зведенням її ролі, її функції до однієї — комунікативної. Це справді важлива функція мови, особливо в наш час інформатизації і комп'ютеризації... Але все-таки це не єдина і не головна роль мови в бутті народу. Великі мислителі людства всіх часів і народів були про мову набагато вищої думки! Зокрема, лінгвісти, психологи, педагоги, культурологи, філософи ХІХ–ХХ ст. незмірно поглибили розуміння рідної мови як носія всієї історичної спадщини народу, всього його духовного досвіду, його світогляду, його способу мислити й відчувати... Нині загально визнаним є те, що мова має і гносеологічну, і культуротворчу

функції, є засобом консолідації суспільства, що кожна національна мова є унікальною загальнолюдською цінністю як неповторний спосіб пізнання світу”.

Так, нелегкий час переживає рідна мова і в незалежній Україні. Передовсім укажемо на деформації в Україні мовної ситуації, успадковані від колоніального минулого. Однією з найпоказовіших деформацій є те, що російській мові вдалося витіснити й замінити українську мову на значній території у функції спілкування. Ситуація, за якої нерідна мова заступає рідну у цій функції, руйнівна. Деформована мовна ситуація блокує реалізацію надзвичайно важливих інших функцій національної мови — державотворчої та об'єднавчої. У державотворчому процесі національній мові належить особливе місце. Спільна мова стає одним із головних чинників, які зумовлюють солідарність населення, а отже, стабільність держави. Відродження українців як нації і України як держави залежатиме від того, чи буде спроможне українське керівництво зупинити розкручений маховик зросійщення і надати двомовному (українсько-російському) розвитку України українського напрямку. Конституція дає керівництву України право застосувати владні механізми для розширення функцій української мови. Для цього потрібно запровадити ефективну мовно-культурну політику, зокрема обов'язкове вживання державної мови у визначальних для держави сферах: в органах управління, судочинстві, в державних закладах освіти, науки, культури, в засобах масової інформації. Влада повинна спрямовувати свої зусилля на відродження і піднесення престижу української мови як мови титульної нації, утвердження української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, посилення функцій державної мови як об'єд-

навчого чинника в українському суспільстві, набуття українською мовою ролі мови міжнародного спілкування в Україні, підвищення мовної культури громадян. На заваді реалізації цих завдань стоять олігархічно-кланова структура влади, усе більша соціальна поляризація суспільства та інші негативні чинники.

Про що розповідає ця книжка? Якщо стисло висловитися — про культуру української мови. Про типові вади усного і писемного мовлення, про порушення лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних, стилістичних та інших норм сучасної української літературної мови. Про правописні труднощі. Про вибір слів, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, мовних варіантів для найкращого висловлення думки.

Культура мовлення відбиває рівень опанування норм усної і писемної української літературної мови, свідоме й доречне використання виражальних засобів мови залежно від мети й обставин спілкування. Культуру мови спрямовано на виховання навичок літературного спілкування, на засвоєння і творче використання норм слововжитку, граматичних правил, вимови, синонімічних багатств. З низькою культурою української мови пов'язані порушення правил сполучуваності слів і речень, наголошення, написання. Культура мови — це й точність, виразність, стилістична майстерність висловлювання. Мовці, які дотримуються літературних норм, уникають у мовленнєвій практиці канцеляризмів, діалектизмів, суржику. Вони досягають досконалості в усній і писемній формах мовлення, що сприяє найточнішому, найповнішому вияву висловлюваної думки, передає гармонійне поєднання змісту і форми.

Усі захоплюються працею майстра — людини, яка віртуозно володіє відповідним знанням. Є майстри

слова, що досконало опанували найскладніше і найдивовижніше знаряддя — мову. Такими майстрами стають лише закохані в рідне слово, лише ті, хто щоденно шліфує його, досягає гармонії думки і слова.

Потрібно вирізнити ступінь мовної компетентності людей. Є особи, мовлення яких має бути взірцем для громадян нашої країни. Це письменники, мовознавці, учителі, працівники радіо й телебачення та інші. До когорти носіїв зразкової української мови мають належати державні і громадські діячі, урядовці різних рангів. На жаль, не все гаразд з опануванням норм сучасної української літературної мови багатьма нашими зверхниками. До того ж мовні помилки трапляються у важливих державних документах.

Низький ступінь мовної компетентності часто виявляють мовці в наголошуванні слів. А правильне наголошування створює красу рідної мови, її музичну витонченість і легкість. Особливо це стосується слів основних, першорядних. Приміром, назви нашого народу і мови. Нерідко у словах *украї́нці*, *украї́нець*, *украї́нка*, *украї́нський*, *по-украї́нському* порушують наголос. Запам'ятаймо, що завжди в цих словах слід ставити наголос на літері *ї*. Вони зберігають наголошування власної назви *Украї́на*.

Отож вимовляймо *украї́нці*, *украї́нець*, *украї́нка*, *украї́нський*, *по-украї́нському*. Для підтвердження літературного наголосу іменника *украї́нець* наведемо уривок із вірша “Мій борг” Бориса Олійника:

Я тим уже боржник,
Що украї́нець зроду:
Бо доля, певне, в гуморі була,
Коли у посаг нам давала землю, й воду,
І голубого неба в два крила.

Зазначимо, що українське наголошення слів допомагають виявити поетичні твори наших найвидатніших майстрів слова. У поезії ритм і віршовий розмір чітко вказують на місце наголосу. Тому для опанування наголошування слів потрібно звертатися до поетичних надбань українського письменства.

Припускаються прикрих недоглядів у синтаксичній сполучуваності слів, переважно це стосується перенесення до української мови синтаксичних норм російської мови. З цього погляду звернімо увагу на сполучувальні властивості широко вживаного в щоденному спілкуванні українського дієслова *дякувати*, яке відповідно до літературних норм вимагає давального відмінка іменників або займенників: *Я дякую вам, Дякуємо лікарці*. І коли мовець будує вислови на кшталт *Я дякую вас, Дякуємо лікарку* (порівняйте російські конструкції *Я благодарю вас, Благодарим доктора*), то досягає “вершин” антикультури української мови.

За нормальних умов кожен народ має мову свою, а не чужу. Свою, виплекану серцем упродовж сторіч, мову має і український народ. Тож нема жодної потреби втрачати цей наш найдорожчий скарб і переходити на мову чужу. До того ж, історичний досвід незаперечно показує, що коли народ втрачає свою мову, то це завдає йому надто глибокої травми, згубно впливає на його (цього народу) перспективи.

Не принесе також нічого іншого, крім духовної руйнації, оспівуваний деякими адептами принцип “гармонійної” українсько-російської двомовності. Відповімо таким “добродійникам” словами Ліни Костенко: “Які слова страхітливі — дволикість, дворушництво, двозначність, двоєдушність! Двомовність — як роздвоєне жало. Віки духовної руйнації. Змія вжалила серце нації”.

Отож бережімо рідну мову — найдорожчий скарб!
Бережімо Україну!

Пропонована книжка складається зі ста десяткох мовознавчих етюдів, передслова і післяслова. Кожен етюд становить викінчену розповідь про природу і функціонування слів, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, словесного наголосу, стилістичних явищ тощо.

Хочеться на початку нашої мандрівки сторінками книжки побажати вам, шановні читачі, більше заприязнитися з рідною мовою, її багатствами, проникнути в незмірні глибини рідного слова.

Нехай кожен з нас, українців, мовить віддано, щиро:

Я маю... Я повинен... Я мушу...

Щодня вмивати словом рідним душу.

Етюд
перший

МАЄМО СКАЗАТИ, ЩО **А** НЕ ЗАВШЕ ТРЕБА ШАНУВАТИ

Ніхто не заперечуватиме, що літера *а* першою стоїть у нашій абетці і позначуваний нею звук надто поширений у мовленні. Але... Але *а* треба вживати правильно, не допускати прикрих помилок.

Останнім часом нерідко вживають таких словосполук, як *два учня, три студента, чотири стола, два стільця, двадцять три вулика*. Це використання закінчення *-а* не відповідає літературним нормам і перенесене живцем із російської мови. У таких сполуках неправильно вжито форми іменників чоловічого роду в поєднанні з числівниками *два, три, чотири*, а також зі складеними числівниками, у яких кінцевими елементами виступають числівники *два, три, чотири*. Відповідно до граматичних норм сучасної української літературної мови числівники *два, три, чотири* (а також складені числівники, у яких кінцеві елементи — ці ж числівники *два, три, чотири*) поєднуються з іменниками чоловічого роду у множині. Такі іменники мають форми називного відмінка множини із закінченням *-и, -і*: *два учні, три студенти, чотири столи, два стільці, двадцять три вулики*.

Наприклад:

Ой **три шляхи** широкії
Докупи зійшлися.

На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той сестру. А найменший —
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі.
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині...
А дівчина заручена —
Червону калину.
Не прийнялись **три ясени**,
Тополя всихала,
Повсихали **три явори**,
Калина зов'яла.
Не вертаються **три брати**.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються **три брати**,
По світу блукають.
А **три шляхи** широкії
Терном заростають...

(Тарас Шевченко).

Три скелети сидять за кавою і провадять про філософію Ніцше, до них присідає рудава бестія і починає з одного

крити, що той недоладно грає справжню людину (Василь Стус); Громадяни, дотримуйтесь тиші, — вимагають чотири щити довкола високої вежі... (Василь Стус); Чотири вітри полощуть душу, у синій вазі стеблина яра, у вирві шалу, в світ-завірюсі чорніє безум хитай-води (Василь Стус); Два вогні горять, з вітром гомонять, а в високім небі два сонця стоять (Василь Стус); Два чорні лебеді календарного білого моря впливають із ночі і знову кудись у ніч... (Ліна Костенко); У чистім полі, в полі на роздоллі, де колосочки проти сонця жмуряться, Вернигора, Вернивода й Вернидуб — три велетні — зібралися та й жураються (Ліна Костенко); Три плачі над Степаном (Григір Тютюнник).

Етюд
другий

ПОРА, ПОРА, ДОБРОДІЇ, УЖЕ НАГОЛОШУВАТЬ НЕ *АДЖЕ*, А *АДЖЕ*

Це трапилося 12 березня 2003 року на парламентських слуханнях стосовно функціонування української мови. Один з учасників слухань, готуючись до виступу, запитав мене, як наголошувати слово *адже*. Мовляв, наголос припадає на перший чи другий склад цього слова? Відтоді я почав занотовувати порушення словесного наголосу у виступах на конференціях, зборах, диспутах, у побутових обставинах тощо. Виявилося, що слово *адже* належить до сукупності слів, наголошування яких викликає певні вагання або труднощі для мовців.

Зазначимо, що тлумачні, орфоепічні, орфографічні й перекладні словники послідовно фіксують наголошення зазначеного слова на другому складі: *адже́*. В усному ж

мовленні натрапляємо на ненормативне наголошування *адже*.

У сучасній українській літературній мові функціонують два службових слова-омоніми. Одне слово *адже* вживають у ролі сполучника, який поєднує підрядну причинову частину з головною частиною в складнопідрядному реченні. Наголошування на кінцевому складі помітно увиразнює, акцентує на причиновій синтаксичній функції сполучника, наприклад: *Не годиться журитися в пригоді такій, Адже іншим ще гірше буває!* (Леся Українка); *Дівчинка схопилася, адже розкривала їм велику таємницю* (Любов Забашта); *Я всі три удари витримав із мазохістською насолодою, адже вони прочистили мої зациклені мізки* (Василь Шкляр); *До речі, чи не настав уже час розповісти про обох Фабіянів, а надто про Фабіяна-філософа, докладніше, адже нам не раз ще доведеться зустрічатися з ним?* (Василь Земляк); *Греко-католикам дуже залежить на тому, аби церква перебралася до Києва, адже таким чином УГКЦ позбудеться ореолу “регіональної”, галицької церкви (“Україна молода”)*.

Використовують *адже* також як частку на початку речення для підсилення висловленої думки: *Адже це уже не дивно, що ми твердо, супротивно, владно устаєм* (Павло Тичина); *А драматична історія України, її героїчне і сумне минуле? Адже воно завжди надихало поета [Тараса Шевченка] і було одним із живодайних джерел його натхнення* (Іван Дзюба).

Отже, нормативним виступає наголос на другому складі слова *адже*, а наголос на першому складі перебуває поза нормами сучасної української літературної мови.

Етюд
третій

**БАЖАЮЧИЙ, КЕРУЮЧИЙ,
ПОЧАТКУЮЧИЙ, ПРАЦЮЮЧИЙ,
СПІВАЮЧИЙ...**

Коли в газетах і журналах надуживають поданими в заголовку цього етюду та іншими так званими активними дієприкметниками теперішнього часу, то відчуваємо, що це не природна українська мова. Це щось інше, наближене, очевидно, до суржику. Наводимо з періодики приклади засилля таких слів як у ролі прикметників, так і іменників: *Вона [жінка-екстрасенс] демонструвала потужність свого біополя, спрямовуючи потік психоенергії на **бажаючого**; Тепла, дружня демократична атмосфера панувала на вечорі, кожен **бажаючий** міг вийти і розповісти щось цікаве про ювіляра; Математика доводить, що навіть у найпростіших моделях системи починають поводити себе хаотично, якщо дозволити вільний вибір **керуючих** партнерів; Тут доречно говорити про планування, прогнозування, **керуючі** впливи, оптимізацію тощо; До нього зверталися і звертаються молоді й немолоді **початкуючі** літератори — і він всіляко опікується ними; За останні три роки чисельність **працюючих** в НАН України скоротилася вже на третину. Натомість треба використовувати або власне іменники на зразок **початківець, працівник**, або описові конструкції типу **той, який (хто) бажає (бажав, бажатиме); той, який керує**, наприклад: *Якщо **початківець** ледачий і не слухається, то старший і досвідчений пастух, бувало, каже: “Не хочеш слухатися, то я тебе вилучу від себе” (Олекса Воропай); — Видаватися, а не здаватися! — радив маститий письменник **початківцю** (“Перець”); Нам, **працівникам** пера, вручено коштовний скарб, неоці-**

ненний алмаз: народну мову (Максим Рильський); З великими труднощами встановили чергу для *тих, хто бажав висловитися* (Олесь Донченко).

Етюд
четвертий

БІЛЬШ ЗА ВСЕ ЧИ НАЙБІЛЬШЕ Й НАД УСЕ?

Іноді російську сполуку *более всего* передають в українській мові калькою *більш за все*. Це вислови на кшталт *Більш за все ми турбувалися про дітей; Хлопчиків більш за все подобалася математика*.

У сучасній українській літературній мові російському *более всего* значеннєво відповідають прислівник *найбільше* або сполуки *над усе* й *понад усе*. Вони вказують на найбільший ступінь вияву дії, стану чи ознаки.

Наприклад: *В омшанику тасмниче тихо, пахне медом і тим зіллям, яке найбільше любить бджола* (Михайло Стельмах); *Може, через те, що Христині найбільше в світі хотілося мати крила, вона й по землі не ходила, а наче літала* (Михайло Стельмах); — *Що ж вас найбільше турбує?* (Михайло Стельмах); *Найбільше Ліна кохається в гладіолусах...* (Олесь Гончар); *І ця невідомість найбільше лякала Уласа і пригнічувала його* (Григорій Тютюнник); *Над усе вони [одесити] кохають Одесу* (Юрій Яновський); *Над усе ми маємо в житті гарячу кров і творчість шанувати* (Максим Рильський); *...люблю гори понад усе* (Гнат Хоткевич).

Етюд
п'ятий

БІЛЬШЕ СТА ОСІБ ЧИ ПОНАД СТО ОСІБ?

Останнім часом дедалі частіше звучать по радіо сполуки *більше шістдесяти дітей, більше двохсот будинків, більше трьох тисяч гектарів, більше року* тощо. Використання цих сполук спричинене впливом російського *боле*.

Українська мова має для вираження перевищення кількості кого-, чого-небудь сполуки з прийменником *понад*. Їх широко використовують письменники, журналісти, науковці, наприклад: *Понад годину лунали постріли* (Зінаїда Тулуб); *Понад два тижні завод страйкував* (Юрій Смолич); *Понад місяць минуло* (Олександр Довженко); *Вже понад місяць Хома старшинує* (Олесь Гончар); *В морському повітрі на віддалі понад сто кілометрів від берега немає жодної бактерії* (Микола Трублаїні); *Іван Франко написав понад 5000 друкованих творів, був поетом, прозаїком, драматургом, літературним критиком, ученим, етнографом* (З журналу).

Отже, вживаймо глибше вкорінену у ґрунт нашої мови сполуку *понад сто осіб*, а не *більше ста осіб*.

Етюд
шостий

ПОМІЖ БОЛЕМ І БІЛЛЮ

Іменника *біль* найчастіше вживаємо, коли йдеться про відчуття страждання. Іноді під впливом російської мови його відмінюють за зразком іменників жіночого роду. У сучасній українській літературній мові цей іменник чоловічого роду. Так його завжди

використовують майстри українського художнього слова: *Ранком я прокинувся з сильним болем голови* (Іван Франко); *Тепер біль від роздуки з рідним красм зливався з тихим смутком спогадів* (Зінаїда Тулуб); *Болю повна, ридала мати, я мовчав* (Володимир Сосюра); *Невмирущим жіночим болем зацеміло серце* (Михайло Стельмах); *І знову пізнав той надзвичайний біль, коли радість і жура сплітаються в єдину гармонію* (Микола Хвильовий); *Ці груди болю, біль грудей, застрашених страждань — нема їм жодних панацей, все поглинає хлань* (Василь Стус).

Менш поширений іменник *біль* жіночого роду, який буває тільки у значеннях: 1) “білі нитки, біла пряжа, біле полотно”, наприклад: *Усю ніч не спала [дівчина] Та біль сукала; По горі ходила, Біль білила* (Народна пісня); *Блазенського, розцяцькованого одягу [Сивоок] брати не схотів. — Обійдуся, — сказав просто, — коли вже хочете мене зодягти, то дайте сорочку, але з простої білі...* (Павло Загребельний); *Найдавніші експонати ХІХ століття — сорочки, гаптовані класичною технікою Полтавщини “лиштвою”, “вирізуванням”, білими нитками — “біллю”* (“Народна творчість та етнографія”); 2) “яскраво-білий колір; білість, білизна”, наприклад: *Чи тільки справді то сніги біліють? А може то розжесвілася туга, як те залізо, що біліє біллю, змінивши на страшнім вогні три барви?* (Леся Українка); *Вона [Маланка] стала біла, як біль, і справді налякалася* (Михайло Коцюбинський); 3) “хвороба рослин”, наприклад: *Спочатку розтріскується оболонка [кукурудзи], а потім і ендосперм. Хвороба називається біллю* (“Хлібороб України”).

Етюд
сьомий

КРІЗЬ БРЕНДИ, ТРЕНІНГИ Й Т. Д.

Спішать слова до нашої мови звідусіль. Спішать безпосередньо з якоїсь мови, і не безпосередньо, а через мову-посередника, тепер — здебільшого через російську мову. Чи маємо стрічати цих прибульців радісними вигуками?! Залежно від потреби в таких словах. Якщо чужомовне слово позначає якусь нову реалію чи важливе поняття, то це одна річ. А коли це звичайні слова? І ми маємо натомість непогані власні ресурси?

Отак придибали до нас і англійські слова *бренд* і *тренінг*. Прийшли, побувавши в російській мові. Слово *бренд* стосується передусім розрекламованої торгової марки певного товару, а також ґатунку, сорту, якості.

Слово *тренінг* звичайно вказує на спеціальний тренувальний режим. Відомий дбайливець за культуру української мови Святослав Караванський пропонує замінити *тренінг* нашим чудовим словом *вишкіл*. Справді чудове слово!

Кажуть, що без мрії не можна жити. А без усіляких *брендів* і *тренінгів* можна. До того ж непогано.

Етюд
восьмий

КІЛЬКА СЛІВ СТОСОВНО БУРЯКА ТА БУРЯКІВ

У деяких словниках, зокрема орфографічних, розрізнено дві флексії родового відмінка однини в іменникові чоловічого роду *буряк*. Флексія *-а* (*буряка́*) стосується тут одного кореня цієї рослини, а флексія

-у (*буряку*) виражає значення збірності. Чи правильне таке розрізнення?

Ні, не правильне. Закінчення родового відмінка -у іменникові *буряк* не властиве. Він уживаний у родовому відмінку однини тільки із закінченням -а й означає один коренеплід цієї городньої рослини, наприклад: *Коло кожного рядка молодичь стояв “наставник”*. *Він пантрував, щоб копальниці не лінувались та добре обгортали землею кожний буряк* (Михайло Коцюбинський); *Іван вирвав буряк і, пожбурнувши ним, влучив її [Олександрю] прямо в хустку, аж очіпок з їхав трохи набік* (Михайло Коцюбинський); *Молодиця почервоніла, наче буряк, гнівні іскорки заграли у запалих очах* (Панас Мирний).

Складніші значеннєві вияви має іменник *буряк* у множині. Множина може стосуватися двох, трьох, чотирьох і більше коренеплідів рослини і співвідноситься з однією цього слова (*буря́к — бурякі́*), наприклад: *В їхніх торбах знайшлося навіть кілька цукрових буряків...* (Олесь Гончар); *Мотря ходила тепер на буряки в широкій свиті й увечері приносила три—чотири буряки, заховавши під свиту*. *За тим і жили* (Галина Марчук). А інша форма множини в іменнику *буряки* передає значення збірності: *Перед хатиною, на маленьких грядочках, росла картопля, буряки та цибуля* (Іван Нечуй-Левицький); *Треба буряків, вівса, сіна, висівок, а де його візьмеш?* (Григорій Тютюнник); *А мати із сапою день при дні На буряках...* (Микола Вінграновський); *У руці тримала чорну господарську сумку, з якої виглядала морква й буряки* (Євген Гуцало); *Дядько Андрій працював на фермі волами, а Мотря — на буряках* (Галина Марчук); *Поряд із буряками було пше-ничне поле* (Галина Марчук). Отже, в цьому іменникові збірне значення передає форма множини — *бурякі́*, а не однини — *буряку́*.

Етюд
дев'ятий

НАШ БЮЛЕТЕНЬ ГОТУЄ ЩАСНИЙ ЧИ НЕЩАСНИЙ ДЕНЬ

Здається, що може бути простіше і могутніше за виборчий бюлетень?! За допомогою цього виборчого засобу можна змінити Долю нашої Країни, проголосувати за омріяну нами Свободу, за жадану Волю!

Отож про іменник іншомовного походження — тепер надто важливе для нас слово *бюлетень*. Віднині це слово заслуговує, щоб його вимовляти й писати правильно. В іменникові *бюлетень* наголос припадає на останній склад, а не на перший, що нерідко спостерігаємо в мовленні. Тобто вимовляймо не *біблетень*, а *бюлетень*. У відмінкових формах маємо зберігати *е*. Тут *е* не випадне. Запам'ятаймо правильне наголошування слова *бюлетень* і його відмінювання. Наприклад: *Приходить він, навіки славний день, Коли зведем в мільйонах рук свободних Наш виборчий, наш вольний бюлетень* (Микола Бажан); *На засіданні суду відзначалось, що в Законі про вибори чітко не сформульоване положення про контроль видачі, одержання і погашення виборчих бюлетенів* (“Сільські вісті”).

Етюд
десятий

РАДИТЬ НАВІТЬ ОНУК: “НЕ ВЖИВАЙМО ВАЖКОМОВНИХ СПОЛУК”

У наукових працях, офіційно-ділових документах, у жанрах публіцистичних нерідко натрапляємо на кальки з російської мови. Це, наприклад, важкомовні сполуки *по відношенню до освіти, у відповідності до угоди, у залежності від погоди, у порівнянні з сього-*

денням. Українській мові притаманні легкомовні відповідники цих сполук. Зокрема, замість *по відношенню до освіти* потрібно вживати прийменників *щодо* або *стосовно* з формою родового відмінка іменників, а сполуки на зразок *у відповідності до угоди, у залежності від погоди* варто замінити прийменниками *відповідно до, залежно від* з родовим іменниковим відмінком, сполуку *у порівнянні з сьогоднішнім* — прийменником *порівняно з*, який поєднується з формою орудного відмінка іменників.

Наприклад: *Думка про принципову “неперекладність” художніх творів з однієї мови на іншу по деяких країнах існує й досі, особливо щодо віршових перекладів* (Максим Рильський); *Більше того, маємо випадки — і їх немало — коли наші мислителі і письменники не тільки були в усьому на рівні свого часу, а й випереджали його. Інколи світ помічав і оцінював це, інколи ж не помічав і не знав. Це прикро. Але так бувало не тільки щодо явищ українського життя* (Іван Дзюба); *Недоторканність має бути тільки стосовно дій, безпосередньо пов’язаних із висловлюваннями в Національних зборах та інших органах державної влади (“Віче”); Шиби на вікнах були з різнокольоровими одсвітами — зеленими, як мох, фіолетовими, як рясця, червоними, жовтими, залежно від віку* (Володимир Винниченко); *Порівняно з іншими, Бронников мав добрий заробіток — професія машиніста по південних колоніях вважалася досить дефіцитною* (Олесь Гончар); *Скажімо, відповідно до нього [закону] економічною основою самоврядування є комунальна власність (“Віче”)*.

Зростає юне покоління, народжене в незалежній Україні. Воно прагне здобути добру освіту, плекати рідну мову. Тому звичайною буває ситуація, коли онуки радять своїм бабусям і дідусям: “Не вживаймо *важкомовних сполук*. Плекаймо рідну мову”.

Етюд
одинадцятій

ЯКЩО **ВВАЖАТИ** Й **ГАДАТИ**, ТО **НЕ РАХУВАТИ**

Іноді дієслово *рахувати* використовують у значенні “*вважати, гадати*”. Таке використання перебуває поза нормами сучасної української літературної мови. Значення “*вважати, гадати*” властиве російському слову *считать*.

Рахуйте, будьте ласкаві, кількість будь-яких предметів, суму грошей або кількості інших приємних (та неприємних) вам речей.

Наприклад: *Вона повернулась до стіни і почала рахувати пальцем крапочки на перському килимі* (Леся Українка); *А було колись так, що люди не знали, як рахувати час* (Михайло Коцюбинський); *Два сержанти зупинили колону, почали рахувати людей* (Григорій Тютюнник); — *Рахую до трьох, — сказав я, — забирайтесь моментально за борт* (Юрій Яновський); *Хлопчик Андрійко не вмів рахувати. Ні віднімать, ні додавать* (Леонід Первомайський).

А у висловах на зразок *Ми рахуємо, що дівчинка талановита*, і *Рахуйте, що все гаразд*, дієслова *рахуємо, рахуйте* стоять не на своєму місці. Замість них потрібно вжити *вважаємо* або *гадаємо, вважайте* або *гадайте: Ми вважаємо, що дівчинка талановита; Ми гадаємо, що дівчинка талановита; Вважайте, що все гаразд*. Саме дієслова *вважати* й *гадати* найточніше передають значення “мати якусь думку, думати в певному напрямку; визнавати когось, щось якимось”.

Наприклад: *Те, що в Черкасах я майже не маю друзів, зовсім не означає, що я вважаю всіх нікчемами, не гідними моєї уваги і т. д.* (Василь Симоненко); *Я повірив у нього з першого знайомства і, гадаю, не помилився* (Василь

Симоненко); *Я пишу вірші й гадаю, що колись то буде потрібне моєму народові* (Василь Стус). У цьому ж значенні вживають дієслово *думати*: *Я завжди думав і думаю, що без гарячої любові до природи людина не може бути митцем* (Олександр Довженко); *Спогадай, бо сивина навчила Кожну мить хорошу берегти. Думаси: таких ще була сила! — Ой, гляди, не ошукайся ти!* (Максим Рильський).

З цього випливає, що слово *рахувати* у значенні “*важати, гадати*” не відповідає сучасній українській літературній нормі.

Етюд
дванадцятий

ВИРАЗ — НЕ ВИСЛІВ

Нерідко мовці невмотивовано переносять до рідної мови явища з інших мов. Це відбувається якось непомітно й поступово. У такий спосіб мовці порушують закономірний змістовий ряд рідної мови, уводячи чужомовні елементи. Коли ж пильніше придивимося, то помічаємо, що чужомовні слова переважно побудовано на іншому внутрішньому значеннєвому ґрунті і вони руйнують звичні асоціації і сприйняття довікля.

Порівняймо слова *вираз* і *вислів*. Перше слово акцентує на зовнішньому вияві чогось, друге пов'язане з мовленням, думкою людини. У сучасній українській літературній мові *вираз* означає “вияв настрою, почуттів на обличчі, в очах”, а *вислів* — “поєднання слів, що становлять певну змістову єдність; мовний зворот, фраза”, порівняйте: *У Руфіна гнівний вираз хутко змінється в сміх* (Леся Українка); *Вираз обличчя в Серьожі з скептичного став спантеличеним* (Іван Сенченко); *Від таких висловів, як “оклик дум”, “сонний шум” і т. ін., просто в голові паморочиться* (Михайло Коцюбинський).

Іменник *вираз* (від російського *выражение*) у значенні “мовний зворот, фраза” не збагачує виражальних можливостей української мови. Хоча таке вживання чомусь трапляється навіть у сучасних посібниках, присвячених питанням культури української мови, наприклад: *А вираз “мати рацію” цей же словник тлумачить так: “бути правим, діяти, думати правильно, слушно”, “ти маси рацію” і т. ін.* (“Культура слова”).

Етюд
тринадцятий

ВИСТАВОЧНИЙ І ВИСТАВКОВИЙ, ПОСАДОЧНИЙ І ПОСАДКОВИЙ

В одинадцятитомному “Словнику української мови” витлумачено слова *виставочний*, *посадковий* і *посадовчий*. Паралельного прикметника *виставковий* до *виставочний* тут не подано. У найновішому “Великому тлумачному словникові сучасної української мови” (2001 р.) наявний тільки прикметник *виставковий*, але вміщено обидва прикметники-варіанти *посадковий* і *посадовчий*. Ніби поступово звільняємося від деяких запозичених форм. Але надто повільно. З цих пар відбивають літературну норму прикметники *виставковий* і *посадовчий*.

Етюд
чотирнадцятий

БУВАЄ, ЩО Й ВИТІКАЄ, І ВИПЛИВАЄ

Деякі мовці вдаються до висловлень на зразок “Отож *витікає* висновок про сутність цього явища”, “Звідси *витікає* висновок...” У цих висловленнях використання слова *витікає* суперечить літературній

нормі української мови. Замість нього треба вжити слово **впливає**: *Отож впливає висновок про сутність цього явища.*

Не думаймо, що слово **витікати** не функціонує в сучасній українській літературній мові. Його вживають, але в інших значеннях, а саме: 1) “вилитися звідкись або виходити краплями (про воду або іншу рідину); виходити з балона та ін. (про газ)”, наприклад: *З щілин березової кори з тихим шумом витікає пахучий сік — підставляй рот і пий* (Степан Чорнобривець); 2) “текти або брати початок (про річку, струмок тощо)”, наприклад: *Тече вода в синє море, Та не витікає...* (Тарас Шевченко); *Недалеко від витоку Пруту витікає Чорний Черемош* (“Гуцульщина”); 3) “просочуватися звідки-небудь назовні (про світло і под.)”, наприклад: *Хай світло не витікає на двір і не лється з двору* (Михайло Стельмах). Отже, в сукупності його вживань не виявляємо значення “бути логічним наслідком чогось”.

А значення “бути логічним наслідком чогось” в українській мові передає дієслово **впливати**, наприклад: — *Виходить, старий не тільки пісні співає, — здивувався і задумався Чорнокнижний після розповіді Лісовського. — Ну, й що ж із того впливає?* (Михайло Стельмах). Крім цього значення, слово **впливати** виражає значення: 1) “підніматися з глибини води на її поверхню або з води вибиратися на берег”, наприклад: *А вночі, дівчата, Впливає з води мати, Сяде на тім боці...* (Тарас Шевченко); *Повстанська кіннота впливала на берег* (Олександр Довженко); 2) “плисти по воді звідки-небудь, кудись”, наприклад: *А по Тібру із-за гаю Байдак впливає Чи галера* (Тарас Шевченко); *Батько посадив Юру, брата і сестру в човен, і вони впливли аж на середину ставка* (Юрій Смолич); 3) “повільно, плавно або поважно вихо-

дити звідки-небудь (переважно про людей)”, наприклад: *З вулиць, з безладної груди каміння, випливали чорні поста-ті і нечутно ступали по гарячій землі* (Михайло Коцюбинський); 4) “з’являтися звідки-небудь, ставати помітним (про неістоти)”, наприклад: *Із-за лісу, з-за туману, Місяць випливає...* (Тарас Шевченко); *З імлі небозводу, з глибини сивого осіннього неба випливали золоті маківки його [Киева] соборів* (Олесь Гончар); *Нарешті хутір неясно виплив з метелиці* (Михайло Стельмах); 5) “з’являтися, поставати (в думках, в уяві)”, наприклад: *Отак за першим спогадом і другий виплива* (Андрій Малишко); 6) “брати початок, витікати (про річку, струмок та ін.)”, наприклад: *Вдача в цариці була, мов Нілу підступній води, Що випливають з таємних джерел, невідомих нікому* (Леся Українка); *Зорі вже ген зблідли, небо наче посивіло, за дніпровською незорою лукою — звідти, звідки й сам Дніпро випливає, — країнебо зарожевіло* (Юрій Смолич).

Але повернімося до початку нашої розмови. Отож уяке в світі буває: щось *витікає*, а щось *випливає*.

Етюд
п’ятнадцятий

ШВИДШЕ ВИХОДЬТЕ І ЗАХОДЬТЕ

Це було не колись, а нещодавно. Опиня-єшся в київському метро — і тебе вдаряють, мов обухом по голові: “Прискорюйте висадку і посадку!” І такими мовними покручами годували щодня-щогодини.

Про культуру мовлення працівників столичного метро стало відомо їхньому начальству. І до Інституту української мови Національної академії наук України зверну-лися по допомогу — запропонувати справжній (не суржи-

ковий!) набір українських конструкцій. Замість речення-покруча *Прискорюйте висадку і посадку!* зазвучало, загучало правильне *Виходьте і заходьте швидше!* Але вряди-годи окремі працівники метро, які не опанували норм української мови на “підземних курсах”, торохнуть оте суржикове: “Прискорюйте висадку і посадку!” На щастя, тепер це майже не трапляється...

Етюд
шістнадцятий

ЧИ СПРАВДІ **ВИЩИЙ** Є **НАЙВИЩИМ**?

У сучасній українській літературній мові слово **вищий** виражає більший вияв ознаки предмета порівняно з іншим предметом, наприклад: *Син вищий за батька; Тополя вища від верби*. Це значення відповідає значенню російського слова **выше**: *Сын выше отца; Тополь выше вербы*.

Під впливом російської мови, де слово **высший** указує на найбільший вияв ознаки, наше слово **вищий** через звукову подібність набуло в деяких мовців такого самого значення.

Надто часто спортивні коментатори вживають речення на зразок *Вищий результат на міжнародних змаганнях здобула українська спортсменка*, де йдеться про найкраще досягнення спортсменки. Отже, відбулося в таких висловленнях небажане значеннєве зміщення. У цих випадках потрібно російське слово **высший** передавати українським відповідником **найвищий** або шукати інших синонімічних засобів зі значенням найбільшого вияву ознаки предмета чи явища.

Етюд
сімнадцятий

ВІДГУК ПОБОРЮЄ ВІДЗИВ

У сучасній українській літературній мові значення “критична оцінка, стаття про якусь книгу, спектакль, концерт та ін.” передають слова **відгук**, **відзив**, **рецензія**. Помітно, що між собою конкурують іменники **відгук** і **відзив**, порівняйте: *Щоб не виглядало твердження це голосливим, наведемо кілька різноаспектних і різножанрових відгуків* (Євген Плужник); *Сподіваємось, що відгуки читачів і час відсіють зерна від плевелів. Були б зерна...* (“Знання та праця”); *Передусім хочемо звернути увагу на те, що схвальних відгуків на обговорювану публікацію ми одержали більше, аніж критичних* (“Вісник НАН України”); *Білецький створив свій оригінальний і неповторний стиль офіційно опонентських відзивів на наукові роботи* (“Вітчизна”); *Офіційний опонент на основі вивчення підготовленої дисертації та праць, опублікованих за темою дисертації, подає до спеціалізованої вченої ради відзив, оформлений відповідно до вимог ВАК* (“Бібліотечка науковця”); *Як кожна нерядова праця, монографія “Історичний синтаксис фольклору” [Анатолія Іваницького] викличе, сподіваємось, небайдуже ставлення та фахові науково-критичні відзиви* (Микола Жулинський). Варто зазначити, що останнім часом **відгук** поборює **відзив**.

Етюд
вісімнадцятий

УЛЮБЛЕНИЙ ВІДМІНОК ЗАПЕРЕЧНИХ РЕЧЕНЬ

Заперечним реченням найбільше подобається родовий відмінок іменників або займенників. Аби переконатися в цьому, порівняймо співвідносні за-

перечні і стверджувальні речення: *Хлопчика не було в будинку* — *Хлопчик був у будинку*; *Хлопчик не пише віршів* — *Хлопчик пише вірші*; *Ні хмаринки* — *Хмаринка*. Навіть із цих речень помітно, що родовий відмінок приятелює всередині свого заперечного речення із заперечними частками *не* або *ні*, а зовні, тобто в інших реченнях, — з називним і знахідним відмінками у стверджувальних реченнях. Як тепер мовлять, ця трійка відмінків поділила сфери впливу. Родовий відмінок господарює в заперечних реченнях, а називний і знахідний — у стверджувальних.

Найчастіше вживаємо родового відмінка при незмінних заперечних словах *нема*, *немає*. Речення з цими словами виражають значення теперішнього часу, наприклад: *Нема на світі України, немає другого Дніпра* (Тарас Шевченко); *Попідтінню сіромаха І днює й ночеє; Нема йому в світі хати* (Тарас Шевченко); *Нема такої сили, Щоб нашу правоту перемогти, Щоб наш огонь засить мільйонкрилий!* (Максим Рильський); *Немає Мудріших, ніж народ, учителів* (Максим Рильський); — *В сина, бачу, нема любові до лісу, око в нього сліпе до дерева* (Михайло Стельмах). Іноді в тому самому реченні подибуємо називний відмінок при дієслові *бути* і родовий відмінок при словах *нема* або *немає*, порівняйте: *Пишіть листи і надсилайте вчасно, коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу, і коли навіть ні про що писати* (Ліна Костенко).

Родовий відмінок функціонує в заперечних реченнях, де значення минулого часу передає сполука *не було*, а значення майбутнього часу — сполука *не буде*, наприклад: *При виході з концерту натовпу не було* (Леся Українка); *Де нема святої волі, Не буде там добра ніколи* (Тарас Шевченко); *І на оновленій землі врага не буде, сунстата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі*

(Тарас Шевченко); *Добра та ладу не було, а були тільки бучі, колотнеча та сваволя* (Панас Мирний). Останні два речення цікаві тим, що тут паралельно вжито родового відмінка при заперечних дієслівних формах *не буде* й *не було* і називний відмінок при тому ж дієслові без заперечної частки *не*.

Родовий відмінок використовують у реченнях із заперечними словами *ні* або *ані*: *Ні батька, ні неньки; одна, як та пташка в далекім краю* (Тарас Шевченко); *В діамантовому замку ані брами, ані вікон* (Леся Українка); *Обступив мене чужий ліс, не ліс, а могила. Ні просіки в ньому, ні провітку, ні стежечки, ні сліду людського* (Ігор Муратов); *Ні віршів, ні видінь* (Ліна Костенко). Часто такі речення мають посилене заперечення, коли наявні обидва заперечні слова *не* і *ні*, наприклад: *І не було ні одної струни на єгипетських арфах, Щоб не співала хвали повновладній царюці Єгипту* (Леся Українка); *І знову не буде у думках моїх ні мук, ні страждань, ні плачу...* (Максим Рильський).

Вище йшлося про співвідносність родового відмінка в заперечних реченнях і називного у стверджувальних. А родового відмінка вживаємо також при перехідних дієсловах із заперечною часткою *не*, при яких без заперечення функціонує знахідний відмінок, порівняйте: *Дівчина не вирощує квітів* — *Дівчина вирощує квіти*; *Він не любить туркоту горлиці* — *Ми любимо туркіт горлиці*. При перехідних дієсловах із заперечною часткою *не* широко вживають родового відмінка іменників — назв істот і неістот, наприклад: *Я плакав, бо я Галі не бачив* (Остап Вишня); *Але французженка не пізнала Дорки* (Юрій Яновський); *Ніхто не пізнавав колишньої улюблениці цілого села* (Юрій Яновський); *Марко ніколи не бачив на материнім виду таких крихітних сліз* (Михайло Стель-

мах); *З цього дня не знав уже Голик Валерій спокою* (Олександр Довженко); *Ніхто не бачив самого вибуху* (Олесь Гончар); *Не люблю каламутного слова* (Ліна Костенко).

Етюд
дев'ятнадцятий

ОХ, СЛОВО... СЛОВО ТЕ
ВІДНОШЕННЯ
ДО ТЕКСТУ ВХОДИТЬ
БЕЗ ЗАПРОШЕННЯ

Одинадцятитомний “Словник української мови” й однотомний “Великий тлумачний словник сучасної української мови” вирізняють у слові **відношення** чотири значення: 1) “стосунок, причетність до кого-, чого-небудь; зв’язок з кимсь, чимсь”; 2) “взаємозв’язок між предметами, явищами”; 3) “ставлення до когось, чогось” (зазначено, що це значення застаріле); 4) “діловий лист, що його надсилають до установи або офіційній особі”.

Слово **відношення** закріплено тільки в термінологічній сфері (математиці, мовознавстві тощо), наприклад: *відношення поверхонь геометричних тіл, процентне відношення, синтаксичні відношення*. Це стосується другого значення, поданого в названих двох тлумачних словниках. В інших значеннях потрібно вживати українських відповідників **стосунок**, **причетність** (перше значення), **ставлення** (третє значення), **діловий лист** (четверте значення). І варто доповнити сукупність відповідників словами **взаємини** і **відносини**, вживаними лише у множині. Водночас із упорядкуванням значеннєвої палітри іменника **відношення** відійдуть у непам’ять пов’язані з ним потвори *по відношенню до кого-чого* і *у відношенні до кого-чого*. Натомість виринуть легкі й вигранені приєменники **щодо** і **стосовно**.

Етюд
двадцятий

ВІДТАК ВЖИВАЄМО НЕ ТАК

Останнім часом на сторінках багатьох видань і в усному мовленні надуживають словом **відтак** у значенні “отже, тому”. Це висловлення на вірєць *Він стоїть героєм в розбурханій дивною телефонограмою уяві — дорослий, а відтак здатний вершити подвиги; Тополі за своєю будовою стрімкі, легкі, високі, а відтак надаватимуть архітектурі, подвір'ю ажурності. Відтак потрібно використовувати тільки у значенні “потім, після того, далі”, наприклад: *Ще з рік [Іван] походив, а відтак оженився* (Михайло Коцюбинський); *В світлиці, на дубовій скрині, застеленій білою скатертю, поставлено хрест із церкви, дві свічки та хлібів три бохонці. Відтак до тої скрині приступив священик із дяком і став правити панахиду* (Богдан Лепкий).*

Етюд
двадцять
перший

ВІДЧИНЯЙТЕ ДВЕРІ Й ВІДКРИВАЙТЕ ВИСТАВКУ

Нерідко можна почути: **Відкрийте** двері, **Відкрийте** вікно замість правильного: **Відчиніть** двері, **Відчиніть** вікно. Припускаючись таких помилок, мовці переносять до української мови правила лексичної сполучуваності, характерної для російської мови. А дієслова **відчиняти** (**відчинити**) й **відкривати** (**відкрити**) виразно розрізняються сукупністю притаманних їм значень.

Дієслово **відчиняти** (**одчиняти**) в сучасній українській літературній мові означає передусім відхилити двері, вікна тощо для входу до чогось, провітрювання чогось

або виходу назовні, наприклад: *Відчинив канцелярію і ввів хлопців до неї* (Іван Франко); *Одчиняйте двері — Наречена йде* (Павло Тичина). Воно виражає також значення “піднімати віко скрині, коробки та ін.”: *Гальванеску відчинив невелику шкатулку* (Юрій Смолич). Рідше вживають цього дієслова у значенні *відмикати*, наприклад: *Не тямлячи, що робить, Христина босоніж вискакує в сіни, обережно відчиняє заціпку* (Михайло Стельмах).

У сучасній українській літературній мові дієслово *відкривати (одкривати)* не перетинається своїми значеннями з дієсловом *відчиняти*. Через те порушують літературні норми, коли вважають ці слова синонімами. *Відкривати* передає такі основні значення: 1) “забирати те, що прикриває або закриває що-небудь; робити щось доступним зорові”, наприклад: — *Та от що, брате, ти мені скажи (одкриває статую), що зроблено в цій статуї погано?* (Леся Українка); *Немов заслona впала і відкрила натури дивні краснії дари* (Леся Українка); 2) “виявляти, знаходити щось, раніше невідоме або непомічене”, наприклад: — *Може, ми, як вистемо, невідомі землі відкриємо, ракетоплан збудуємо* (Олесь Донченко); *В океані рідного народу відкривай духовні острови* (Василь Симоненко); 3) “започатковувати діяльність якої-небудь установи, закладу тощо”, наприклад: — *Незабаром відділ народної освіти збирається відкрити якісь курси для перепідготовки вчителів* (Михайло Стельмах).

Отож *відчиняють* двері, вікна, ворота, брами, квартирки й под., а *відкривають* хімічні речовини, виставки, школи тощо.

Етюд
двадцять
другий

ХТО ВИ — **ВІРУЮЧИЙ, ВІРНИЙ, ВІРНИК** ЧИ **ВІРЯНИН**?

Нещодавно, за панування атеїзму, безбожництва, занепадали слова на позначення людей, які неухильно дотримуються якоїсь віри, релігії. Зі здобуттям незалежності українці почали повертатися до своїх духовних джерел — до християнства. І ожили слова, котрі називають людей духовно багатих, вірних Богові. Людину, яка визнає існування Бога, особу релігійну, іменують по-різному.

Досить поширеними є слова **віруючий, віруюча**, яких уживають переважно у множині: *Зіновій-Богдан опустився на праве коліно перед панотцем, як годилося **віруючому**, прийняв благословення і мовчки торкнувся устами благословляючої руки (Іван Ле); З позицій сектанта-фанатика богослов Вейс намагається розв'язати всі основні питання життя **віруючого** (“Людина і світ”); Я **віруючий** — вірую без фанатизму, але твердо (“Людина і світ”); Енергетичне об'єднання розуму і серця настає у **віруючого**, коли він починає молитися “від серця” (в йозі це називається “перенести розум у серце”) (“Людина і світ”); — Вона **віруюча**?! (Григорій Тютюнник); **Віруючих** було більш і, зібравшись цілою низкою, пішли вони дивитися на чудо, що з'явилося на замчиці (Панас Мирний); — На нас оглядалися ченці й **віруючі** (Юрій Яновський); У великій кімнаті на дерев'яних лавах сиділо щось із двадцятіро **віруючих** (Семен Журахович); Загальновідомо, що різні **віруючі** і читають, і розуміють Біблію по-різному (“Людина і світ”); Із кожних п'яти **віруючих** на землі лише один — християнин, а чотири належать до інших, нехристиянських релігій (“Людина і світ”); Двічі — у 30-х*

і 60-х роках — церкву руйнували войовничі атеїсти. І ось нове її відродження: за ініціативою й на кошти віруючих (“Голос України”); Ми не посягаємо на чуже, ми бажасмо справедливості, тому і прагнемо створити Помісну Українську Православну Церкву. Цього воліють віруючі, священники, влада, Президент (Микола Степаненко).

Більшою мірою відповідають духові української мови слова **вірний, вірна**, яких уживають переважно у формі множини: *Повні краси були ці хори вірних і священників на переміну... (Михайло Грушевський); На небі, кажуть папи, для вірних, для римо-католиків — самий рай... (Остап Вишня); — Діє Румунська [греко-католицька церква], яка нараховує близько 1 мільйона 800 вірних (“Людина і світ”); А ось і “церков Богданова” в Суботіві. Доглянута руками вірних Київського патріархату, сяє золотом іконостас, з правого боку при вході мовчки мовить до наших душ білий-білий саркофаг з уявним прахом гетьмана (Настка Ковалівна).*

У сучасній українській літературній мові спостерігаємо тенденцію оформлювати перехід прикметників в іменники завершеними морфологічними засобами, тобто за допомогою іменникових суфіксів і закінчень. Тому й іменник **вірні** з прикметниковим оформленням перетворився на “справжній” іменник **вірники**, наприклад: *Воістину, Бог єдиний. Проте вірники його, хоч і складають, як людство, єдність, але єдність в багатоманітності народів (Борис Олійник); Закінчилось поминальне богослужіння. Загасили свічки, і всі вірники підійшли до мисок і торб, щоб занести їх на парохію (Іван Чендей); Під Серафим дзенькає у всі дзвони, зовучи своїх вірників на Великодню відправу (Олександр Маркуш).*

Останнім часом дедалі частіше (особливо в усному мовленні) іменують людей, вірних Богові, словом **вірняни**.

Етюд
двадцять
третій

**ВЛАСТИВИЙ І ПРИТАМАННИЙ
КОМУСЬ (ЧОМУСЬ),
АЛЕ ХАРАКТЕРНИЙ
ДЛЯ КОГОСЬ (ЧОГОСЬ)**

В усному та й писемному мовленні досить часто порушують правила сполучуваності слів-синонімів *властивий*, *притаманний* і *характерний*. Тобто паралельно вживають *властивий комусь (чомусь)* і *властивий для когось (чогось)*, *притаманний комусь (чомусь)* і *притаманний для когось (чогось)*, *характерний для когось (чогось)* і *характерний комусь (чомусь)*.

Сучасній українській літературній мові притаманне поєднання прикметників *властивий* (*властива, властиве, властиві*) і *притаманний* (*притаманна, притаманне, притаманні*) тільки з давальним відмінком іменників або займенників, а слова *характерний* (*характерна, характерне, характерні*) — тільки з родовим відмінком іменників або займенників із прийменником *для*, наприклад: *Григорові Тютюннику було властиве винятково серйозне ставлення до своєї праці* (Олесь Гончар); — *Я з цікавістю все це вивчав... З цікавістю, властивою багатством...* (Михайло Слабошпицький); *Кожна людина має свій, притаманний їй, своєрідний спосіб висловлювання* (Юрій Смолич); *Глибиною, значністю задуму й філігранною відточеністю форми — цим насамперед виділяється класичне оповідання, і ці ж якості притаманні найкращим сучасним оповіданням...* (Олесь Гончар); *Мішель йшов повільно, ліниво перевалюючись з ноги на ногу — такою характерною для моряків всіх флотів світу ходюю* (Юрій Смолич).

Етюд
двадцять
четвертий

ТЕЛЕВІЗОР, БУДЬ ЛАСКА, **ВМИКАЙТЕ**, А ПРО СЛОВО **ВКЛЮЧАТИ** ЗАБУВАЙТЕ

Телевізор став звичайним предметом нашого побуту. А от із назвою дії, пов'язаної з телевізором, — не все гаразд. Численні мовці, озброївшись суржиковою манерою висловлювання, волають: “**Включіть телевізор!!!**” Українська мова має для цього випадку гарне слово **вмикати** (*умикати, ввімкнути, увімкнути*), яке позначає з'єднання з джерелом енергії й уведення в дію різних пристроїв (телевізора, радіоприймача, вентилятора і под.).

Наприклад: *Макар Сидорович витер хустинкою лисину, **ввімкнув** настільний вентилятор* (Микола Руденко); *Ганна **вмикає** радіо* (Василь Кучер); *Юрій **увімкнув** світло* (Вадим Собко).

Щиросердо прохаємо — *не **включайте** телевізор та інші пристрої, а тільки **вмикайте** їх.*

Етюд
двадцять
п'ятий

НЕ **ВСЕОХОПЛЮЮЧИЙ**, А **ВСЕОХОПНИЙ** АБО **ВСЕОСЯЖНИЙ**

У тритомному академічному “Російсько-українському словникові” до російського **всеобъемлющий** подано аж три українських відповідники: **всеосяжний, всеохоплюючий, всеобіймаючий**. Насправді ж українськими відповідниками до російського слова **всеобъемлющий** є прикметники **всеохопний** і **всеосяжний**. Це потверджує і новий “Орфографічний словник української мови”.

Етюд
двадцять
шостий

КУДИ ВСТУПАТИ: ДО ВУЗУ ЧИ ДО ВИШУ?

Мріють юнки і юнаки вступити до вищих навчальних закладів, стати студентами провідних університетів України.

Для позначення вищих навчальних закладів у сучасній українській мові наявні два складноскорочені слова (аббревіатури): запозичене з російської мови складноскорочене слово **вуз** і власне українське складноскорочене слово **виш**. Слово **вуз** за імперських часів витісняло справжню українську аббревіатуру **виш**, утворену від словосполучення *вища школа* з початкового складу першого компонента цього словосполучення і першої літери другого компонента. Українське складноскорочене слово **виш** в минулому сторіччі широко вживали українські письменники: *Перший рік у виші, де він потрапив з робфаку, хлопець через малу підготовленість свою почав фатально відставати* (Валер'ян Підмогильний); *Смикалов був студент заочного вишу* (Іван Микитенко); *Про час одруження він вирішив у ту мить, коли випадково здибалася йому на очі пухленька студенточка Ташкентського вишу, Любочка Марковська* (Іван Ле); *Дочка в той час вчилася в Новосибірську, в одному з вишів, евакуйованих туди з України ще в перші дні війни* (Іван Ле); *Дніпрогес — це не тільки місце роботи, це своєрідний виш*. *Дуся працювала і вчилася* (Яків Баш); *Він стоїть на чолі важливої наукової установи, має кафедру в одному з кращих вишів столиці* (Натан Рибак).

Тепер це слово повертається до активного вжитку, що засвідчують сучасні словники, у яких зафіксовано не тільки слово **виш**, а й похідні від нього прикметник

вишівський та іменник *вишівець*. Отож нехай випускники середніх навчальних закладів вступають до наших *вишів* та успішно у *вишах* навчаються.

Етюд
двадцять
сьомий

КОГО ЧЕКАЄМО — *ГОСТЕЙ* ЧИ *ГОСТЕЇЙ*?

Приємно стрічати *гостей*. Звичайно, коли йдеться про гостей бажаних. І неприємно, якщо непокоять нас, завдають прикрощів непрохані гості. Та й долучається до цього лиха нерідке порушення літературних норм наголошування іменника *гість* у формах множини. Ось як подають деякі словники наголошувальну долю слова *гість* у множині: *гості* (називний відмінок), *гостей* (родовий відмінок), *гостям* і *гостя́м* (давальный відмінок), *госте́й* (знахідний відмінок), *гостя́ми* і *гостя́ми*, *гістьми* і *гістьми́* (орудний відмінок), (у) *гостях* і (у) *гостя́х* (місцевий відмінок), *гості* (кличний відмінок). Спостерігаємо нестійкість, зміщення наголошування. Наголос на закінченнях у родовому, давальному, знахідному, орудному й місцевому відмінках множини постав під впливом російської мови.

А потрібно вживати відмінкових форм множини іменника *гість* з наголосом на першому складі: *гості* (називний відмінок), *гостей* (родовий відмінок), *гостям* (давальный відмінок), *гостей* (знахідний відмінок), *гостя́ми* і *гістьми* (орудний відмінок), (у) *гостях* (місцевий відмінок), *гості* (кличний відмінок).

Отже, ліпше бувати *в гостях*, аніж у *гостя́х*.

Етюд
двадцять
восьмий

У НАШІЙ МОВІ — НІ! — НЕ МАЄМО ОТОГО “ДАВАЙТЕ ЗАСПІВАЄМО!”

За чужомовними зразками потрапляють до усного мовлення, а звідти й до писемного характерні спонукальні вислови. На жаль, їх намагаються закріпити в наших тлумачних і перекладних словниках і навіть у граматиках, щоправда, переважно із зазначенням їхнього розмовного забарвлення. Спонукальне значення в цих висловах передають поєднання підсилювального елемента *давай* або *давайте* з дієслівними особовими формами майбутнього часу чи з інфінітивом. Такі вислови виражають заклик до спільної дії або наказ чи спонукування до дії, звернені до інших осіб, наприклад: *давай пообідаємо, давай відпочинемо, давайте напишемо, давайте заспіваємо, давайте працювати*. Упадає в око не притаманна синтаксичному ладові нашої мови важка побудова звичайнісінького розмовного вислову.

Маємо позбуватися не властивих українській літературній мові синтаксичних конструкцій для вираження спонукальності. Тут доречно використовувати прості форми, наприклад, першої особи множини дієслівного наказового способу, які так виразно передають різновиди спонукальності. Отож уживаймо не вислови на зразок *давай пообідаємо, давайте заспіваємо*, а викінчені форми *пообідаймо, заспіваймо*.

Наприклад: *Заспіваймо пісню веселеньку Про сусідку молоденьку, Про сусідку заспіваймо, Серце наше звеселяймо!* (Українська народна пісня); — *Ходім лишень в малу хату, Поки випрягає Воли батько* (Тарас Шевченко); *Так, плачмо, браття! Мало ще наруги, Бо ще душа тер-*

піти силу має; Хай серце плаче, б'ється, рветься з туги, Хай не дає спокою, хай палає (Леся Українка); **Живімо** ж всі, поки життя Дає нам світлі почуття, Хвилини щастя, забуття, — *Не буде вороття* (Микола Вороний); **Посидьмо** тут одну хвилину (Степан Васильченко); **Ходімо** тепер до мене (Ірина Вільде); *Іван узяв ту руку, мов крижину: ходім* зі мною, доленько, **ходім** (Ліна Костенко); **Згадаймо** вульгарно-соціологічне “коментування” у виданнях 30-х років, **згадаймо** неповні, “процензуровані” видання років 70-х (Іван Дзюба).

Етюд
двадцять
дев'ятий

РОЗПРОСТОРУЄТЬСЯ ГІНКО ДАВАЛЬНИЙ ІМЕННИКОВИЙ ВІДМІНОК

Заголовок цього етюду відбиває дуже цікаве граматичне явище — поширення давального відмінка із закінченнями **-ові, -еві**. Тепер воно, мабуть, найпомітніше з усіх динамічних з'яв в іменниковому відмінюванні.

Про що йдеться? Про конкуренцію закінчень родового й давального відмінків іменників чоловічого роду однини. Закінчення **-у** родового відмінка у другій відміні поширюється на нові групи іменників. А давальний відмінок у цій “борні” помітно втрачає закінчення **-у** в назвах істот та й неістот і послуговується дедалі більше закінченнями **-ові, -еві**.

Давальний відмінок іменників чоловічого роду однини із закінченнями **-ові, -еві** спочатку закріпився в назвах істот, передовсім назвах осіб, наприклад: *А ще він [Григір Тютюнник] любив слово (це ж так видно з його*

оповідань!), любив його, як голос рідної землі, як поклик материзни, як те, що заповідано тобі від глибини віків, адже кожна мова — це джерело творчої духовності, це той запас генетичної сили й краси, що його народ передає тобі, своєму **синові**, щоб ти був, щоб не став німим, безголосим (Олесь Гончар); ...лаштують чистого рушника **татові** на коліна і ставлять до столика татів ослінчик (Григір Тютюнник); Аж тоді Мотря велить наймолодшому **синові Колькові** бігти на кладовище і звідти виглядати, доки йтимуть тато (Григір Тютюнник); А вранці ще й прудкі краснопері в'язі навідуються — тож ловиться **Арсенові** рибка щоднини (Григір Тютюнник); **Видавцеві** текст мій сподобався, думаю, тому, що він подав усвідомлення того, що німці робили в гоні нових їхніх зацікавлень (Юрій Шевельов); Це була велика допомога, яку я завдячую **Самчукові, Костюкові й Веретенчикові** — аборигенам табору (Юрій Шевельов).

Намагаючись набути відмінних від родового відмінка із закінченням -у рис, давальний відмінок завойовує на мовному просторі чималі групи іменників. І дає надійний прихисток навіть іменникам на позначення абстрактних понять, наприклад: Почавши своє життя як дрібний канцелярський службовець, Іван Карпович рішуче порвав з чиновницькою роботою і присвятив себе українському народному **театрові** (Максим Рильський); І газда, і газдиня, і їхня дочка ставилися до нас дружньо й ввічливо, але ближчому **контактові** на перешкоді стояло багато обставин: і соціальні відмінності — міська інтелекція проти селянства, і мовні відмінності — незвиклим лемківська говірка не зразу була в усьому зрозуміла (Юрій Шевельов).

Етюд
тридцятий

НА ДІЛЬНИЦІ Й НА ДІЛЯНЦІ ПРАЦЮЮТЬ НАШІ ВИХОВАНЦІ

У мовленні не завжди чітко розмежують слова *дільниця* і *ділянка*. А вони істотно розрізняються лексичними значеннями і навіть кількістю притаманних їм значень. Іменник *дільниця* передає значення “адміністративно-територіальна або виробнича одиниця”, а іменник *ділянка* — два основних значення з відповідними відтінками: 1) значення “частина земельної площі, використовувана з якоюсь метою або виокремлена за певною ознакою; частина поверхні, площі чого-небудь; відтинок чого-небудь, що має протяжність”; 2) значення “галузь, сфера якоїсь діяльності”.

Порівняйте: *Виборча дільниця* — встановлене законом формування для проведення виборів, голосування і підрахунку голосів на визначеній території (“Урядовий кур’єр”); ...випуск книги через видавництво вигідніший, аніж її публікація на інститутських *дільницях* оперативного друку (“Вісник НАНУ”); Уперше у світі вчені знайшли в Антарктиді *ділянки*, вкриті блакитною глетчерною кригою (“Незвичайне і грізне в природі”); Щоб краще орієнтуватися у безмежжі зірок, наші далекі пращури поділили небо на окремі *ділянки* — сузір’я (“Наука і суспільство”); Наголошення займенників і слів займенникового походження потребує пильнішої уваги кожного мовця і є важливою *ділянкою* у сфері культури усного мовлення (“Питання мовної культури”).

Етюд
тридцять
перший

ЧОМУ НЕМА **ДОВКІЛЛЯ**?

Люблю мудру пораду — заглядати у словники. Ось і цього разу закортіло перегорнути сторінки тлумачного словника, аби переконатися у стильових і стилістичних спроможностях милозвучного слова **довкілля**. Та ба! Не поталанило. Не увійшло це тепер звичне слово навіть до одинадцятитомного тлумачного “Словника української мови” (Київ, 1970–1980). Кинувся до “Великого тлумачного словника сучасної української мови” (Київ–Ірпінь, 2001). Також нема! Переглянув матеріали Лексичної картотеки Інституту української мови НАН України. І тут нема!.. У чому річ? Можливо, знищено й доруйновано через чорнобильські та інші лиха наше довкілля. І тому не потрібно вживати цього слова?! Тобто нема довкілля — нема і слова, що позначає це явище?! Чи, може, не пройшло це гарне слово крізь недавнє тоталітарне сито?! Як би там не було, а слово **довкілля** — повнокровне і потрібне слово! Щоправда, воно вже потрапило до “Орфографічного словника української мови”. А до тлумачного словника?! Доведеться трохи зачекати. До речі, розпочинає свої кроки і слово-побратим — **навкілля**!

Отож майже щодня чуємо і читаємо слово **довкілля**. Воно успішно конкурує зі словосполуками *навколишнє середовище, довколишнє середовище*. Вже використовуємо це слово й у переносному значенні, наприклад: *Усякому, хто осягає не тільки безпосереднє мовне довкілля, а береться ще оцінити лінгвосферу країни та світовий мовний простір, упадають в око такі явища...* Слово **довкілля** живе й міцніє. Не зупиняймо ж його бігу!

Етюд
тридцять
другий

ДОТРИМУЙМОСЬ І ПРИТРИМУЙМОСЬ

Здається, що дієслова *дотримуватися* і *притримуватися* то немов значеннєво зближуються, то віддаляються одне від одного. Вони мають спільний корінь і різні префікси, які й зумовлюють відмінність їхніх значень. *Дотримуватися* означає передовсім “діяти відповідно до чого-небудь, згідно з чим-небудь” і “витримувати, витерплювати що-небудь до певного строку”. Це дієслово найчастіше вживане у реченнях на зразок: *Сказано було всім бригадирам, що хто не буде дотримуватися правил агрономії і не виконуватиме сівозмін, будемо карати якнайсуворіше* (Григорій Тютюнник); *Громадяни, дотримуйтесь тиші, — вимагають чотири щити довкола високої вежі, де великими літерами зазначено: Всесоюзний науково-дослідний центр по акліматизації картоплі на Марсі* (Василь Стус); *Тепер наші поляни (чи то уже руси) ще іноді дотримуються такого старого закону* (Настка Ковалівна); *Учень дотримувався іншої думки*. Дієслово *притримуватися* здебільшого передає значення “злегка триматися за когось, щось”, наприклад: *Вона стояла бліда, як мрець, притримувалась рукою за вербу, щоб не впасти* (Юрій Збанацький); *В однім місці я мало не вскочив у безодню трясовини, але притримався за дружину* (Олесь Досвітній).

Етюд
тридцять
третій

НЕ ДЯКУЮЧИ ВСЕ Ж ТАКИ, А ЗАВДЯКИ

Трапляється в усному та писемному мовленні прикра помилка — вживання скалькованого з російського зразка прийменника *дякуючи* (рос. *благо-*

даря), наприклад: дякуючи старанності, дякуючи наполегливості, дякуючи зустрічі, дякуючи збігові обставин і под. У цих сполуках, які передають значення сприятливої причини, треба вживати прийменника **завдяки** з давальним відмінком: *завдяки старанності, завдяки наполегливості, завдяки зустрічі, завдяки збігові обставин.*

Наприклад: *І клумба ця, і латка асфальту виникли завдяки настійливості Лукії Назарівни і мають з її точки зору значення принципове (Олесь Гончар); І, може, саме завдяки тим акварелям він прийшов до висновку про різку відмінність між мистецтвом катакомб і помпейським стінописом (Павло Загребельний); Поезія [Василя Стуса] була в тих умовах гідною формою існування людини творчої і внутрішньо незалежної. **Завдяки** творчості мовби розсувалися мури, падали ґрати — ти вільний у своїй державі Поезії... (Михайлина Коцюбинська); 6 липня 1961 року, **завдяки** старанням друзів, поета [Тодося Осьмачку] перевозять літаком до США, кладуть на лікування в психіатричну лікарню “Пілгрім Стейт Госпіталь” поблизу Нью-Йорка (Микола Жулинський); Саме **завдяки** таким учителям [колишнім учителям-словесникам] багато відомих постатей ставали патріотами. Згадаймо, наприклад, Євген Плужник (народився і виріс на Воронежчині, а згодом пов’язав своє життя з Україною) **завдяки** учителю словесності відкрив для себе у випускному класі гімназії світ Шевченкового слова — і став українським митцем за покликом своєї душі і свого серця... (Анатолій Загнітко); Відома популяризаторка системи Кацудзо Ніші в Росії пані Майя Гогулан **завдяки** цій системі не лише вилікувалася саме в двох ситуаціях, які медицина вважала безнадійними, а й опублікувала цілу серію книжок, поширюючи знання про науковий доробок, переконання і практичні настанови славетного японця (Євген Голибард);*

Отже, заслуговують на визнання всі суспільні ініціативи, завдяки яким старші люди можуть не лише поліпшити свій фізичний та інтелектуальний стан і розширити спілкування з іншими, а й стати потрібними, присвячуючи іншим свій час, уміння й досвід. Це дозволяє людям літнього віку зберегти і поглибити свідомість цінності життя — найважливішого Божого дару (Папа Іван Павло II, переклад Євгена Голибарда).

А **дякуючи** в сучасній українській літературній мові — не прийменник, а звичайне повнозначне слово — дієприкметник, що стосується значення “висловлюючи подяку” в контекстах на кшталт *Після вистави молода співачка кілька разів виходила з-за лаштунків, усміхаючись і дякуючи слухачам за увагу й тепло* (З журналу); *Тричі зняли руки до неба, до Ярила-бога, до душі своїх предків і тричі поклонились Землі, дякуючи їй за її щедрість* (Настка Ковалівна).

Етюд
тридцять
четвертий

ПРИЙМЕННИК **З** ТА ЙОГО ФОНЕТИЧНІ ВАРІАНТИ **зі, із, зо**

Прийменник **з** завжди реагує на сусідні звуки в реченні. Особливо не любить він нагромадження приголосних. За збігу приголосних **з** набуває вигляду **зі, із, зо**. В сукупності своїх варіантів прийменник **з** ніколи не втрачає головної ролі. Коли ж вживаємо **з, зі, із, зо**?

Прийменника **з** найчастіше вживаємо, коли він стоїть:
а) між голосними, якими закінчуємо попереднє слово й починаємо наступне, наприклад: *Можливо, не всі конкретні поради автора будуть сприйняті з однаковою готов-*

ністю (Іван Дзюба); б) після голосного, яким закінчуємо попереднє слово, наприклад: *Сонце гріє, вітер віє **З** поля на долину* (Тарас Шевченко); *Пішов кобзар по вулиці — **З** журби як заграс!* (Тарас Шевченко); *Ми вийшли з готелю* (Юрій Яновський); *Ще з дитячих років туркіт горлиці має для мене щось, я сказав би, заворожливе* (Максим Рильський); в) перед голосним, яким починаємо наступне слово, наприклад: ***З** одним рибалкою він дуже подружив* (Леонід Глібов); ***З** усіх свідчень про дійсність найоб'єктивніші, найнезаперечніші є свідчення мови* (Юрій Шевельов).

Варіант *зі* вживається перед сполукою приголосних на початку наступного слова, здебільшого коли в цих сполуках наявні початкові *з, с, ш*, наприклад: *Мотор запрацював. **Зі** страшним ревом “яструбок” свічкою пішов у небо* (Юрій Яновський); ***Зі** школи на майдан вивалила дівтора* (Андрій Головка); *Історія дає багато прикладів, коли **зі** зникненням мови зникав народ* (Олександр Пономарів).

Варіанта *із* переважно використовуємо між приголосними або групами приголосних попереднього і наступного слова, наприклад: *І місив заміс **із** тіста старого* (Іван Драч); *Протягом кількох років він [Олександр Пономарів] виступає в масових українських виданнях **із** бесідами на теми української мови, мовними порадами* (Іван Дзюба); *Лист **із** Бразилії* (Іван Франко). В усному мовленні між приголосними нерідко замість *із* вживаємо *з* для уникнення двозначності, бо *із* можемо сприймати також як частку *і* та прийменник *з*, порівняйте: *Принягідно вона щось з того [історії роду] згадувала, чимало з того я пам'ятав* (Юрій Шевельов).

Прийменниковий варіант *зо* вживаний при числівниках *два і три*: *Отак звір і ви лежите днів **зо** два* (Остап Вишня); *Її сім'я вже тижднів **зо** три живе в прекрасній новій хаті на високім горбі* (Олександр Довженко).

Етюд
тридцять
п'ятий

НЕ З ТОЧКИ ЗОРУ

В усному й писемному мовленні надживають словосполучкою з **точки зору**. Її подибуємо в художніх творах, наукових і публіцистичних статтях тощо, наприклад: *Старигани були дуже старі з їхньої хлопчачої точки зору й майже древні; Звичайно, з точки зору старого кавалериста Катерина робила багато помилок; Зі своєї точки зору розглядало українську літературу і багато польських учених.* Стилiстично виразнішою і компактнішою виступає сполука з **погляду**: *І з цього погляду, я вважаю, ми не зовсім педагогічно повелися з нашим вихованцем під час відвідин комісії (Олесь Гончар); Не можна, з погляду мови, назвати підручник вдалим ("Наука і культура"); Подібне дбайливе ставлення до землі властиве було українському селянинові й з погляду практикованої агро-техніки та технології ("Український Світ").*

Етюд
тридцять
шостий

ПРИЙМЕННИК ЗА ДОПОМОГОЮ, А НЕ З ДОПОМОГОЮ

В усному й писемному мовленні трапляється прийменник-калька з російської з **допомогою** (російське *с помощью*): з **допомогою** калькулятора, з **допомогою** авіації, з **допомогою** інформаційних технологій. Тут використовуємо прийменник **за допомогою**, наприклад: *Підживлювати озимину рідкими добривами найкраще за допомогою авіації (З журналу); Вже зараз ви зможете перерахувати пенсію за допомогою "Пенсійного калькулятора"... (З журналу); Картка захищена від підробки за допомогою штрих-коду та голографічного елемента*

(З журналу); *Українську людину могутня імперія “розчленувала” морально й духовно за допомогою ідей та міфологем про богообраність, месіанство російського народу, Російської імперії та її царів, ідеї “Русского бога”, вищості російської культури і російської мови (Микола Жулинський); За допомогою цієї машини ми перетворимо Землю (Олександр Довженко); Від стола до дверей тяглася віршовка, і Микита зрозумів, що то за допомогою неї Карпо відчиняв двері (Григорій Тютюнник); Серед січовиків є чимало таких, які шукають ... скарби за допомогою цвіту папороті, розрив-трави або чарівної палички (Юрій Мушкетик); Будову різних тіл вдалося дуже добре вивчити за допомогою рентгенівських променів (“Наука і суспільство”).*

Етюд
тридцять
сьомий

ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ ЧИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ?

У сучасній періодиці чомусь перевагу віддають сполуці **за спеціальністю**, а не **зі спеціальності**. Ось приклади речень із цією сполукою: *Після одержання диплома за спеціальністю юрист [США] зобов'язаний скласти вступний іспит до колегії адвокатів, що далеко не просто, і тільки після цього відкривається можливість зайняти судову посаду; Після закінчення університету роботи за її [Насті] спеціальністю вистачить*. Більшою мірою відповідає синтаксичним нормам української літературної мови сполука **зі спеціальності**, наприклад: *Така література потрібна майбутнім фахівцям зі спеціальностей “комп'ютеризовані інтегровані системи і робототехніка”, “технологія виробництва” тощо (“Вісник НАН України”).*

Етюд
тридцять
восьмий

А ВСЕ-ТАКИ — ЗАВІДУВАЧ І КОМАНДУВАЧ!

Порівняно з українською мовою в російській частіше трапляється неповний морфологічний перехід в іменник дієприкметників і прикметників, порівняйте: укр. *завідувач* — рос. *заведующий*, укр. *командувач* — рос. *командующий*, укр. *пожежник* — рос. *пожарный*, укр. *пожежня* — рос. *пожарная*, укр. *їдальня* — рос. *столовая*, укр. *пральня* — рос. *прачечная*, укр. *приймальня* — рос. *приёмная*, укр. *складник* — рос. *составляющая* і *составная* та ін.

За наявності в українській мові похідних іменників з повною, завершеною морфологічною іменниковістю нема потреби, звичайно, запозичати з російської мови слова на зразок *завідующий*, *командующий*. Отже, вживаймо не *завідующий* і *командующий*, а *завідувач* і *командувач*.

Етюд
тридцять
дев'ятий

НЕ РАДИМО НІКОМУ СТАВИТИ ЗАЙВУ КОМУ

Нерідко мовці використовують сполуки *більш як*, *не більш як*, *раніше ніж*, *не раніше ніж*, *пізніше ніж*, *не пізніше ніж*, *довше ніж*, *не довше ніж* і подібні. Такі сполуки переважно стосуються значень часової тягlosti. Декому так і кортить поставити кому перед *як* і *ніж*. Проте ці одиниці вирізняються своєю змістовою цілісністю, своєрідною нерозчленованістю, нерозкладністю, а отже, і стосунком до єдиного другорядного члена

речення — обставини. Тому ставити кому перед *як* і *ніж* у цих сполуках не потрібно.

Наприклад: *Ми чекали повідомлення **більш як** два тижні; Діти працювали **не більш як** три години; Онуки прийдуть до бабусі **не пізніше ніж** післязавтра.*

Етюд
сороковий

НЕ ЗАКЛЮЧАЙМО ДОГОВОРІВ

Наше телебачення, а почасти й радіомовлення постачає мовні “перли” на кшталт **заключати договори**. Це вже настільки суржикова продукція, що хоч сядь та й плач. А хіба важко по-людськи висловитися, тобто мовити **укладати договори, угоди** тощо?!

Етюд
сорок
перший

У ПЛЕТИВІ ЗАПЕРЕЧНИХ СЛІВ

Слова **жоден (жодний)** і **ніякий** — синоніми. Проте вони розрізняються відтінками значення або й наявністю чи відсутністю якогось значення.

Слово **жоден (жодний)** уживаємо в заперечних реченнях для підкреслення повного, категоричного заперечення. Воно передає значення “ні один”, наприклад: **Жодного шелесту, свисту чи шарудіння — важкий ліс цей був мертвий, бездушний за серпанком ранкового повітря** (Валер’ян Підмогильний); **Минуло ще кілька хвилин, і захекані загони були поряд. Один по одному посходилися й засадники. Виявилося, що жодного вовка ніхто не бачив** (Михайло Слабошпицький). Іноді **жоден (жодний)** набуває значення “будь-який”, здебільшого у формі мно-

жини: *Усевитончуваний зойк, крик крику, крику крик. Задосить. Спекайся морок, хоч як до них і звук. Ці груди болю, біль грудей, застрашених страждань — нема їм жодних панацей, все поглинає хлань* (Василь Стус).

У значенні повного, але менш категоричного заперечення використовуємо заперечне займенникове слово **ніякий**. Воно функціонує, як і слово **жоден** (**жодний**), у заперечних реченнях, наприклад: — *Йому, мабуть, ніяка жінка не вгодить...* (Панас Мирний); *Старий зараз ніякої роботи не визнає, окрім пасіки* (Михайло Стельмах); *Ніяких звісток від Юрія [Шура] не мала* (Олесь Гончар). **Ніякий** може передавати і значення “будь-який”: — *Я не боюсь ніяких поговорів* (Леся Українка). Звернімо увагу також на значення “поганий, нічого не вартий”, якого не виражає слово **жоден** (**жодний**): *На дядькові гроші в семінарії [Оверко] вчився, рибалка з нього був ніякий* (Юрій Яновський).

Етюд
сорок
другий

З-ЗА ГАЮ, ГАЮ ЗЕЛЕНОГО

До граматичної структури сучасної української мови не так уже й рідко потрапляють чужомовні елементи, які не збагачують її, а, навпаки, розхитують літературні норми. Нам звично, наприклад, будувати речення з прийменником **з-за** (**із-за**). Духові нашої мови відповідають сполуки з прийменником **з-за** у просторовому значенні. Здебільшого тут передаємо спрямування руху або дії з протилежного чи зворотного боку, зміну розташування предметів, переміщення когось і чогось, змінюючи, а також вказівку на місцевість, звідки хтось родом. Наприклад: *Сонце викотилось з-за лісу й блиснуло*

у вікно через залізні ґратки (Іван Нечуй-Левицький); *І раптом якраз навпроти Глоби вистрибнув з-за намету ясно-сірий велетенський вовк* (Зінаїда Тулуб); *А з-за возів уже виїздив Задорожний, Вертихвіст та Балабан* (Олександр Довженко); *Життя моє на зорі лине і повертається з-за хмар* (Володимир Сосюра); *Здалеку з-за повороту висипає гурток дітей* (Михайло Стельмах); *Ми з-за Дністра*.

І раптом ці граматичні гаразди руйнує та сама сполука з прийменником *з-за*, але у причиновому значенні. Це конструкції на зразок *Ми не приїхали з-за грози*; *З-за зволікання план не виконано*. Невдале запозичення з російської мови! На жаль, такі покручі потрапили до деяких сучасних нормативних словників. Натрапляємо на причинову прийменниково-відмінкову сполуку “*з-за* + родовий відмінок” і в нещодавно виданому “Великому тлумачному словникові сучасної української мови” (Київ – Ірпінь: Перун, 2001). Щоправда, трохи розвіє сум примітка в цьому словнику: причинова сполука, мовляв, вживається рідко. Проте найліпше було б не пропонувати до вжитку подібні запозичення. А натомість використовувати прийменник *через* із знахідним відмінком, наприклад: *Через цю шапку з козачим червоним верхом у Сагайди завжди виникали конфлікти з полковим начальством* (Олесь Гончар); *Припустимо, що я просто через брак уваги чи через інші якісь психічні вади не можу збагнути* (Максим Рильський).

Сполукою “*із-за* + родовий відмінок” у причиновому значенні можна засвідчити, у який спосіб і якою мірою відбувається руйнація значеннєвої натуральності українського слова. Під впливом російської мови поширював свої непросторові функції прийменник *з-за* (*із-за*), поступово вбираючи в себе продуктивну причинову спеціалі-

зацію російського *из-за*. Це призводить до притлумлення активності інших наших прийменників, що мають стосунок до причинових значень.

Етюд
сорок
третій

ПОМІРКУЙМО ҐРУНТОВНО ПРО СЛОВА **ЗМІСТОВИЙ** І **ЗМІСТОВНИЙ**

Нерідко мовці сплутують слова **змістовий** і **змістовний**, не бачать відмінностей між ними, помилково вживаючи одне замість іншого. Здавалося б, відмінність між словами невелика. Мовляв, їх розрізняє тільки суфікс *-н-*. Маленький, незначний, а який показує норів, потужність, силу!

Звичайно, прикметники **змістовий** і **змістовний** не втрачають спорідненості, зв'язків з іменником **зміст**. Проте відстань між їхніми лексичними значеннями досить відчутна. Слово **змістовий** означає “пов'язаний зі змістом, тобто з тим, про що йдеться, описано, зображено у книзі, статті та ін., а також із сутністю чого-небудь”, а прикметник **змістовний** вказує на те, що багате змістом.

Наприклад: *Слова-омоніми з найбільшим змістовим навантаженням використовуються в сатирі (“Рідне слово”); Письменник мислить словами, що народжуються із змістового, емоційного, асоціативного багатства рідної мови (“Культура слова”); Особливої уваги до паузи як сигналу змістової єдності потребує віршована мова (“Культура слова”); Для передавання найтонших відтінків думки або почуття, створення легкого для сприйняття і змістовного образу у системі української мови серед інших тропів часто вживаються порівняння (“Культ-*

тура слова”); — *Грандіозне вам спасибі за змістовну бесіду!* (Андрій Крижанівський).

Зважаймо на силу мовленого слова, на його виражальні потужності й відмінності та системні зв'язки зі спорідненими і неспорідненими словами.

Етюд
сорок
четвертий

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК У ШАТАХ РОДОВОГО

Який відмінок у словосполуках на кшталт *посадити ясена, зрубати дуба, писати листа*? Родовий чи знахідний? Відразу спадає на думку, що тут виступає родовий відмінок. Адже коли взяти до уваги зовнішнє оформлення іменників, то воно збігається з формами родового відмінка. Не поспішаймо з висновком. Замінімо, приміром, у цих конструкціях іменники-назви неістот чоловічого роду іменниками жіночого роду: *посадити ясена — посадити березу, зрубати дуба — зрубати смереку, писати листа — писати повість*. Виявляється, що іменники чоловічого роду при тих самих дієсловах стоять у тому ж відмінку, що й іменники жіночого роду. Отже, іменники чоловічого роду із закінченням *-а* у розгляданих конструкціях, хоча морфологічно збігаються з родовим відмінком, усе ж таки належать до форм знахідного відмінка.

Одягнувшись у шати родового відмінка, знахідний назв неістот чоловічого роду не втратив своєї внутрішньої значеннєвої сутності. Залишився знахідним відмінком. Використання знахідного із закінченням *-а* може пов'язуватися з вимогами мелодійності української мови, зокрема уникнення збігу приголосних. Отже, однією зі специфічних рис граматики сучасної української літературної мови є наяв-

ність двох форм знахідного відмінка іменників-назв неістот чоловічого роду однини: форми, співвідносної з формою називного відмінка (перша форма), і форми із закінченням *-а*, співвідносної з формою родового відмінка (друга форма), порівняйте: *посадити ясен* — *посадити ясена*, *зрубати дуб* — *зрубати дуба*, *писати лист* — *писати листа*.

Часто вживають знахідного відмінка із закінченням *-а* у мові художньої літератури. Такий знахідний сприяє довершеній ритмічній організації фрази, пов'язаний з вимогами мелодійності української мови тощо.

Наприклад: *Меча поклав хтось на підлозі* — *й волинки грати почали* (Павло Тичина); *З благанням дзьобика від спеки горобчик сивий розтулив* (Володимир Сосюра); *Блискавиці вже випередили човна* (Петро Панч); *Я вчив хлоп'ят гриби збирать, Топтати злого мухомора* (Дмитро Павличко); *Дід засвічував свого ліхтаря* (Євген Гуцало).

Етюд
сорок
п'ятий

ЗНАХОДИТЬСЯ ВТРАЧЕНЕ — І НЕ ЗНАХОДИТЬСЯ ТУТ І ТАМ ПОБАЧЕНЕ

Радіо- й телепередачі надто рясніють ви-
словами на зразок “Село знаходиться неподалік міста”, “Бу-
динок знаходиться на пагорбі”, “Квартира лікаря знахо-
диться на третьому поверсі”, “Діти знаходилися в гарному
настрої”. Таке надуживання словом *знаходиться* відтворює
значеннєві спроможності російського *находиться*. І призводить до порушення норм сучасної української літературної мови. Адже в українській літературній мові дієслово *знахо-
диться* не вживане у значенні “бути, перебувати, міститися де-небудь; перебувати в якому-небудь стані”.

У сучасній українській літературній мові дієслово *знаходиться* вживається не в таких значеннях, як у російській мові слово *находиться*. Найчастіше воно стосується виявлення чогось потрібного, загубленого, утраченого, зниклого, наприклад: *Ганна все копалась у комоді... Хустка все чомусь не знаходилася, а Гордія брала нетерплячка* (Борис Грінченко).

Коли ж ідеться про місце перебування когось і чогось, про стан людини, то не послуговуємося дієсловом *знаходиться*. Тут доречні інші слова. Для вказівки на місце перебування когось і чогось, на стан людини пасують дієслова *бути, перебувати, міститися*.

Наприклад: *Молодь вся була на полі, бо якраз настали жнива* (Леся Українка); *Другого дня ми були в Києві* (Олександр Довженко); *Десантні групи вже були тут, неподалік, за стинами розвідників* (Олесь Гончар); *Виявляється, школа міститься на виступі берега, що вдається аж в очерет* (Олесь Гончар); *Він весь перебував у radoцax і готовності до дії* (Олександр Довженко). Для дієслова *бути* в теперішньому часі характерне вживання в нульовій формі, порівняйте: *Торік ми були в селі і Тепер ми в селі*.

Етюд
сорок
шостий

НАВЕДИМО ЛАД У СПОЛУКАХ **ЗНАЧИМІ ВАДИ** **І ЗНАЧИМІСТЬ ВАД**

Справді, наведемо лад у словосполучках на зразок *значимі досягнення і значимість досягнень, значимі вади і значимість вад*.

Загляньмо у словники. Навіть у виданому за радянських часів “Російсько-українському словнику” (1968) до росій-

ських слів *значимий* і *значимість* підібрано справжні українські відповідники *значущий* і *значущість*. І чомусь в окремих словниках, виданих у незалежній Україні, натрапляємо на прикметники *значущий* і *значимий*, похідні від цих прикметників іменники *значущість* і *значимість*. Паралельне використання слів *значущий* і *значимий*, *значущість* і *значимість* призводить до нівеляції лексичних норм сучасної української літературної мови, не сприяє культурі мови.

Саме слова *значущий* і *значущість* потрібно закріпити в літературному вжитку. За морфолого-фонетичними і значеннєвими характеристиками вони гармонійно увіходять до лексичної і граматичної системи сучасної української літературної мови.

Наприклад: *Значущими є і спостереження Дж. Шорта — оптика й астронома, котрого вважали найкращим спостерігачем першої половини XVIII століття* (“Наука і суспільство”); *Художнє слово, що своєчасно знаходить адресата, — значуща сила* (“Літературна Україна”); *Цінність — це те, що індивід вважає значущим особисто для себе* (“Людина і світ”); *Поезії Дмитра Радькова притаманний високий рівень образності, перетворення суто особистого в громадське, значуще для багатьох* (Анатолій Загнітко); *Але ж у них [святих] був хоч Бог, хоч високе уявлення, у них була історична й соціальна значущість* (Валер’ян Підмогильний); *У традиційних уявленнях горян багато місця відводилося віруванням у значущість і силу ворожінь, магічних дій, заклинань, добрі і злі прикмети, щасливі і нещасливі дні, місця тощо* (“Бойківщина”); *Сьогодні ми мали можливість слухати міркування магістрантів українського фаху з Вроцлавського університету про значущість творчих зв’язків слов’янських народів-сусідів, міркування про нові видання* (Анатолій Загнітко); *На від-*

міну від літньої, вона [осіння тиша] не дзвінкоголоса, а спокійна, врівноважена, сповнена філософічної **значущості**... (Анатолій Загнітко).

Етюд
сорок
сьомий

ЗРАДИТИ НЕ МОЖНА БАТЬКІВЩИНУ

Можна все на світі вибирати, сину, Вибрати не можна тільки Батьківщину, — сказав мудро Василь Симоненко, і настільки проникливо, що в цьому вислові (і вже афоризмові) не можна замінити жодного слова. Вибрати не можна тільки Батьківщину, а отже, не можна її *зрадити*.

Отож про дієслово з негативним значенням **зраджувати** (**зрадити**). Позитивного змісту цьому слову надає заперечна частка *не*: *не зраджувати когось* або *чогось* означає “бути вірним комусь або чомусь”. У синтаксичному вживанні слова *зраджувати* (*зрадити*) трапляються помилки. Під впливом російських конструкцій *изменяють другу, изменяють матери, изменяют своему слову* і под. з давальним відмінком іменника вживають вислови **зрадити другові, зрадити матері, зрадити своєму слову** тощо. Це порушення граматичних норм сучасної української літературної мови. Дієслово *зраджувати* (*зрадити*) потребує іменника чи займенника у знахідному відмінку: *зрадив друга, зрадив матір, зрадив своє слово, зрадили нас*. Наприклад: **Зрадив мене милий** (Народна пісня); *Її [мову] зневажить — зрадити народ...* (Микола Адаменко). Коли при дієслові є заперечна частка *не*, то іменник ставимо в родовому відмінку: *не зраджувати Батьківщини, не зраджувати матері, не зраджувати свого слова*.

Етюд
сорок
восьмий

ЛЮДИ ЗУСТРІЧАЮТЬСЯ, А ПОМИЛКИ ТРАПЛЯЮТЬСЯ

Надто часто мовці використовують дієслово **зустрічатися** (*зустрітися, зустрінутися*) там, де його має заступати дієслово **траплятися** (*трапитися*). Порушення літературних норм у цьому разі зумовлене впливом російського слова *встречаться*, яке вживається порівняно з українським *зустрічатися* набагато ширше.

Українське **зустрічатися** (*зустрітися, зустрінутися*) стосується випадків, коли люди (рідше інші істоти) зіходяться, бачаться, бувають де-небудь разом або рухаються навпроти когось.

Наприклад: **Зустрілась** їй жінка, на плечах похилих несе щось, убога така (Леся Українка); **Ми на вулиці зустрілись...** (Павло Тичина); **Сказать їй хочу так багато, а як зустрінуся** — мовчу (Володимир Сосюра); **Зустрілись** козаки й татари там, де могили над Дніпром... (Володимир Сосюра); **До самого села не зустрілося** жодної душі, тільки кам'яні хрести білили над шляхом (Олесь Гончар).

Іноді замість особи виступають при дієслові *зустрічатися* (*зустрітися*) назви частин її тіла (руки, очі та ін.).

Наприклад: **У потиску зустрілись** дружні руки (Максим Рильський); **Пархоменко звів голову й зустрівся** з колючими очима молодого чоловіка з тонкими губами (Петро Панч).

Дієслово **траплятися** (*трапитися*) поширюється на інші, ніж слово *зустрічатися* (*зустрітися, зустрінутися*), ситуації. Здебільшого його вживають у значенні “відбуватися, діятися; бувати, бути, випадати”.

Наприклад: *Так отак-то Трапляється в світі. Думав жити, поживати Та Бога хвалити, А довелось на чужині Тільки сльози лити!* (Тарас Шевченко); *Вона була тільки тоді щаслива, як одпрошувалась в гості до батька, та й те траплялось дуже рідко* (Іван Нечуй-Левицький); *Рідко траплявся такий щасливий рік, щоб не було пожежі в місті* (Іван Нечуй-Левицький); *В житті людини можуть траплятися такі випадки, що без болю їх згадувати не можна* (Григорій Тютюнник).

Дієслово *траплятися* (*трапитися*) передає також значення “несподівано з’явитися, прийти”: *Тут самим нічого їсти, а, борони Боже, трапиться гість, тоді чим хоч приймай...* (Михайло Коцюбинський).

І нарешті, наведемо ще значення “доводитися, мати нагоду”. Тут форма третьої особи однини дієслова *траплятися* в ролі допоміжного засобу поєднується з неозначеною формою основного дієслова.

Наприклад: *Ніде мені не траплялось бачить такої ясної зеленої трави, такого густого зеленого листу на дереві, як у Карпатах* (Іван Нечуй-Левицький).

Звідси випливає, що дієслово *зустрічатися* (*зустрітися, зустрінутися*) звичайно пов’язане з назвами людей, а *траплятися* (*трапитися*) — переважно з абстрактними іменниками.

Етюд
сорок
дев’ятий

**ІГОРЮ, НЕ ВАГАЙСЯ
Й НЕ ПОМИЛЯЙСЯ!**

Несподівано з’явився клопіт у власників імені *Ігор*. Відразу не здогадаєтесь — який. На перший погляд немовби й не клопіт. А все-таки клопіт. І все лихо

сидить у кличному відмінкові. Заковика в тім, що чинний український правопис пропонує форму кличного відмінка *Ігоре*, а проект найновішої редакції українського правопису (1999 р.) — форму *Ігорю*. Хто ж має рацію? Логічніше вмотивовано правописну норму в проекті правопису. Бо якщо іменник *Ігор* зараховано до іменників другої відміни м'якої групи, то має бути форма кличного відмінка *Ігорю*, як і в словах *учитель*, *Андрій*, *Терень* (форма кличного відмінка цих слів відповідно *учителю*, *Андрію*, *Тереню*) та багатьох інших. Проте мовленнєва практика накидає форму кличного відмінка *Ігоре*... Боротьба триває. Зачекаймо її завершення. За такої ситуації намагайтесь не помилятися, вельмишановні добродії, причетні до ймення *Ігор*.

Етюд
п'ятдесятий

ЧИ ТО *ЇХНІЙ*, ЧИ ТО *ЇХ* — ЗРОЗУМІТИ НАМ НЕ ГРІХ

У сукупності присвійних займенників вирізняються займенники *їхній* і *їх*. Часто сперечаються, яка з цих форм відповідає літературним нормам, а яка — не відповідає. Тут натрапляємо на граматичне явище, коли обидві форми не перебувають поза нормами сучасної української літературної мови. Проте... Проте... Постає інше питання: якій формі віддати перевагу? Поміркуймо над цим.

Для присвійного займенника *їх* у значенні “який належить їм, належний їм” характерна формальна співвідносність (омонімічність) із родовим і знахідним відмінками особового займенника *вони*. Це означає, що присвійному займенникові *їх* притаманний неповний

ступінь формальної граматизації значення присвійності, тобто присвійність у нього виражена не морфологічним способом, а синтаксичною позицією — залежністю від іменника.

Наприклад: *Мільйони людей пройшли перед його очима... Вони йшли, співали, вмирали... Їх смерть не може забутись ось так, як минулорічний сніг, що згинув і не стало його. Їх смерть дала нове життя. Вони воскресли й воскресають далі на полях, де пролилась їх кров, де лежать їх кості, де розпорошено їх дух, що переходить з місця на місце й наново втілюється в життя* (Улас Самчук); *На дзвіниці все били в дзвони... Їх звуки виривались з вікон і великими помахами крил летіли в далечінь... (Улас Самчук); Їх душі — горіння і криця — У нашому завжди гурті, Братів по далеких в'язницях І тих, що упали, братів* (Олег Ольжич).

На противагу присвійному займенникові *їх* значення присвійності у займенника *їхній* передане не лише синтаксичною залежністю від іменника, а й морфологічно — суфіксом *-н-* і закінченнями *-ий*, *-ого*, *-ому* та ін. Цією сукупною (синтаксичною і морфологічною) граматичною ознакою займенник *їхній* засвідчує повний ступінь граматизації значення присвійності.

Наприклад: *Чорною жалобою ряс прикривались буйночервоні шаровари лицарів Запорозжя. І вирішено було тоді на їхній сумовитій раді: збудуємо собор* (Олесь Гончар); *І його [Орфея] розтерзали менади, бо не піддався на їхні принади* (Ліна Костенко).

За чіткими значенневими, морфологічними і синтаксичними характеристиками потрібно віддати перевагу присвійному займенникові *їхній*, а не *їх*.

Етюд
п'ятдесят
перший

СКАЖІМО ЩИРОСЕРДО НИНІ:
“МИ **МАЄМО... МУСИМО...**
ПОВИННІ...”

Нерідко мовці вважають дієслова *мати*, *мусити* і сполуку *бути повинним* значеннєво тотожними, тобто взаємозамінними в тексті. Проте треба зважати на своєрідність цих одиниць і доречність їхнього вживання в тому чи тому випадку. Вони розрізняються передусім градацією значення обов'язковості, вимушеності дії чи стану.

Дієслово *мати* розпочинає цей синонімічний ряд. Воно вказує на найменший ступінь доконечності дії чи стану.

Наприклад: — *Що маємо робити? Як маємо бути? Де його шукати маємо?* — пита стара Кармелиха молодої невістки (Марко Вовчок); *Поки формувався поїзд, яким вони мали їхати до столиці, Ніколаєв та Кодру пішли вулицею невеличкого містечка* (Михайло Чабанівський); *Тарасова церква має стати символом єднання не лише українців усього світу, а й усіх людей доброї волі...* (З газети).

Буває, що в дієслові *мати* значення меншого ступеня доконечності дії чи стану якоюсь мірою нівелюється, набуваючи функції майбутнього часу.

Наприклад: *Стриваю молодицю з повними відрами (се ж має поцастити — народ каже)* (Ганна Барвінок); — *Так все здавалось, немов щось має статись недобре у нас* (Леся Українка).

Порівняно з дієсловом *мати* сполука *бути повинним* позначає вищий ступінь доконечності дії чи стану. Здебільшого тут передають значення “який має своїм

обов'язком, зобов'язаний щось робити, набути якого-небудь стану, властивості”.

Наприклад: *Всі, хто вступає в полк, повинні добре володіти зброєю* (Олександр Довженко); *Кожне покоління вип'є свою чашу. Але чому вони повинні пити ще і нашу?!* (Ліна Костенко); *Вибори повинні відбутися, як того вимагає Конституція, 31 жовтня 2004 р.* (З газети); *Але головна робота з конструювання Центрально-Східної Європи лягає на Польщу й Україну — й наші еліти повинні бути свідомі цієї своєї місії* (З газети); — *Я повинен виконати прохання твого батька і повернути тебе у театр* (З журналу).

Дієслово **мусити** вказує на найвищий ступінь доконечності дії чи стану, крайній вияв потреби, зазвичай пов'язаний із внутрішніми стимулами тощо.

Наприклад: *Буває щастя скрізь позаніям, А добрий мусить пропадать* (Іван Котляревський); — *Така тепер пора, що людина мусить людині помагати* (Іван Франко); *Я все щось мушу, мушу, мушу, мушу! А, власне, що я винна і кому?!* (Ліна Костенко); *Але те, що “Україна — не Росія” — мусив нещодавно визнати навіть Леонід Кучма* (З газети).

Етюд
п'ятдесять
другий

ЩО ВИ МАЄТЕ? **МОЖЛИВІСТЬ? ЧИ ЗМОГУ?**

А й справді, що Ви маєте? Маєте **можливість**? Чи **маєте змогу**? В сучасному усному й писемному мовленні спостерігаємо надуживання словосполучою *мати можливість*. І майже зовсім забуто сполучку *мати змогу*, таку доладну, притаманну духові нашої мови.

Обидві словосполуки використовуйте на здоров'я. Вони не перебувають поза літературними нормами, порівняйте: *Сучасні досягнення різних суспільних наук — діалектології, археології, історії, антропології, етнографії дають змогу зробити висновок про те, що на кінець XII ст. переважна більшість рис, характерних для українських діалектів, уже сформувалася* (Григорій Півторак); *Роздуми цікаво читати, звіряючи з власними, а також з поглядами інших сучасників. Це дає можливість відтворити повніше картину життя України наприкінці XX століття* (Олександр Пономарів). Проте, безперечно, потрібно надавати перевагу вислову **мати змогу** — стислішому й фонетично довершенішому.

Етюд
п'ятдесят
третій

ВИ **МАЄТЕ РАЦІЮ**, ЩО ДОБРИЙ МЕД З АКАЦІЇ

В одній з українських газет читаємо: *Скажімо, Міністерство статистики дає кількість державних підприємств 62 тисячі, а Фонд держмайна — 48 тисяч. Різниця — 14 тисяч... То хто ж **правий**?* Тут ужито слова *правий* у значенні “мати рацію в чомусь”. На таке вживання слова *правий* натрапляємо й у часописах, наприклад: *Критично мислячий філософ, можливо, сказав би своїм учням: “Поважайте думку інших і з'яте, що ніхто **не буває** настільки **правий**, аби його супротивник був геть **неправий**”*. І набагато рідше використовують цей прикметник письменники в художніх творах. Наведемо приклад із діалогії відомого письменника: *Великі, мудрі, милостиві отці народу! Святі і **праві** в усьому!*

Прикметниково-присудкова сполука *бути правим* дублює російське *быть правым*. В усному й писемному літературному мовленні її потрібно уникати. Натомість широко вживаний фразеологічний зворот *мати рацію*, який означає “думати або діяти правильно, слухно”. Цей зворот засвідчено у творах багатьох відомих письменників минулої та сучасної доби, а також у публіцистиці та інших стилях: — *Ех ви, ясновельможні дикуни! Боїтеся Кармелюка — і маєте рацію!* (Степан Васильченко); *Городовський відповів, що взагалі і в цілому він має рацію* (Валер’ян Підмогильний); — *Шевченко має рацію*, — сказав Гулак (Василь Шевчук); *Так сказала Марта, і вона має рацію* (Володимир Дрозд); *Марія мала рацію. У кардинала були свої плани щодо одруження* (Михайло Слабошпицький); *Докори сумління, глибоке каяття здатні докорінно реорганізувати душевну структуру людини. І в цьому християнство має абсолютну рацію* (“Наука і суспільство”); *Тисячу разів має рацію герой війни, котрий спізнав ціну життя і смерті* (“Людина і світ”); *Але має рацію також І. Франко, коли застерігав українських інтелігентів від перебільшень значення ідей Маркса* (“Віче”); *Думаю собі: може, й має рацію тато, коли казав — дитину треба так любити, щоб вона не знала цього* (Василь Скуратівський).

До українських відповідників російського вислову *Вы* (ми, ты, он, она, они) *правы* (прав, права) належать також *Правда на вашому* (твоєму, моєму, нашому, його, її) *боці* і *Ваша* (твоя, його, її, їхня) *правда*: *Де і в чому він схибив, що не зміг заволодіти її серцем? Адже правда на його боці, на його?* (Олесь Гончар); *А чванитесь, що ми Польщу Колись завалили!.. Правда ваша: Польща впала, Та й вас роздавила!* (Тарас Шевченко); *Воно, звичайно,*

може, їхня правда. Мабуть-таки, їхня. Не ті часи. Тепер вже на волах далеко не заїдеш (Олександр Довженко).

Етюд
п'ятдесят
четвертий

НЕ СТІЙТЕ *НА ПРОТЯЗІ* *ПРОТЯГОМ* ГОДИНИ

Мовці інколи використовують сполуку *на протязі* в ролі прийменника часу, який позначає тяглість, тривалість якоїсь дії, явища тощо. Трапляється цей прийменник навіть у відомих письменників. Наприклад, у реченнях на зразок: *Це вже вдруге на протязі своєї тринадцятилітньої служби вона мусить через непорозуміння з попом міняти службу; Здавалось, він на протязі всього життя не зазнавав такого напрочуд ясного спокою, як зараз; Знову заявляємо: новаторство і традиціоналізм у формі йдуть на протязі віків поруч, як два могутні чинники в розвитку поезії і музики, і мистецтва взагалі.*

Чіткіше часове значення тривання дії, явища та ін. передають прийменники *протягом* і *упродовж*: *Зелена Литво! Протягом століть Німецький меч тебе не зміг скорити* (Микола Бажан); *Протягом зими снігу майже не було* (Олесь Гончар); *Дядько Семен протягом десяти років сторожував біля тракторів* (Степан Олійник); *Протягом усієї війни Федір Іполитович ні на одного підлеглого не підвищив голосу* (Юрій Шовкопляс); *А поодиначі упродовж сторіч Ціпком Землю торсали і мацали, Щоб віднайти дорогу всіх доріг* (Борис Олійник).

Іменник *протяг* уживаємо, коли йдеться про різкий струмінь повітря, що продуває приміщення крізь щілини або відчинені двері, вікна та ін., розташовані одне проти

одного. Наприклад: *Вибігши, Річард кинув двері відчиненими; від **протягу** світло на постаменті блимає* (Леся Українка); — *Квартирка у вас прочинена. А коли **протяг** в хаті, коровай неодмінно зісподу буде глевкий!* (Юрій Смолич). Слово *протяг* може передавати значення “сильний, різкий вітер”: *Спустошеність площі, де **протяг** по полю асфальтному вивів узорі похмури і чорні ...* (Микола Бажан). Це слово функціонує з прийменником *на*, вказуючи на місце, де буває протяг. Отож не стійте на протязі, бо захворієте.

Іменник *протяг* стосується також значення простору, на якому що-небудь розташовується, міститься. З прийменником *на* цей іменник окреслює довжину якогось просторового відрізка: *У Криворівні **на протязі** яких **півтора кілометра** щось із вісім хат* (Гнат Хоткевич).

Етюд
п'ятдесят
п'ятий

ШЛЯХ НАМ НЕ ЛЕГКИЙ **НАВПРОСТЕЦЬ І НАПРЯМКИ**

Гадаєте, що треба йти *напрямку*? У такий спосіб не варто прямувати.

Останнім часом *напрямку* так умостилося в радіопередачах, що немовби в цьому значенні й не маємо іншого слова. Воно, наче настирлива муха, гучить і гучить. Запало в душу багатьом радіожурналістам. Уживають цього слова у прямому й переносному значеннях під впливом російського *напрямую*. А натомість функціонують слова *навпростець*, *напрямки*, що передають значення “найкоротшим шляхом (пряме значення); відверто, щиро, прямо (переносне значення)”, наприклад: *Остан ішов **навпростець**, минаючи вузькі, криві стежки, протоптані товаром*

і пастухами (Михайло Коцюбинський); *Уралов повіз її [Галю] напрямки, там, де раніше й не їздив* (Олесь Гончар); *Дороги не витримав і вирішив повести із Сергієм розмову, як то кажуть, навпростець* (Григорій Тютюнник).

Етюд
п'ятдесят
шостий

НАВЧАЛЬНІ ГАРАЗДИ — І НЕГАРАЗДИ УЧБОВІ

На сторінках газет, у телепередачах і радіопередачах, у побутовому мовленні нерідко використовують прикметник *учбовий*. Проте підстав для такого використання в українській мові немає. Адже в сучасній українській літературній мові не функціонує слово *учба*, від якого прикметник *учбовий* можна було б утворити. Отже, слово *учбовий* являє собою дещо видозмінене за позичення з російської мови. Натомість потрібно вживати *навчальний*. Цей прикметник поширений у словосполучках на зразок *навчальний заклад, навчальний рік, навчальна програма, навчальний план, навчальна література, навчальний посібник, навчальне приміщення, навчальна майстерня, навчальна практика, навчальний літак, навчальний політ, навчальна частина*.

Наприклад: *Справи мої пішли вгору: у цьому навчальному році мене відзначили й перевели в третю групу* (Михайло Стельмах); *У Харків і з Харкова Борис і Леся завжди їхали разом. Якщо ж посеред навчального року вивірився в Полтаву хтось один з них, то захоплював з дому коржики і для другого* (Олесь Гончар); *Скоро закінчується навчальний рік, і більшість студентства роз'їдуться по селах* (Леонід Смілянський); *У бухті внизу стоїть кілька навчальних кораблів* (Юрій Яновський); *Незабаром*

Дениса Кошару і Сергія Золотаренка перевели у **навчальну команду** (Григорій Тютюнник); В передбачливого завідувача **навчальної частини** вже були заготовлені належні документи (Юрій Збанацький); Адже коли йдеться про **навчальну літературу**, дуже важливо викласти матеріал так, щоб максимально полегшити його сприйняття (“Вісник НАН України”).

Етюд
п'ятдесят
сьомий

НАВЧАТИСЯ ГРАМОТИ ЧИ НАВЧАТИСЯ ГРАМОТІ?

При дієсловах *навчатися*, *навчитися* вживають або форму родового відмінка іменників чи інших частин мови, використаних у значенні іменника, або форму давального відмінка. Порівняйте: — *Я бачу, ви навчилися покорити, як справжній пуританин* (Леся Українка); *Хлопець швидко навчився всьому тому, що знав і його учитель* (Панас Мирний).

У сучасній українській літературній мові дедалі більше закріплюється при дієсловах *навчатися*, *навчитися* родовий відмінок іменників, а не давальний. Родовий відмінок точніше передає значення “знання або інше щось, які хтось опанує, вивчає, набуває”. Тому вживаємо *навчатися*, *навчитися грамоти, музики, ремесла* та ін., а не *навчатися, навчитися грамоті, музиці, ремеслу...*

Наприклад: *Він умів справді навчатися чужого, не цураючися свого* (Володимир Самійленко); *Її [сили] навчайся ти з народом: і як боротись, як і жити* (Павло Тичина); *Я заробляв собі на життя ілюстраціями, а в вільний час навчався живопису* (Олександр Довженко); *Хтозна, де цей тесляр з Крайньої Півночі міг навчитися рицар-*

ських *тонкощів* (Олесь Гончар); *Ми не забули нічого, але багато чого навчилися* (Олесь Гончар); *Коли в дорогу ти збирався, казала мати, як прощавсь, щоб і чужого навчався, й свого ніколи не цуравсь* (Дмитро Білоус); *Чужого не навчилися ви, Своє забули...* (Дмитро Павличко).

Етюд
п'ятдесят
восьмий

НЕ КОХАННЯ, НЕ РАДОЩІ Й НЕ СПІВ, А НАГОЛОШЕННЯ НЕЛЮБИХ СЛІВ

Два слова з протилежним значенням — *любити* і *ненавидіти*. Перше передає найсвітліше почуття, друге сповнене великої неприхильності, неприязні, навіть ворожості до когось, чогось. Ці дієслова мають своїх родичів — спільнокореневі іменники, прикметники, прислівники. Отож дієслово *ненавидіти* зі своєю свитою спільнокореневих слів завдають чимало клопоту як своїм передаванням негативного почуття, так (яке лихо!) і порушенням норм наголошування.

Мовці часто порушують літературне наголошування слів *ненавидіти, ненависть, ненависний, ненависник, ненависно, ненавидний, ненавидець, ненавидник*. Під впливом російської мови вони (мовці) наголошують перший склад іменника *не́нависть*, а в інших словах — третій склад: *ненаві́дти, ненаві́сний, ненаві́сно* тощо. В українській літературній мові послідовно наголошуємо тільки другий склад цих слів. Отже, *нена́видіти, нена́висть, нена́висний, нена́висник, нена́висно, нена́видний, нена́видець, нена́видник*. Наприклад: *Я нена́виджу рабства кайдани* (Павло Грабовський); *Він нена́видів, бо умів любити, Як мало хто уміє з нас любити* (Максим Рильський); *Я тільки раз, єдиний раз любив, А скільки я нена́видів* —

не знаю, **Ненáвистю** душі не погубив, Любов мене замучила до краю (Дмитро Павличко); **Ненáвисть** і любов — неначе крила. Коли одне крило в льоту пробіла Ворожа куля — не склади його, Бо на однім летіти вже несила (Дмитро Павличко); Я не люблю **ненáвисті** в собі. На пісні виріс я, не на злобі, Та хочу стати полум'ям, в котрому Свій меч кують покривджені й слабі (Дмитро Павличко); — І чого воно у світі так коїться! Що котрі вірно любляться — розрізняються, котрі ж **ненáвидні** один одному — вінчаються (Марко Кропивницький); Той погляд був такий **ненáвисний**, що коли він ковзнув по Дорошеві, то йому зробилося моторошно (Григорій Тютюнник); Григорій Петрович ще захопив старих порядків на службі: старший був у них великий хапун, а ще більший **ненáвисник** волі (Панас Мирний); Йому захотілося крикнути по-звірячому, **ненáвисно**. Та звуку не вийшло (Григорій Тютюнник). Отже, запам'ятаймо: наголос у словах **ненáвидіти, ненáвисть, ненáвисний, ненáвисник, ненáвисно, ненáвидний, ненáвидець, ненáвидник** стоїть тільки на другому складі.

Етюд
п'ятдесят
дев'ятий

НЕ НАДСИЛАЮТЬ ЗА АДРЕСОЮ...

У столичних тролейбусах щоднини чуємо повідомлення на зразок *По довідки звертайтеся за адресою...* Таке ж подибуємо в газетах та інших засобах масової інформації, наприклад: *Рукописи надсилаються до 1 лютого 2004 р. за адресою: 03142, м. Київ-142, абонентська скринька № 65 (3 газети); До речі, можна звернутися й письмово за адресою: 03164, Київ-164, а/с 171*

(З журналу). Чи нормативні ці вислови? Ні, вони помилкові з погляду синтаксичних норм сучасної української літературної мови.

Коли йдеться про напрямок дії, то вживаємо іменника *адреса* у знахідному відмінку з прийменником *на*: *Пропозиції та побажання надсилайте на адресу: 01024, м. Київ, вул. Банкова, 2, Київська організація НСПУ, Громадський Шевченківський ювілейний комітет, тел.: 253-10-56, 253-53-10 (З газети); Відтепер можна не лише звернутися до фахівців прямої телефонної лінії “Проблеми економічної реформи”, що діє при Кабінеті Міністрів України, ...а й надіслати їм запитання на електронну адресу... (З журналу); Певно, в кожного з вас у домашній кулінарній “скарбничці” є свої рецепти смачних страв із гарбуза. Тож якщо хочете, аби й інші поласували цими делікатесами, надсилайте рецепти на нашу адресу (З журналу); Щоб отримати картку, обов’язково надішліть на адресу редакції: заповнений купон, копію або оригінал абонементу... (З журналу); Рукописи надсилайте на адресу...; По довідки звертайтеся на адресу... І навпаки, значення місця (не напрямку!), де розташовані предмети або відбувається якесь явище, передає іменник *адреса* в орудному відмінку з прийменником *за*, наприклад: *Навчальний корпус ліцею розташований за адресою...; Зустріч із письменником відбудеться за адресою...**

Етюд
шістдесятий

ШАНУЙМО СВОЮ НАЛЕЖНІСТЬ, А НЕ ПРИНАЛЕЖНІСТЬ

У рекомендаціях стосовно культури української мови великого значення набуває вмотивованість використання слів. З цього погляду імен-

никове слово *приналежність* (порівняйте російське *принадлежность*) не має функціональної вмотивованості. Хоча його любляють використовувати деякі мовці, проте досить прозоро виявляється його зайвність. Це насамперед відсутність у сучасній українській мові вихідних для нього слів *приналежний* і *приналежати*.

У цьому випадку українським літературним нормам відповідає тільки похідний іменник *належність*. Це засвідчують безпосередній його словотвірний зв'язок із вихідним прикметником *належний* і опосередкований стосунок до дієслова *належати*. Порівняймо: *Культурна роздвоєність України на Схід і на Захід дозволяє їй говорити про свою належність до європейського простору аж ніяк не менше, аніж до простору євразійського* (З газети); *Г коріння цього факту [відмінності від Росії] — в нашій належності до центральносхідноєвропейської культурної і політичної традиції* (З газети); *Я заїхав у відлюдне, належне до того повіту гірське село* (Іван Франко); *Був Щепкін уже жонатого, сімейною людиною, відомим актором, а все ще належав графам Волкештейнам* (Оксана Іваненко); *Значна група читачів належить до інтелектуальної еліти Європи* (З газети).

Етюд
шістдесят
перший

ЩО НАСТОЮЄМО Й НА ЧОМУ НАПОЛЯГАЄМО...

В українському усному й писемному мовленні іноді перетинаються значення слів *настоювати* і *наполюгати*. Проте у своїх основних значеннях во-

ни чітко розрізнені. Дієслово **настоювати** (**настояти**) виражає основне значення “залити що-небудь якоюсь рідиною або помістивши його в рідину, через деякий час отримувати настій”. Наприклад: *Знав трав багато, настоював їх на водах різних, з медом переварював* (Антон Хижняк); *Потім “лікарка” надсилає корінців Василеві, сказала **настояти** на горілиці* (Юрій Яновський). У таких словосполученнях при дієслові **настоювати** (**настояти**) вживаються дві відмінкові форми — знахідний безприйменниковий відмінок і місцевий відмінок із прийменником *на*. Дієслово ж **наполягати** (**наполягти**) передає основне значення “наполегливо вимагати виконання чогось” і вимагає тільки однієї відмінкової форми — місцевого відмінка з прийменником *на*, наприклад: *Ми **наполягаємо** на старій гадці...* (Максим Рильський); — *Ні, це ти забув! — енергійно **наполягав** на своєму Яцуба* (Олесь Гончар).

Інколи дієслово **настоювати** (**настояти**) вживають у значенні “наполегливо вимагати виконання чогось”, тобто виражає той самий зміст, що й дієслово **наполягати** (**наполягти**) в його основному значенні.

Наприклад: — *Громада **настоює** на своєму* (Іван Нечуй-Левицький); *А мати **настоювала** все гарячіше. Вона бралася рукою за гудзик його пальта, вона вимагала лишитися їй бути, як вдома, ось так... немовби це вже її син тут...* (Іван Багряний).

Останнім часом мовна практика закріпила дієслово **наполягати** (**наполягти**) зі значенням “наполегливо вимагати виконання чогось”, а дієслово **настоювати** (**настояти**) — зі значенням “залити що-небудь якоюсь рідиною або помістивши його в рідину, через деякий час отримувати настій”.

Етюд
шістдесят
другий

ДОЗВОЛЬТЕ ЗАПИТАТИ: “ЧИ *НАСТУПАЮЧЕ* БУВАЄ *СВЯТО*?”

Українці люблять віншувати своїх друзів і знайомих як у свята, так і напередодні свят. На жаль, нерідко використовують у передсвятковий час неукраїнський вислів з *наступаючим святом*. Замість нього варто вживати напередодні свят таких привітань, як *Вітаю з передсвятком* або *Вітаю зі святом*, *Вітаю з Новим роком*, *Вітаю з Різдвом Христовим*, *Вітаю з Великоднем* — без позначення часової наступності.

Отже, у нас *наступаючих* свят не буває.

Етюд
шістдесят
третій

НЕЗВАЖАЮЧИ НА СКРУТНИЙ ЧАС І *НЕ ДИВЛЯЧИСЬ* НА НАС

У газетах та найчастіше в усному мовленні поширені речення зі сполукою *не дивлячись на*, яку вживають як прийменник. Це вислови на кшталт *Ми переможемо, не дивлячись на несприятливі обставини*.

Потрібно розрізнати дієприслівник *дивлячись* із заперечною часткою *не* і віддієприслівниковий прийменник *незважаючи на*, який вказує на події, явища, обставини, усупереч яким відбувається дія, процес тощо.

Порівняйте: *Коли я сказав “так” і назвався, вона, не дивлячись на мене, спитала, що мені треба* (Олександр Довженко); *Йосип мовчки, ні на кого не дивлячись, тинявся по хаті* (Микола Олійник); *Незважаючи на досить-таки задержуватий характер Маковея, всі його любили*

(Олесь Гончар); *Петро Потапчук, незважаючи на свою дебелу й кремезну, несподівану для сімнадцяти років постать, був у нас в класі малопомітною особою* (Юрій Смолич); *Але господар не відчинив брами, незважаючи на погрози і підступні обіцянки* (Юрій Хорунжий).

Як синонім прийменника *незважаючи на* функціонує прийменник **попри**. *Поетичне слово Стуса в кращих своїх проявах енергійне, м'язисте, гранично виразне попри безсумнівну ускладненість і рафінованість його словника, сповнене внутрішнього вогню, щомиті готового вибухнути* (Михайлина Коцюбинська); *У такі хвилини, попри дядькову мудрість, самота скрадалася в його душу, шкребла та холодила* (Володимир Дрозд); **Попри** *всі крутизни і крутозлами, гоніння і заборони, епохальні події і революційні перевороти, українське рідне слово вийшло зміцнілим і загартованим* (Анатолій Загнітко).

Отже, вживання **не дивлячись на** як прийменника помилкове. Замість цієї сполуки вживаймо прийменники **незважаючи на** або **попри**.

Етюд
шістдесят
четвертий

ПИТАЄТЕ ВИ. ПИТАЮ Я:
“ЧИ ВАРТО **НОСИТИ ІМ'Я?**”

Ні, не варто, не треба. Бо словосполука **носити ім'я** звучить не вельми по-українському.

Проте не так уже й рідко подибуємо висловлення на зразок *Школа носить ім'я земляка-поета, Наша вулиця носить ім'я Івана Франка*. Дієслово *носити* в таких реченнях ужито недоречно. Уживаючи його, порушуємо сполучувальні норми сучасної української літературної мови. Замість дієслова *носити* потрібно тут використати дієслово **мати**.

Наприклад: *Завдяки футбольному клубу “Динамо” в Києві змонтували пам’ятник Валерію Лобановському. Тепер його скульптура стоятиме на вулиці Грушевського — поблизу входу на стадіон “Динамо”, який має ім’я Лобановського (“Експрес”).*

А дієслово **носити** закріпилося в інших значеннях. Найчастіше воно вказує на переміщення, рух людини з кимсь або чимсь у руках чи на собі, наприклад: *Катерина По садочку ходить, На рученьках носить сина* (Тарас Шевченко); *Бійці носили ящики з мінами* (Олесь Гончар). Уживають цього дієслова також у значенні “надягати на себе, мати на собі певний одяг”: — *Блукав я по світу чимало, Носив і свиту і жупан...* (Тарас Шевченко). Використовують його й у значенні “мати, містити в собі, зберігати що-небудь”: *Тяжко мені, Боже милий, Носити самому Оці думи* (Тарас Шевченко). Уживане дієслово **носити** й тоді, коли йдеться про рух, дію або мандри в багатьох місцях і впродовж тривалого часу, наприклад: *Мене по волі і неволі Носило всюди. Принесло на старість ледве і додому* (Тарас Шевченко).

Етюд
шістдесят
п’ятий

ВАРТО **ОБИРАТИ** Й **ВИБИРАТИ**

Справді, можна *обирати* і *вибирати*. Це залежить від того, яку дію хочемо виконати. Щоправда, інколи ці дієслова значеннєво перетинаються.

Дієслово **обирати** здебільшого вказує на вирішення голосуванням тієї чи тієї особи для виконання певних обов’язків.

Наприклад: *Громада обрала головою одного багатого чоловіка* (Іван Нечуй-Левицький); *Кобзар оповідав*

про те, як воліли козаки **не обирати** в гетьмани джуру Хмельницького, бо той — шляхтич (Олександр Ільченко).

Цим словом послуговуємося й тоді, коли йдеться про наречену, нареченого чи про надання переваги якомусь предметові.

Наприклад: — *Оце твоя пора прийшла, доню! Гляди ж, се на весь вік, Катре! Гляди, кого **обираєш*** (Марко Вовчок); *Сестри **обрали** затишне місце, вкрите густою травою і квітами* (Леонід Смілянський).

Дієслово ж **вибрати** використовуємо, коли мовимо про виокремлення людей чи предметів за певними ознаками.

Наприклад: *Поети ж є і краці, й щасливіші. Спасибі, що ти [музо] **вibrала** мене* (Ліна Костенко); ***Вibrала** [Софія] з тих оздоб щонайкраці і взяла на себе* (Леся Українка); *На руїнах молодиці Цілу цеглу **вibrають*** (Іван Вирган).

Рідше вживаємо цього слова як синонім дієслова **обирати** у значенні “вирізняти голосуванням ту чи ту особу для виконання відповідних обов’язків”: — *Не мені бути вашим ватажком, **вibrайте** собі іншого* (Олекса Стороженко).

Етюд
шістдесят
шостий

У ЦІЙ **ОБЛАСТІ** —
У КРАЇ РІДНІМ...

Нещодавно прочитав я в одному науковому журналі, що якийсь лікувальний прилад “*може викликати біль в **області** серця, загострити перебіг багатьох хвороб*”. А по радіо інколи повідомляють, наприклад, про “*співпрацю в мистецькій і науковій **областях***”.

У цих висловах порушено норми сучасної української літературної мови. Поняття “частина організму, тіла” і “галузь діяльності” під російським впливом названо словом **область**. Замість цього слова вживаймо українських відповідників **ділянка** (серця, тіла) і **галузь** (царина, сфера) якоїсь діяльності.

Наприклад: *Однією із захисних реакцій організму є біль. Він виникає як сигнал біди, що повідомляє про розлади в тій чи іншій ділянці тіла* (З підручника); *Свідченням незаперечних успіхів українських учених у галузі кібернетики є перше в світі видання “Енциклопедії кібернетики” українською мовою* (З газети); *З цариною високих температур професор Холод мав зіткнення лише в одній точці: йому завжди було жарко* (Павло Загребельний); *Мова як найважливіший засіб спілкування здатна обслуговувати суспільство в усіх сферах людської діяльності* (Олександр Мельничук); *Сучасне мовознавство становить внутрішню диференційовану систему окремих ширших галузей і вузких відгалужень (розділи, дисципліни)* (Юрій Карпенко);

А слово **область** стосується адміністративно-територіальної одиниці. Таких одиниць в Україні 24: **Вінницька область**, **Волинська область**, **Дніпропетровська область**, **Донецька область**, **Закарпатська область**, **Запорізька область**, **Київська область**... Наприклад: *Батько одвіз матір до родичів на село в Харківську область* (Леонід Смілянський); *У них сьогодні останній іспит, і після завтра вони йдуть на практику в Запорізьку область*. Так хочеться побачити той знаменитий козацький край! (Галина Марчук); *Малкович Іван Антонович народився 10 травня 1961 року в селі Нижній Березів Косівського району Івано-Франківської області в селянській сім’ї (“Письменники України”)*. Маємо до назв деяких обла-

стей паралельні народні назви з нашаруваннями територіально-етнічного плану: *Буковина, Волинь, Галичина, Донбас, Закарпаття, Запоріжжя, Поділля, Полісся, Тернопілля* і под.

Вирізнимо ще одне значення слова *область*. Це значення окреслює простір, район, де поширені певні природні явища, наприклад: *У середземноморській області зима волога і порівняно тепла, літо тепле і сухе* (“Географія материків і океанів”, 7 кл.); *Розподіл опадів на земній кулі залежить від розміщення областей високого і низького тиску, географічної широти місцевості, постійних і сезонних вітрів, висоти місцевості над рівнем моря, холодних і теплих течій біля узбереж материків* (“Загальна географія”, 6 кл.).

Етюд
шістдесят
сьомий

ТЕ САМЕ — НЕ ОДНЕ І ТЕ Ж...
АВЖЕЖ, ДОБРОДІЇ, АВЖЕЖ...

Українській мові не притаманні важкі для передавання змісту сполуки, у яких нагромаджено багато елементів і які спотворюють образ нашої мови. До таких сполук належать *один і той же, один і той самий*, що вказують на ототожнювання предметів і явищ. Їх використовують у висловах на зразок *Одну й ту ж думку висловило кілька осіб; Ми знову побачили одного й того самого хлопчика*. Натомість потрібно вживати лаконічніших і виразніших сполук *той самий, той же*.

Наприклад: *Цю колону теж стали запихати в той самий ешелон* (Іван Багряний); *Вірш не був самотній. Він був частиною циклу з дванадцятьох віршів, присвяченого Грицькові Стеценкові (того самого циклу, “З заліщиць-*

кого зошита”, що зазнав нищівного присуду від Семенка-Лавріненка) (Юрій Шевельов); **Той самий** чад, **ті ж самі** казани, **лиш** інший диявол дрова підкидає (Ліна Костенко); **Ті ж** Карпати, **ті ж** слов’яни. **Може, навіть ті ж** українці спочатку, якщо ми проїздили нашим Закарпаттям (Юрій Шевельов).

З основними сполуками *той самий, той же* з ототожнювальною функцією зближається сполука **цей (оцей) самий**.

Наприклад: *Так з’явився на світ ще один Баглай, нащадок металургів. Оцей самий, що тепер на родинному ліжку не вміщається* (Олесь Гончар).

Етюд
шістдесят
восьмий

ДИВИНА ЗА СТІЛЬКИ ЛІТ: **ОТОЧИЛИ НАВІТЬ СВІТ**

Нерідко в загалом доладних культурологічних радіопередачах раптом промайне щось прикре, суржикове. Гадаєш тоді, що, напевно, журналіст чи диктор поза службою не розмовляє українською мовою. Кілька разів довелося натрапити на такий суржиковий витвір, як **оточуючий світ** (рос. *окружающий мир*). Нарешті, думаю, дібралися й до світу, “оточили” його, бідненького та рідненького... Що ж чинити?

Годилось би нам, причетним до слова, уважно ставитися до скарбів рідної мови, плекати їх, дотримуватись літературних норм. І замість не притаманного українській мові вислову *оточуючий світ* уживати таких слів або сполук, як **довкілля, навколишнє середовище, довколишнє середовище, навколишній світ**. Долучимо до цього ряду й не вельми поширені слова **навкілля** і **довкружжя**.

Етюд
шістдесят
дев'ятий

ВИБИРАЙМО НЕОДМІННО ЗАМІСТЬ **ОЦІНОЧНИЙ** — **ОЦІННИЙ**

В усному мовленні нерідко використовують прикметник **оціночний** замість **оцінний**. На жаль, це слово проникає й до писемного мовлення. В одній із літературознавчих статей читаємо: *Ці твори, особливо повість “Ротонда душогубців”, викликали високу хвилю критичних обговорень, а у випадку з “Ротондою душогубців” навіть гостре несприйняття оціночних характеристик чільних діячів Української Народної Республіки, передусім Михайла Грушевського і Симона Петлюри.*

Тут натрапляємо на прикметник **оціночний**, який перебуває поза нормами сучасної української літературної мови. Це речення після редагування має набути такого вигляду: *Ці твори, особливо повість “Ротонда душогубців”, викликали високу хвилю критичних обговорень, а у випадку з “Ротондою душогубців” навіть гостре несприйняття оцінних характеристик чільних діячів Української Народної Республіки, передусім Михайла Грушевського і Симона Петлюри.*

Запозичений з російської мови прикметник **оціночний** увиходить до сукупності слів на взірць **виставочний, посадочний**, які також треба замінити літературними відповідниками **виставковий і посадковий**.

Етюд
сімдесятий

ПАВОДОК ЧИ ПОВІНЬ?

Поняття “підняття рівня води в річках, озерах тощо за весняного танення снігу та льоду або за тривалих дощів” позначаємо низкою слів. Основними з-поміж них є **повінь і повідь**, наприклад: *Дорога до лісу*

низова, де-не-де перелита **повінню**, але не глибоко... (Григор Тютюнник); Про **повідь** він довідався наперед, ще аж зимою (Олександр Довженко).

Останнім часом використовують під впливом російської мови слово *паводок*. Це запозичення не доречне, бо для назви тотожного поняття маємо в рідній мові багато слів. Отож уживаймо **повінь**, **повідь**, **повіддя**...

Етюд
сімдесят
перший

МАЄ БУТИ ЛИШ ОДНЕ: НЕ ПАНУЮЧЕ, А ПАНІВНЕ

Порівняймо троє слів: *панівний*, *пануючий* і *домінуючий*. Дієприкметники *пануючий* і *домінуючий* трапляються в усному і писемному мовленні.

Наприклад: *Внаслідок причин, зумовлених політичною правового нігілізму, яку проводив пануючий в Україні протягом 70 років політичний режим, судова галузь державної влади виявилась найбільш слабкою і найменш сприйнятною не лише в суспільстві, а й навіть серед значної частини юристів (“Віче”); Саме означення “неординарна” характеризує людину, яка своїми якостями закономірно виділяється з існуючого середовища і, в більшості випадків, протистойть пануючим уявленням про норми суспільного співжиття (“Вісник НАН України”); Поступово захист інтересів промислових робітників перестав бути домінуючим для цих партій (“Вісник НАН України”).*

Проте ці слова не відповідають нормам сучасної української літературної мови, суперечать її духові.

Замість дієприкметників *пануючий* і *домінуючий* потрібно вживати прикметника **панівний** — природного і

милозвучного українського слова. Цей прикметник виражає значення “найпоширеніший; який підноситься, домінує над чим-небудь”.

Наприклад: *Своїм походженням, конфігурацією і, коли можна так сказати, графікою, дюни завдячують **панівним** вітрам, які тривалий час дмуть в одному напрямку (“Наука і суспільство”); Користуючись своїм **панівним** становищем, Російська імперія висотувала з України не тільки матеріальні, а й фінансові ресурси (“Наука і суспільство”); **Панівним** типом слід уважати хату з житловим приміщенням, сіньми і коморою... (Андрій Данилюк); *Висота, оточена з трьох боків — східного, південного і західного — річками, була **панівною** в цій місцевості (Яків Качура).**

Етюд
сімдесят
другий

ПЕРЕДМОВА, ПЕРЕДСЛОВО, ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Нерідко читаємо або пишемо вступну статтю до літературного, наукового чи іншого твору. Її пише або сам автор, або хтось інший. У цій статті подають попередні пояснення чи завваги. Таку вступну статтю в нашій мові називаємо *передмовою, передсловом* або *переднім словом*.

Наприклад: *Якби я не друкував своїх “Тайдамаків”, то воно б не треба і **передмови** (Тарас Шевченко); **Передслово** так трудно почати, Як зламати грудневі льоди... (Герень Масенко); *Сподіваюся читати Вашу автобіографію, котра, як я довідався з “Зорі”, wraz з **переднім словом** п. Драгоманова має бути додана до збірника (Михайло Коцюбинський); Цей альманах дістав символічну назву**

“Пробудження”. У *передньому слові* лідер “Нашої України” зазначив, що молодь “не лише заперечує у своїх творах теперішню дійсність, а й сповнена рішучості діяти, боротися за своє майбутнє” (З газети).

Етюд
сімдесят
третій

ПЕРЕДПЛАТА І ПІДПИСКА

В усному мовленні іноді вживають іменника *підписка* зі значенням “угода про надсилання друкованого видання з попередньою оплатою його вартості й поштових послуг”. У такому випадку іменник-запозичення з російського *подписка* заступає нормативне для української мови слово *передплата*.

Іменник *передплата* утворено від дієслова *передплатити* (*передплатувати*), порівняйте: *Сходив потім на пошту, кинув листа в редакцію газети “Голос праці” й передплатив газету на три місяці для хати-читальні на ті гроші, що зібрали тоді ж у неділю* (Андрій Головка); *Роман Герасимович, крім газет, передплатував з десяток різних журналів* (Олесь Донченко); *Заробітку лікарського практиканта вистачало на пристойне, але дуже скромне кавалерське життя: плата за мешкання, абонемент на обіди й вечері в ресторані,.. передплата газети* (Ірина Вільде); *Нас усіх може об’єднати передплата на журнал “Пенсія”* (З журналу).

А іменник *підписка* в сучасній українській літературній мові означає “письмове зобов’язання або potwierдження дотримуватися певних правил чи виконувати якусь вимогу”, наприклад: — *Усім я на чоловіка свого*

жалисься, — відмовила голосно й виразно Горпина. — Бити він не б'є, бо дав підписку (Любов Яновська); — Я ладен дати вам підписку, що визнаю ваше повне авторство (Іван Кочерга); — Однак, коли не помиляюся, ви дали йому підписку? Присяглися мовчати? (Юрій Смолич).

Етюд
сімдесят
четвертий

ЯК ЛІПШЕ **ПЕРЕТВОРЮВАТИСЯ**

При дієслові *перетворюватися* вживані дві залежні форми — знахідний відмінок із прийменником *на* і знахідний із прийменником *в* (*у*), наприклад: *Яскравий сонячний день перетворюється швидко на сутінки* (Юрій Яновський); ...*довгі хвилини перетворюються для них на гарну мить* (Євген Гуцало); *Хлопець здригнувся і скривився так, немов стеблина в зубах раптом перетворилася на полин* (Семен Журахович); *Колишні дитячі чи спортивні майданчики, парки перетворюються на будівельні майданчики* (З газети); *Але звуки ... наростають, наростають, ширяться і раптом серед ясно-го неба перетворюються в катастрофічну фонограму бою* (Олександр Довженко); *Там перший день навчання перетворювався в справжнє свято* (Юрій Збанацький).

Останнім часом спостерігаємо водноманітнення синтаксичної сполучуваності дієслова *перетворюватися*. При цьому дієслові на перший план починає виступати знахідний відмінок із прийменником *в* (*у*). Проте потрібно пам'ятати, що тут має вживатися переважно знахідний відмінок із прийменником *на*. Він найбільшою мірою відбиває особливості українського синтаксису.

Етюд
сімдесять
п'ятий

ЯК ПИШЕТЬСЯ, ТАК І ЧИТАЄТЬСЯ

У сучасній українській мові надуживають пасивними конструкціями з дієсловами на *-ся*. Наведемо приклади цих речень, узяті з теперішніх підручників для вищих навчальних закладів України: *Курсова робота пишеться студентом; Дім будується робітниками; Арія виконується співаком; Фільм переглядається комісією* та ін. Замість російських пасивних дієслівних форм теперішнього часу з постфіксом *-ся* в українській мові використовують дієслівні форми активного стану, порівняйте: рос. *Мягкий знак пишется после мягких согласных в конце слова* — укр. *М'який знак пишемо після м'яких приголосних у кінці слова*.

Українська мова витворила для вираження пасивного (результативного) стану пасивні дієприкметники (здебільшого) доконаного виду, а також недоконаного, коли вони вказують на результативний стан унаслідок виконання багаторазової дії або процесу, порівняйте: *Зараз просіка, як і весь ліс, була затоплена весняною сніговою водою* (Олесь Гончар); *Тепер їхні імена знані повсюдно* (Павло Загребельний). Результативний стан виражають досить поширені віддієприкметникові форми на *-но*, *-то*: *Довкруг — обрізано жалі, обтято голосіння* (Василь Стус); *Співано чумацьку пісню* (Михайло Коцюбинський). Форми на *-но*, *-то* в минулому і майбутньому часі функціонують із допоміжним дієсловом *бути* (*було написано, буде написано, було обтято*).

Дієслова з постфіксом *-ся* вживані в інших конструкціях, де йдеться про наявність або відсутність нахнення, бажання: *Не знаю, як кому — мені в такій порі,*

Таких от вечорів завалистих зимових, Найкраще пишеться (Іван Вирган); *У вас чудна натура, ви, наприклад, казали, що вам тут не пишеться, а тим часом ви на лоні природи...* (Леся Українка); *Сядеш за книжку, мало розваги: не читається, дрімається тільки* (Архип Тесленко). В українській мові дуже поширені дієслова з постфіксом -ся, які передають зворотну або взаємну дію, порівняйте: *одягаться* (одягати себе), *умиватися* і *зустрічатися* (з кимсь), *листуватися*, *миритися*, *обніматися*, *цілуватися*.

Наприклад: *У трофейних бочках з-під пального грілася вода, голі — як мати родила — бійці милися на сонці* (Олесь Гончар); *Молоді цілюються, люди з них милуються* (Ігор Муратов).

Етюд
сімдесят
шостий

ПРО ЧИСЛІВНИКИ **ПІВТОРА І ПІВТОРИ**

Дробові невідмінювані числівники **півтора** і **півтори** позначають кількість з одиниці та її половини. Числівник **півтора** поєднується з іменниками чоловічого і середнього роду, **півтори** — з іменниками жіночого роду: *півтора метра, півтора відра, півтори години*.

У відмінюванні кількісно-іменникових сполук із числівниками **півтора** і **півтори** постають певні труднощі. Річ у тому, що в синтаксичних позиціях називного, родового і знахідного відмінків **півтора** і **півтори** поєднуються з іменниками в родовому відмінку однини: *Півтори години минуло швидко; Не заощадив півтори години; Купили півтора кілограма борошна*. А в синтаксичних позиціях

давального, орудного й місцевого відмінків уживаємо відповідних відмінків множини іменників: *Завдяки **півтора гектарам** поля отримаємо прибуток; Задовольнилося **півтора кілограмами** гречки; Ми наполягатимемо на **півтори години** засідання комісії.*

При числівниках *півтора* і *півтори* трапляється не послідовність у вживанні відмінкових форм іменників, порівняйте: *І сидів у тюрмі Танасійчук **півтора року*** (Гнат Хоткевич); — *Наперед узяв **півтора карбованці**, але п'ятдесят копійок зразу ж віддав Шкапонду* (Михайло Стельмах).

Етюд
сімдесят
сьомий

ВІД СВІТАННЯ ДО СМЕРКАННЯ НЕ ПІДНІМАЙМО ЖОДНОГО ПИТАННЯ!

В усному мовленні нерідко надуживають дієсловом *піднімати* (*підняти*) у висловах на зріць *піднімати* (*підняти*) *питання*, *піднімати* (*підняти*) *клопотання*. Перша словосполука стосується значення “починати розмову про що-небудь, маючи на меті повернути до цього увагу громадськості, спричинити обговорення, дискусію тощо”, а друга — значення “звертатися з проханням до офіційної особи чи установи, починати клопотання за когось або щось, домагатися чогось”. Замість цих неоковирностей вживаймо нормативних українських висловів *порушувати* (*порушити*) *питання*, *порушувати* (*порушити*) *клопотання*.

Наприклад: *Ніколи не обминав Франко гострих кутів, а завжди **порушував** найменш опрацьовані суперечні чи неякісні **питання*** (З журналу); ...*питання* про красу

в нашому мистецтві треба **порушити** і про нього слід поговорити (Олександр Довженко); На початку 1902 року культурні діячі Харкова **порушили клопотання** про дозвіл видавати щомісячний літературно-художній журнал “Світло” (3 журналу).

Етюд
сімдесять
восьмий

І В ПОГОДУ, І В НЕГОДУ ХОДИЛА ДІВЧИНА **ПО ВОДУ**

Уявімо село і криницю, до якої спішать, аби принести води. То як правильно мовити: **йти по воду** чи **йти за водою**? В українській мові вживані обидві словосполучки, але з різним значенням.

Коли йдеться про мету руху, то треба вживати прийменника *по* із знахідним відмінком іменника.

Наприклад: *Чомусь дівчина до броду **По воду** не ходить* (Тарас Шевченко); *Марія встала та й пішла з глеком **по воду** до криниці* (Тарас Шевченко).

Якщо ж мовимо про напрям руху, наприклад про плин води у річці, то ставимо прийменник *за* з орудним відмінком іменника.

Наприклад: *Пливе човен по Дунаю Один **за водою*** (Тарас Шевченко); *Як билина, як лист **за водою**, Пішов козак з цього світа* (Тарас Шевченко); *Пливи, пливи, моя доню, Дніпром **за водою**. Та впливи русалкою...* (Тарас Шевченко); *Веселії літа, Як квіточка **за водою**, Пливають з цього світа* (Тарас Шевченко).

Отож можна **йти по воду** до криниці, а можна **йти за водою**, тобто простувати за плином річки.

Етюд
сімдесят
дев'ятий

ЩО ЗА ШУМ?! ЩО ЗА ГАМ?!
ОХ! ТА АХ!
ХТОСЬ ТАМ ХОДИТЬ **ПО ПОЛЯМ**,
А ТРЕБА — **ПО ПОЛЯХ!!!**

Скільки мовлено про отой прийменник *по*! А особливо про кальковані з російської мови його сполуки з давальним відмінком іменників. Чомусь не допомагають поради з культури української мови. Депутати й далі їздять *по округам*, бізнесові люди бувають *по закордонам*, фермери ходять *по полям*... Таж український прийменник *по* в цьому значенні поєднується тільки з місцевим відмінком!

Наприклад: **По полях** ми з Вишнею бродили восени... (Максим Рильський); Додому ніхто не вернувся із них. Це їхні могили в далеких полях, на станції кожній, в містечках, містах, **по селах, ярках, і лісах**, і по всій республіці юній, могутній моїй (Володимир Сосюра); **Щебечуть солов'ї по молодих садках** (Олександр Довженко); **По дворах** чути було, як перегукуються бійці... (Олесь Гончар); Художнику, ти пілігрим віків. **Йдеш по святих місяцях** людського духу (Ліна Костенко); **Я, що у снах навчилася літати...** **Я, що могла б ходити по шпирях...** (Ліна Костенко); **Ніч блукає, наче кінь стриножений, по байраках, виярках, степах** (Василь Стус); **Виснажуються надра: по світах, по диких нетрях, криївках і кублах розсовано твій рідний суходіл** (Василь Стус); **Сидять по шпарах всі мужі хоробрі, всі правдолюбці, чорт би вас побрав!** (Василь Стус).

Етюд
вісімдесятий

БУВАЄ ПОДІБНИЙ, А БУВАЄ Й ТАКИЙ

Нерідко в засобах масової інформації надуживають словом **подібний** замість займенника **такий**. Ось приклади такого надуживання в одній з газет: “За словами військових, НЛО зникли, як тільки вишищувачі перестали їх переслідувати. Раніше в Мексиці вже було зафіксовано декілька **подібних** випадків виявлення НЛО, однак більшість із них виявилися ракетами, їхніми уламками або повітряними кулями, а також природними явищами”; “На місце трагедії прибула спецгрупа рятувальників, що має міжнародний досвід у **подібних** операціях”. І приклади доречного використання за тотожних мовних обставин займенника **такий** в іншій газеті: “Вони [вчинки] вимірюються інакше, а саме — резонансом у суспільстві, впливом на молодше покоління. Все залежить від того, хто і як оцінюватиме **такі** вчинки”; “ОУН бачила, що проголошені у світі універсальні ідеї про право на самовизначення можуть бути реалізовані тільки тоді, коли у власному середовищі є готові кадри і частина суспільства готова змагатись за реалізацію цих ідей. У **такому** контексті ОУН бачила свою боротьбу як справедливу перспективну боротьбу за інтереси українського народу”. Отже, в розглянутих вище випадках потрібно вживати займенника **такий** замість прикметника **подібний**, бо тут ідеться про зміст “саме цей (ця, це, ці), про який (яку, яке, які) розповідаємо, вказуючи на властивість особи, ознаку предмета тощо”.

А прикметник **подібний** виражає значення “який має спільні ознаки з ким-небудь, чим-небудь, схожий на когось, щось”, наприклад: *Тепер він став і зовсім подіб-*

*ний до дезертира (Петро Панч); Ніколи б не подумав, що ця хмара **Подібна** буде профілем своїм До першого мого кохання (Микола Вінграновський); Та не **подібен** я до хана, Ані до князя, ні царя (Дмитро Павличко); Амфігастрії формою і розмірами **подібні** до листків (Дмитро Зеров).*

Прикметник **подібний** передає те саме значення, що і прикметник **схожий**, тобто ці слова — синоніми, порівняйте: *Нарешті виринуло сонце, **подібне** до величезного золотого гриба (Володимир Гжицький); Тоня відчула щось **схоже** на смуток чи жаль за чимось (Олесь Гончар).* Зазначимо, що вони (прикметники-синоніми) розрізняються залежними від них відмінковими формами іменників. **Подібний** керує родовим відмінком іменників із прийменником **до**, а **схожий** — знахідним відмінком із прийменником **на**. Це синтаксична норма сучасної української літературної мови. Проте значеннева спорідненість прикметників **подібний** і **схожий** спричиняє паралельне вживання при них родового відмінка з прийменником **до** і знахідного з прийменником **на**: — *Погляньте лишень, який гарний [хлопчик]. Зовсім **до вас подібний** (Іван Франко); Він теж з костуром і сам **подібний на сухий костур** (Петро Панч); Коли б **найти щось подібне на те**, до чого вони звикли (Юрій Яновський); Збираються чабани, обв'язуються вірвовками, стаючи **схожими на затягнутих в лямки парашутистів** (Олесь Гончар); І як, на жаль, мало знають про нас, особливо — про національні республіки і зокрема про ту країну, яку вважають вони **схожою до Провансу** — країну Тараса Шевченка! (Максим Рильський); **Повітря, дійсно, схоже до вина** (Максим Рильський).*

Етюд
вісімдесят
перший

ШАНУЄМО БЕЗМЕЖНО **ПОЖЕЖНИКА,** А НЕ **ПОЖЕЖНОГО**

Хто ж, усе-таки, гасить в Україні пожежі? *Пожежник*? Чи *пожежний*? У нас *пожежник*. А в російській мові *пожарный* — це справді людина, яка гасить пожежу. Дехто намагається штучно перенести це російське мовне явище на український ґрунт. Професор О. Пономарів згадує, що наприкінці січня 1996 року якийсь “компетентний” чоловік, виступаючи по телебаченню, на цілу Україну самовпевнено заявив: “Люди, що гасять пожежі, гніваються, коли їх називають не пожежними, а пожежниками, бо пожежники — це ті, що постраждали від пожежі”. Отакої! Заповзялися перейменувати представників шанованої в нас професії!

Українською мовою називатимемо й далі працівників, що гасять пожежу, *пожежниками*, а не *пожежними*, як забаглося комусь, аби наблизитися до російського *пожарный*. В одинадцятитомному “Словнику української мови” і в одностомному “Великому тлумачному словникові сучасної української мови” та інших нормативних словниках не знайдемо слова *пожежний* на позначення працівника пожежної команди. В них подано іменник *пожежник*. І письменники послідовно вживають цього слова, наприклад: *Коло палаючого будинку пожежники* (Юрій Яновський); *Метушились пожежники* (Олександр Довженко); *У війну загинув чоловік, а єдиний син помер через рік після Чорнобильської аварії — велику дозу радіації набрав на себе. Він був пожежником, а їм, як відомо, найбільше і дісталось* (Галина Марчук). А *пожежний* — це прикметник, який передає низку пов’язаних із пожежею

ознак предметів (*пожежний дзвін, пожежна машина, пожежний сарай*), наприклад: *Владно вдарив на сполох мідний пожежний дзвін* (Олесь Гончар); *На високій пожежній вежі ходить вартівний з гвинтівкою і пильнує небо* (Григорій Тютюнник).

Етюд
вісімдесят
другий

БЕЗ ПОНЯТІЙНОЇ ПРИНУКИ, А З РІДНОМОВНИХ ЗГУКІВ

Цікаві явища пов'язані з функціонуванням прикметника *понятійний*. Ніби слово як слово, а чомусь прагнуть у якийсь спосіб прискіпатися до нього. Отож пильніше погляньмо на це слово, на внутрішньомовні й зовнішні чинники його використання.

Відразу помічаємо, що прикметник *понятійний* — похідне слово. Яка ж його словотвірна база в нашій мові? Словотвірною базою цього слова виступає іменник *понятіє*, а такого слова в сучасній українській літературній мові не подибуємо. Натомість у нас функціонує іменник *поняття*. Від нього закономірно утворено прикметник *поняттєвий*. Цей прикметник увіходить до угруповання похідних прикметників на кшталт *життєвий, мисленнєвий, мовленнєвий, почуттєвий, чуттєвий*, утворених відповідно від іменників *життя, мислення, мовлення, почуття, чуття*.

З цього погляду в сучасній українській літературній мові потрібно вживати прикметника *поняттєвий*, який мотивований внутрішньомовно вихідним іменником *поняття*. А прикметник *понятійний* не ґрунтується на внутрішньомовних зв'язках із словотвірною базою, а отже, не перебуває в системних словотвірних відно-

шеннях, до того ж не збагачує виражальних можливостей сучасної української літературної мови.

Похідний від іменника *поняття* прикметник *поняттєвий* широко використовують у різностильових текстах. Найбільшою мірою він поширений у науковому стилі.

Наприклад: *Пряме значення слова характеризується прямою відповідністю предметної віднесеності до поняттєвої* (“Мовознавство”); *Поняттєві, спеціальні зв’язки термін змінює на місцеві в колі загальновідомих предметів і явищ* (“Культура слова”); *Хоча ергономіка має свій поняттєвий і математичний апарати для комплексного аналізу всіх виробничих факторів, пов’язаних із виконанням певних видів праці, вона невіддільна від економіки* (“Вісник НАН України”).

Етюд
вісімдесят
третій

НАВІЩО ПОСТАВЛЯТИ, ЯКЩО ТРЕБА ПОСТАЧАТИ?!

Останнім часом мовці надто активізували чуже для сучасної української літературної мови слово *поставляти* (*поставити*) у значенні “давати (дати), надавати (надати) комусь щось потрібне, необхідне, забезпечувати (забезпечити) когось чимсь”. Поставляють, поставляють, поставляють — невідомо й відомо що, куди, кому й навіщо. Таким надокучливим виявилось це слово, гучить і гучить частенько в радіо- і телепередачах. Воно протиснулось навіть — через недогляд словників або й з інших причин — до деяких словників. Та ще й наплодило навколо себе похідних слів на кшталт *поставщик*, непотрібних запозичень з російської мови.

В українській мові маємо натомість дієслово **постачати** (**постачити**), наприклад: *Ферма наша постачала сусідній госпіталь молоком та маслом* (Олесь Гончар); *Матрос Матюшенко зразу ж почав з вимоги, щоб міська дума постачила ще сьогодні броненосець вугіллям та харчами* (Петро Панч); *Люди — мале й старе — естафетою постачали солдатам воду* (Ірина Вільде). Це слово посідає в нашій мові тривке місце. Воно дало гурт похідних слів, наприклад *постачання, постачальний, постачальник, постачальниця, постачальницький*. Отож не поставляймо нічого, а лише *постачаймо*.

Етюд
вісімдесят
четвертий

НАСПРАВЖКИ СТВЕРДЖУЙМО,
А НЕ ПОЗІРНО:
“ПИШІМО ПРАВИЛЬНО,
А КОХАЙМО ВІРНО!”

Буває така собі дивина-недивина, коли замість прислівника **правильно** вживають **вірно**. Мовці використовують слово **вірно** у значенні “правильно” під впливом російської мови, де *верно* має два основні значення: 1) “віддано”; 2) “правильно”. У сучасній українській літературній мові прислівник **вірно** пов’язаний тільки зі значенням “віддано, незрадливо; щиро”: *Бо я самая тєє зазнала, Коли невірного вірно кохала...* (Народна пісня); *Співав він, що любив колись щиро та вірно, а йому зрада сталась несподівана* (Марко Вовчок); *Пролягла стежина ген до виднокраю, Ти моя зірнице, я тебе кохаю. Я тебе кохаю вірно назавжди, Доле моя, доле, до мене прийди* (Іван Яремчук).

У значенні ж “безпомилково, без помилок” закріпився прислівник **правильно**, наприклад: — *Учитель читає що-небудь, а ми пишемо; потім він дивиться, чи правильно написано* (Панас Мирний). Уживаний прислівник **правильно** також у значенні “відповідно до встановлених правил, норм”: *Відомо лише, що бажання здійснюється, якщо все правильно зробити* (З газети). Із цими двома значеннями прислівника **правильно** перебуває в тісному стосунку і значення “регулярно, ритмічно”, наприклад: *Невпинно і солодко б'ються серця і правильно, і з перебоями в цей час, коли ми йдемо з тобою* (Володимир Сосюра).

Отож пишімо **правильно**, а кохаймо **вірно**!

Етюд
вісімдесят
п'ятий

ПРАЦЯ **ПРИВОДИТЬ** ДО ЩАСТЯ,
А ЛІНОЩІ
ПРИЗВОДЯТЬ ДО НЕЩАСТЯ

Ось стоять поруч двоє дієслів. Дієсловасусіди. Щоправда, ці слова позначені неоднаковим настроєм, виявляють різний стосунок до позитивного і негативного змісту. Ідеться про дієслова **приводити**, **привести** і **призводити**, **призвести**. Лише одним звуком, однією літерою вони розрізняються. Один-однісінький звук, одна-однісінька літера можуть натворити стільки лиха!! Виявляється, можуть...

Дієслово **приводити**, **привести** передає значення “доводити до якого-небудь стану, спричинювати відповідний стан; надавати якогось вигляду”. Дієслово ж **призводити**, **призвести** неначе дублює значення попереднього дієслова. Аж ні! Воно відтворює стан переважно негативний.

Порівняймо вживання цих дієслів у реченнях: *У неї не організуються думки, а тому все, що вона читає, ніколи не може **привести** до системи* (Микола Хвильовий); *Активізація морфологічної будови слова **приводить** до вдалих знахідок художньо-стилістичного плану* (“Питання мовної культури”); *Коли науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи **приводять**, приміром, до створення нової технологічної схеми виготовлення синтетичного волокна, то такий результат являє собою не знання, а технічне рішення* (“Вісник НАН України”); *А хто ж **привів** ті матері до такого стану?* (Остап Вишня); *Шовінізм неминуче **приводить** до трагедії — культурного вродження передовсім своєї нації* (Роман Іваничук); *Ця повна функціонально-буттєва невідповідність **привзела** до руйнації не лише будинків* (Юрій Андрухович); *Небезпека манкуртизму і може **привести** до розпаду країни* (“Голос України”); *“Ми ще не усвідомили, до чого може **привести** комерціалізація — ця солодка “отрута”, — слушно застерегла Лариса Копань, яка вела цей “круглий стіл”* (“Літературна Україна”).

Етюд
вісімдесят
шостий

МІЖ ПРИМІРНИКОМ І ЕКЗЕМПЛЯРОМ

Нерідко подибуємо іменник *екземпляр* замість *примірник*, коли йдеться про якийсь видання (книжку, журнал, газету й подібне). У сучасній українській літературній мові закріпилося за різновидами видань слово *примірник*, наприклад: *Писав я Луцькому, щоб мені вислав сюди 5–6 **примірників** моєї книжки “З глибини”* (Михайло Коцюбинський); — *Ювілейний номер!..* —

*В'юнкий хлопчик вимахував у повітрі кількома **примірниками** бажаного номера (Степан Васильченко); Раніше, у вересні 1905 року, жандарми зробили обшук у Григорія Чупринки і виявили 16 **примірників** прокламацій РСДРП (Микола Жулинський).*

Іменник же **екземпляр** використовуємо у значеннях “окремий предмет з якогось ряду предметів; зразок із числа подібних речей”, “репрезентант якогось виду, розряду тварин, рослин тощо”, “переносно — особа, яка вирізняється дивними рисами (найчастіше негативними)”, наприклад: — *Адже це перший дослідний **екземпляр** [робота-агресора] (Анатолій Дімаров); — Я маю на увазі окремі **екземпляри** жіночої статі, розтлінні міазмами <...> Заходу!* (Володимир Дрозд).

Етюд
вісімдесят
сьомий

РАЗОМ З ТИМ ЧИ ВОДНОЧАС?

Тепер уживані і сполука **разом з тим**, і слово **водночас**. Вони стосуються значення “у той самий час, у той же час; одночасно”. Нині досить активно використовують сполуку **разом з тим** (порівняйте російське *вместе с тем*). Ось приклади з газети “Українське слово”: *Ця ідея, безумовно, мала позитивне значення для розбудови загальнонаціонального мовлення, але, **разом з тим**, завдала помітного “удару” по місцевому мовленню; Якщо можливо, просив би Сергія Васильовича відповісти ще й на таке питання: чому нинішня еліта (і особливо — політичне керівництво), сама буваючи за кордоном, посилаючи своїх дітей туди на навчання, **разом з тим** не дбає про науку і освіту у своїй державі?; Закон про мови перед-*

бачає рівноправний розвиток та функціонування мов усіх національностей, які проживають в Україні. Тобто ми поважасмо інші народи, але, **разом з тим**, і вони повинні поважати корінний народ України, вивчати й вміти розмовляти його мовою.

Проте більшою мірою відповідає духові української мови слово **водночас**, наприклад: *Буть агрономом і поетом, Йй-богу, можна водночас* (Максим Рильський); *Хороша, барвиста і водночас проста мова Івана Вазова зробила приступним його роман для найширших кіл читачів* (Павло Тичина); *Наші люди, особливо літні, не мають нормального харчування, медичної допомоги — це національна трагедія на рівні Голодомору. Водночас, коли ми вийдемо на вулицю, то побачимо, що у нас частка дорогих машин більша, ніж у розвинутих країнах* (З газети).

Етюд
вісімдесят
восьмий

ЦЬОГО **РАЗУ** НАС ПРИБУЛО В ПІВТОРА **РАЗА** БІЛЬШЕ

Часто не розрізняють двох значень іменника *раз*: часового і кількісного. Ці два значення диференціює і закінчення в родовому відмінку однини.

Іменник **раз** із часовим значенням має в родовому відмінку однини закінчення *-у*. Найчастіше вживаємо тут таких сполук, як *цього разу, того разу, одного разу, минулого разу, кожного разу*.

Наприклад: — *Вогонь на мене!..* — кричав Орлюк, відчуваючи, як *двигтить* земля під вагою ворожих танків. **Цього разу** Орлюка почули (Олександр Довженко); **Одного разу**, коли Каленик Романович стояв біля горна і розмовляв

з учнями про ковальські справи, Рубін раптом додумався: “От візьму терпужок, всуну у вогонь...” (Іван Сенченко); Заходячи до мінометників, замполіт кожного разу питав, чи зберігається ще в них той альпійський канат, з яким вони колись штурмували скелю (Олесь Гончар).

Коли ж ідеться про кількісне значення іменника *раз*, то в родовому відмінку однини його вживаємо із закінченням *-а*: знизити собівартість продукції в півтора *раза*, збільшити врожайність пшениці в 1,8 *раза*.

Етюд
вісімдесят
дев'ятий

І РЕВНИЙ, І РЕВНИВИЙ, ЗАТЕ СМІЛИВИЙ

Нерідко мовці не розрізняють слів *ревний* і *ревнивий*, котрі якоюсь мірою подібні за звучанням, але відмінні значеннево. Прикметник *ревний* виразно спрямований на позитивну характеристику людини, а слово *ревнивий*, навпаки, — на негативні вияви її (людини) вдачі.

Основним лексичним значенням прикметника *ревний* є значення “надто ретельний, старанний у чому-небудь; відданий, вірний”: *У ділі ж ми ревні...* (Павло Усенко); *Великий сподвижник і ревний оборонець православ'я, він [ігумен] був і вірним сином Батьківщини* (“Людина і світ”). До цього значення додамо лексичний відтінок “сповнений великих прагнень, бажань, мрій”: *Чи, може, це юність ревна Поки що мене баламутить, А я сподіваюсь даремно Несягнене досягнути?* (Микола Вінграновський). Друге лексичне значення цього прикметника пов'язане з передаванням щирості почуттів, зворушливості, наприклад: *Пісні були сумні, прості і ревні*,

аж краяли серце (Михайло Коцюбинський); Вона, переборовши на схилі літ численні земні спокуси, цілком віддалася нині **ревній** клятьбі і молитвам (Олесь Гончар). Прикметник **ревний** виражає також значення “пройнятий сумом, болем, жалем, гіркотою”: Ота стежина в наших краї Одним одна, одним одна Біля воріт. Дощами мита, перемита. Снігами знесена у даль, Між круглих соняхів із літа Мій **ревний** біль і **ревний** жаль (Андрій Малишко); Впала [Дзвінка] йому на груди і забила у **ревному** плачі (Володимир Гжицький).

Прикметник **ревнивий** стосується такого не вельми приємного почуття, як ревнощів, сумнівів у вірності, коханні, підозр у зраді: — Молодий, та що й казати? Нікуди не годиться, а до того ще докучливий та **ревнивий**, а старий — тихий-тихий і покірний (Тарас Шевченко); — То любиш? Говори, як на духу, бо я **ревнивий** (Михайло Стельмах);

Прикметникова любов

Коханий, ласкавий, вірний,
 Розумний, хоробрий, мирний,
 Веселий, сміливий, ніжний,
 Красивий, цікавий, сніжний,
 Високий, статечний, щирий,
 Хороший, надійний, милий,
 Приємний, привітний, вдячний,
 Кумедний, сильний, обачний,
 Чарівний, ефектний, класний,
 Величний, дивний, прекрасний,
Ревнивий, рідний, ліричний,
 Модний, чудний, симпатичний,
 Гарний, крутий, незвичайний,
 Гордий, ясний, унікальний,
 Рухливий, добрий, кмітливий,

Потрібний, дужий, щасливий,
Солодкий, єдиний, пишний,
Зеленоокий мій грішний,
Грайливий, міцний, здоровий,
Вічний, смішний, тонкобровий,
Зимовий, осінній, літній,
Весняний, ранній і пізній,
Травневий, квітневий, червневий,
Липневий, жовтневий, лютневий,
Січневий, серпневий, грудневий,
Листопадний, березневий,
Срібний, алмазний, гранатовий,
Мій золотий і агатовий,
Зоряний, світлий, кометний,
Сонячний та іскрометний,
Сливовий, грушевий, калиновий,
Банановий, мандариновий,
Трояндовий, пролісковий,
Каштановий і бузковий,
Цукерний, легкий, мармеладний,
Зефірний ти мій, шоколадний!

(*Маргарита Саснко*).

Перебуває у змістовому й емоційному зв'язку з першим значенням і друге значення слова *ревнивий* — “схильний до заздрощів, заздрісний”, наприклад: *Він дуже ревнивий до чийогось успіху. Мабуть, як і всі художники!* (Михайло Слабошпицький).

Отож уживаймо слова *ревний* і *ревнивий* відповідно до їхньої значеннєвої спеціалізації — передавання позитивних якостей людини (прикметник *ревний*) і негативних її характеристик (прикметник *ревнивий*).

Етюд
дев'яностий

РОЗВ'ЯЗАЛИ ПРОБЛЕМУ І ВИРІШИЛИ ОПУБЛІКУВАТИ СТАТТЮ НА ЦЮ ТЕМУ

Маємо двоє слів, які, немовби суперники, змагаються, поборюють одне одного. Ці слова пов'язані з важливими справами, завданнями, що їх життя ставить щоденно перед нами. Що ж це за слова?! Це дієслова *вирішувати*, *вирішити* і *розв'язувати*, *розв'язати*. Одні мовці віддають перевагу першому слову, інші — другому.

Дієслова *вирішувати*, *вирішити* і *розв'язувати*, *розв'язати* перетинаються у значенні “доводити до бажаного результату якусь справу, виконувати важливі завдання, знаходити розв'язок чого-небудь тощо”, порівняйте: *Богдан завжди самостійно вирішував свої справи, не послухався батька і тепер* (Роман Іваничук); *Розширення біосфери з материнської землі до кордонів Сонячної Системи небувало інтенсифікує життєвий модус мислячих істот, відкрив нові канали прикладення творчості й мислення, розв'яже ті завдання, котрі тепер здаються нерозв'язними* (Олесь Бердник). Віддамо перевагу дієслову *розв'язувати*, *розв'язати* на позначення розв'язання проблем, справ, завдань і под.

А дієслово *вирішувати*, *вирішити* намагаймося використовувати у значенні “роздумуючи, обмірковуючи, доходить якого-небудь висновку; намагатися реалізувати задумане, якийсь намір”. Найчастіше воно вживається у формі минулого часу доконаного виду в поєднанні з неозначеною формою іншого дієслова.

Наприклад: *Письменник вирішив писати новий роман...* (Микола Хвильовий); *Після довгого опору супер-*

ники **вирішили** зробити так: запорозжці виставлять од себе богатиря, а татари виставлять од себе богатиря (“Легенди та перекази”).

Етюд
дев’яносто
перший

ПОРАДА ВАМ ПРОСТА:
СВЯТКУЙТЕ НЕ **СВЯТА**,
А **СВЯТА́**

У словниках української мови форму множини іменника *свято* подають із двома наголосами: *свѣта* і *святá*. Постає питання: якому наголошенню варто віддати перевагу? Завважимо, що останнім часом диктори радіо й телебачення чомусь надживають наголошенням на першому складі: *свѣта* (множина).

В українській мові наголошення слів і форм слів відіграє велику роль у розрізненні їхніх лексичних і граматичних значень. Нерідко однакові за звуковим складом слова або їхні форми протиставляються тільки наголосом. Наголошення *свѣта* (родовий відмінок однини) і *святá* (називний відмінок множини) чітко виокремлює відмінкові форми однини і множини. Тому таке наголошення, що диференціює відмінкові форми того самого слова, є закономірним, а отже, основним. Ним потрібно й послуговуватися у мовленні. Проте у сполуках із числівниками *два*, *три* і *чотири* наголос припадає на перший склад, наприклад: *два свѣта*, *три свѣта*.

Етюд
дев'яносто
другий

БУДЬМО **СЕРДЕЧНИМИ**,
А НЕ **СЕРДЕШНИМИ** —
Й УНИКНЕМО
СЕРЦЕВОГО НАПАДУ

Троє слів *сердечний*, *сердешний* і *серцевий* пов'язані з іменником *серце* й переважно розрізняються значеннями. Прикметник *сердечний* звичайно стосується почуттів, переживань людини, а також характеризує вдачу людини з позитивного боку, наприклад: *Якби ти знав, як багато важить слово, Одно **сердечне**, теплеє слівце!* (Іван Франко); *Мама, яка вона була ніжна при зустрічі з ним, яка **сердечна** та красива, здається, ніколи такою не бачив!* (Олесь Гончар); — ***Сердечні** діла влаштувуси? Далася тобі та циганочка* (Олесь Бердник); *Дівчата ще співають ворожбицьких пісень і за різними прикметами примічають, чи здійсняться їхні **сердечні** бажання* (Олекса Воропай); *Між Д. І. Яворницьким та І. Ю. Репіним ще здавна склалась тепла й **сердечна** дружба* (Іван Шаповал). *Сердешний* передає значення “який викликає співчуття; бідолашний, безталанний, нещасний, бідний”: *Заплакала, заридала **Сердешна** Мар'яна* (Тарас Шевченко); *Дивлюся: під тином **сердешна** дитина, хлоп'ятко маленьке — вся в латках свитина* (Борис Грінченко); *Замкнули **сердешну** дівчину у гарем на плач та тугу за своєю рідною Україною* (Сидір Воробкевич); *І в кого воно таке вродилося, осоружне? І за що мене Господь покарав, **сердешну**, вбогу вдову, таким сином!* (Спиридон Черкасенко); — *Це ж у нього жінка хворіє, а він, **сердешний**, переживає, йому ще важче, ніж їй* (Євген Гуцало). А *серцевий* вказує на значення “який стосується серця; пов'язаний із хворобами серця; призначений для

лікування серця тощо”. Цей прикметник уживаний у словосполучах на взірць *серцевий м'яз*, *серцева діяльність*, *серцевий напад*, *серцева недостатність*, *серцеві ліки*, наприклад: *Скорочувальну функцію серця забезпечує серцевий м'яз* (З підручника); *Трохи не бігла [Інна] по сходах, забувши і про серцеву недостатність, і про болі в суглобах, і про всі химери нервово виснаженого тіла* (Володимир Дрозд); *Чимало є рослин, які вживаються в народі для лікування серцевих хвороб* (Михайло Носаль); *Розпалила плиту, поставила воду на чай, випила серцеві краплі й полежала після них, змушуючи себе ні про що не думати* (Юрій Яновський).

Етюд
дев'яносто
третьї

ГЕЙ, ГЕЙ! ДЕ ЗАКІНЧЕННЯ В *СІМЕЙ*?

Прикро натрапляти на очевидні помилки у виданнях, пов'язаних з українським правописом. Тут про помилки не може йтися. Однак у книжці “Український правопис” (4-е видання, виправлене і доповнене. — Київ: Наукова думка, 1993) на 66-й і 67-й сторінках читаємо: “У родовому відмінку множини іменники першої відміни мають нульове закінчення або закінчення *-ей*, *-ів* ... Кілька іменників жіночого роду закінчуються на *-ей*: *мишей*, *свиней*, *сімей*...”

В іменниках *мишей* і *свиней* справді маємо закінчення *-ей*. А чому до цих іменників зараховано словоформу *сімей*? Невже в ній наявне закінчення *-ей*?! У такому разі, відкинувши елемент *-ей*, отримуємо корінь *сім-*, що сплотив справжню членованість форми родового відмінка множини *сімей*. Річ у тім, що форма *сімей* належить

до іменників із нульовим закінченням і вставним *е*, як і у словоформах на зразок *гривні* — *гривень*, *вишні* — *вишень*.

Етюд
дев'яносто
четвертий

МУСИМО ЗАПАМ'ЯТАТИ: ЧОГО НЕ ТРЕБА, НЕ **СКЛАДАТИ**

В усному і писемному мовленні помітно надуживають словом **складати** в не властивих йому значеннях “бути чим-небудь, являти собою щось” і “утворювати якусь кількість, давати в сукупності”: *складати основу, складати етап, складати виняток, складати особливість, складати труднощі, складати третину прибутку, складати двадцять відсотків* і под. Такі конструкції являють собою невдалі переклади з російської мови (пор. *составляют основу, составляют этап, составляют исключение, составляют особенность, составляют двадцать процентов...*).

Наприклад: *Показники середньомісячної заробітної плати за 2002 рік у Додатку 2 у сумі **складають** 376 грн (3 газети).*

У значеннях “бути чим-небудь, являти собою щось” і “утворювати якусь кількість, давати в сукупності” потрібно вживати дієслово **становити**.

Наприклад: *Усі ці роки його розум був захоплений війнами. Вони **становили** духовний клімат його епохи (Олександр Довженко); Ці роботи **становлять** новий етап у науці про виникнення життя на Землі (Іван Підоплічко); Зазначимо, що мінімальна пенсійна виплата **становила**, за старим законом, майже 92 грн (3 журналу).*

Етюд
дев'яносто
п'ятий

АБИ КОЖЕН ЗВИК УПОДОБАТИ **СКЛАДНИК**

Мовці надуживають іменником прикметникового походження *складова*, який є калькою російських слів *составляющая* і *составная*. Його часто використовують у газетних і журнальних текстах, радіо- і телепередачах.

Наприклад: *Математичне моделювання — складова системного аналізу* (“Вісник НАН України”); *Складовою системи захисту рослин від хвороб, шкідників і бур'янів є застосування пестицидів* (“Хлібороб України”); *Душа обов'язково передбачає одну складову — моральні якості* (“Наука і суспільство”).

А в українській мові наявне чудове слово *складник*. Воно ліпше відповідає тональності української мови і має вищий порівняно зі словом *складова* ступінь іменникового граматичного оформлення. Ця очевидна перевага виявляється у власне-іменникових відмінкових закінченнях і суфіксові, тоді як іменник *складова* зберігає деякі прикметникові морфологічні ознаки.

Ось приклади зі словом *складник*: *Вони [амінокислоти] і є основний складник білка, з них він і може бути синтезований* (Валер'ян Підмогильний); *Уже давно постріли для Фінка були, як для мисливського собаки, традиційним складником одвічного порядку на світі* (Павло Загребельний); *Шевченкова поезія давно стала найважливішим і нетлінним складником духовного єства українського народу* (Іван Дзюба); *Апологія небіжки Австрії (“мамуні Австрії”, як жартували ті ж іронічні галичани) для мене починається зі ствердження, що саме завдяки їй у безмежному мовно-національному різноманітті світу збережено укра-*

їнський **складник** (Юрій Андрухович); Її [поетики Тодося Осьмачки] **складники**, *формотворчі елементи* — із багатьох криниць усної народної творчості, з фольклорно-метафоричної системи образів і символів, яка організувала й гоголівську поетику, і повсякчасно збагачувала поетичний світ Шевченка, і розкрилася в творчості Юрія Яновського, Олександра Довженка (Микола Жулинський); Повертається, стаючи вагомим **складником** нашого духовного буття, багато з того, що було заборонено, що намагалися викреслити з нашої пам'яті і нашої свідомості (Михайлина Коцюбинська); Мова постає **складником** людського життя, і навіть не можна уявити життя нашого поза нею (Анатолій Загнітко); Формування історіософського світогляду нашого видатного історика [Михайла Грушевського] та його **складники** глибоко розглянуті у працях Омеляна Пріцака та Любомира Винара (“Вісник НАН України”); Сільськогосподарські культури забирають із ґрунту поживні речовини, зменшуються в ньому вміст гумусу — найціннішого **складника** (“Літературна Україна”).

Отож шануймо і використовуймо наше слово *складник*.

Етюд
дев'яносто
шостий

ЩО ЧИНИТИ ЗІ **СМИСЛОМ**?!

А й справді, що чинити з цим словом?! Воно такою мірою розхоробрилося, що майже скрізь заступає, поборює своїх побратимів — слова-синоніми. На жаль. Адже є чудові українські слова, які у відповідних значеннях набагато точніше передають думку. Ось читаємо в підручнику: *Від місця логічного наголосу залежить **смісл** висловленої думки. Чи не краще замінити тут **смісл** словом **зміст**?! І речення звучатиме так: Від місця логічного*

наголосу залежить **зміст** висловленої думки. А ось висловлення з журналу: *Розмежування родової аристократії і духовної еліти має в Ортегі не так термінологічний, як політичний **смысл**. Замість іменника **смысл** доречніше в цьому реченні слово **значення**. Візьмімо ще кілька речень із твору одного письменника: *Поет чомусь пригнічений, заглиблений у себе, він хоче знати думку письменника про **смысл** буття людини; Горе в тому, що людина розриває пуповину з тим лоном, котре одне лише й може дати нам **смысл** і силу для дії; Я намагався віднайти в моєму новому стані бодай якийсь **смысл**, бодай шматочок доцільності. У перших двох реченнях варто вжити **смысл**, а у третьому — **смысл** або **рацію** у значенні “розумна підстава”.**

Звернімо увагу й на те, як перекладати деякі російські словосполучення зі словом **смысл** українською мовою: рос. *в смысле чего, в каком смысле* — укр. у **розумінні** чого, **щодо** чого; рос. *наш человек во всех смыслах* — укр. *наша людина в усьому* (з **усякого погляду**); рос. *нет смысла туда идти* — укр. *нема **рації** (смыслу) туди йти*; рос. *прямой смысл сделать так* — укр. *цілковита **рація** зробити так*; рос. *здоровый смысл* — укр. *здоровий **глузд***.

Етюд
дев'яносто
сьомий

ЛУНАЄ ГОЛОС ЧИЙСЬ:
“НЕ МОЖНА
СМІЯТИСЯ НАД КИМСЬ!!!”

Дієслова *сміятися, насміхатися, глузувати, кепкувати* та їхні синоніми передають значення “висміювати чий-небудь дії, вчинки”. Тепер мовці вживають їх із різними прийменниково-відмінковими формами — родовим відмінком із прийменником з і орудним

відмінком із прийменником *над*. У літературному мовленні абсолютно домінує при цих дієсловах родовий відмінок із прийменником *з*.

Наприклад: *Нас обдурено — се факт; ми були ідеалістами, але дійсність, як і завжди, сміється з ідеалізму* (Володимир Винниченко); *З дядька Софрона й Василя і з їхніх чумарок та широких штанів вже не глузували, — одним надокучило, а других не стало* (Володимир Винниченко); — *Були й такі хвилини, коли я й сама глузувала з себе* (Микола Хвильовий); *Старші брати східно кепкують з Андрія...* (Іван Багряний); *Він, здавалось, глузував із снігу, розселеного по вулицях, із теплих одерж перехожих, із галош, хутрових комірів і кашне* (Валер'ян Підмогильний); *До Гатчини він ще тримався, легко прогони сум, недобрі передчуття і навіть здатний був кепкувати з похмурих церберів, що прагли якнайшвидше здати його, — Шевченка, у Третій відділ власної його імперської величності канцелярії* (Василь Шевчук); *Мій поводитир по цім раю, пеклу і чистилищу водночас має неприємну звичку — кепкувати зі старших* (Володимир Дрозд); *За обідом з мене кепкували всі* (Андрій Крижанівський).

Словники вказують, що при дієсловах *сміятися, насміхатися, глузувати, кепкувати* та їхніх синонімах функціонує також орудний відмінок із прийменником *над*, але рідко. І це справді так.

Наприклад: — *О, навіть назва нова виникає, — “Само-сміх!” Або смійся сам над собою* (Олесь Бердник); *А ми і досі кепкуємо над тим, що людина може бути зурочена, хоч це теж факт незаперечний* (З газети).

Потрібно зазначити, що конструкції з орудним відмінком та прийменником *над* не доповнюють змісту додатковими значеннєвими відтінками порівняно з родовим відмінком і прийменником *з*. І їх у літературному

мовленні варто уникати. Уживання прийменника *над* тут немовби орієнтує на розташування мовця вище об'єкта висміювання. Сміятися з когось, насміхатися, глузувати, кепкувати — кепська справа, а тим більше вживаючи орудного відмінка з прийменником *над*. Гадаємо, що гріх чинити і те, і те!

Етюд
дев'яносто
восьмий

ПРО СПОЛУЧНІ СЛОВА **ЯКИЙ, ЩО, КОТРИЙ І ЧИЙ**

У складнопідрядних реченнях функціонують сполучні слова *який, що, котрий і чий*. Вони здебільшого поєднують підрядні означальні частини з іменником у головній частині. У мовців нерідко виникає питання: коли ж уживати сполучних слів *який, що, котрий і чий*? Адже одні мовці висувають різні обмеження щодо використання цих граматичних засобів. Інші на власний смак рекомендують до вжитку або забороняють якесь зі сполучних слів. А насправді ж *який, що, котрий* цілком літературні слова і виконують тотожну значеннєву функцію, щоправда, розрізняючись своєю вживаністю. Сполучне ж слово *чий* відрізняється від трьох попередніх своєрідністю сполучуваності і значенням присвійності.

Найуживаніше сполучне слово **який**. Воно стосується як істот, так і неістот, наприклад: *Немає людності такої, громади жодної нема, яка б із давнини глухої йшла по всесвітуніма* (Максим Рильський); *З ревнивою тильністю стежив Маковей за Чернишем, який, задумавшись, сидів навпроти нього* (Олесь Гончар); *Його [Андрія] збентеженість помітили навіть сусідські хлопчики, які щовечора щебетали на подвір'ї* (Василь Симоненко); *Мати придбала в торговця,*

який скуповував по всьому побережжю губки, невеличку віолу (Павло Загребельний); *Все важче знаходити квіти, мед яких обіцяє бути цілющим* (Ліна Костенко); *То не любов, яка не вміє бажати іншому добра* (Роберт Третьяков).

Займенник *що* в означальній функції дещо поступається сполучному слову *який*. Він також може залежати від іменників на позначення істот і неістот, наприклад: *І те мале, сміливе хлопчєня, що спить отам, у темряві кімнати, побачить сяєво такого дня, якому душу ладен я віддати!* (Максим Рильський); *Оце тобі, Яринко, і той дядько Добридень, що два дні відбивався від усієї турецької армії* (Петро Панч); *Спасибі трудівницькій тій землі, що сповила вас і пісень навчала!* (Максим Рильський); *В майбутньому плоди зберуть багаті Із дерева, що нині зацвіло* (Дмитро Павличко); *Боячись доторкнутися одне до одного, вони повільно йшли тротуаром повз будинки і молоденькі деревця, що виструнчилися на тоненьких ніжках, весело вітаючи їх* (Анатолій Дімаров).

Від займенника *що* треба відрізняти сполучник *що* (також в означальній функції), який поєднується з додатковим елементом — займенниками *він, вона, воно, вони* в одній з відмінкових форм. Ці займенники увиразнюють залежність підрядної означальної частини від іменника в головній частині: *На троянду, що її Чубенко тримав у руці, падали відблиски заграви* (Юрій Яновський); *І бачив — пішли дорогою, що по ній стовпи телефонні в дальну побігли* (Андрій Головка); *Ці н'єси були написані Котляревським для Полтавського театру, що ним він керував від 1817 до 1821 року* (Олесь Гончар).

У складнопідрядних реченнях менш поширений такий засіб вираження означальної функції, як займенник *котрий*. Проте останнім часом використання його помітно зросло. Сполучне слово *котрий* не має обмежень

стосовно поєднання з іменниками-назвами істот і неістот, наприклад: *І до **прадіда** прийшовши, **котрий** спав у повітці, Данилко витирав сльози, що мимоволі набігали на очі (Юрій Яновський); Немає **сили, котра** б довіку ввергла нас між скрух (Василь Стус); Схились до того **пня, котрий** на пагорбі, як гриб, чорніє, і пригадай, збагнувши на вмання, як тихо довгий вік твій струменіє, як упокорилася течія твоїх бажань, твоїх волань забутих (Василь Стус); А я стою у білому плащі під чорним **деревом, на котрім** птиці сниться весна (Ірина Жиленко).*

У складнопідрядному реченні від усіх попередніх засобів з означальною функцією відрізняється займенник **чий**. Це сполучне слово підрядної означальної частини виявляє обмеження щодо сполучуваності з іменником у головній частині. Виражаючи ознаку за присвійністю, належністю, воно поєднується тільки з іменниками-назвами осіб, наприклад: *І юний **ватажок, чий** зір такий безсонний, неначе умочив в огонь своє лице... (Володимир Сосюра); Двоє **старих, чий** син десять літ тому загинув в авіаційній катастрофі, колишуть немовля (Василь Стус); Герой фільму — 16-річний **юнак, чия** свідомість живе у двох світах — ідеальному, романтичному та реаліях по-заминулого століття (“Україна молода”).*

Етюд
дев'яносто
дев'ятих

КАЗАЛА МАТИ. КАЗАВ І ТАТО:
“НЕ МОЖНА, СИНКУ, **СУМІЩАТИ...**”

Іноді з суржикових хащів вихоплюють якесь слово, нехтуючи літературні відповідники. До таких слів зарахуємо дієслово **суміщати**, яке тепер поширюється в усному й писемному мовленні під впливом

російської мови (порівняйте рос. *совместать*). Ось приклад недоречного використання дієслова *суміщати* в одному з журналів: *Нині для мікрозварювання існує чимало прецизійних пристроїв, які дають можливість з високою точністю суміщати зварювальні деталі.*

А в українській мові наявні дієслова-синоніми *поєднувати, сполучати*, що набагато природніше з фонетичного боку звучать у реченнях. Ці слова передають значення “пов’язувати щось у взаємній відповідності; виконувати що-небудь одночасно з чимсь іншим; містити в собі водночас які-небудь риси, якості, властивості”.

Наприклад: *Оте тепло, що поєднувало їх серця і примушувало пульс битись в один ритм, поділося кудись* (Грина Вільде); *Скажи,.. як у серці поєднати розлуки лід, любові жар!* (Володимир Сосюра); *Сталь і ніжність, любий мій, поєднать в собі зумій* (Павло Тичина); *Франко поєднував у собі великий талант художника з глибоким аналітичним розумом ученого* (З журналу).

Етюд
сотий

СПОЛУКИ **СЬОГОДНІШНІЙ ДЕНЬ** УНИКАЙМО, А СЛІВ **СЬОГОДНІ** Й **СЬОГОДЕННЯ** НЕ ЗАБУВАЙМО

У мовленні маємо висловлюватися стисло, без надмірного нагромадження слів. Такі вислови набувають легкості й прозорості думки. Але ці прикмети мовлення часто порушуємо, сягаючи “вершин” стилістичної невправності й недбалості.

Майже щодня чуємо вислови зі словосполуками *сьогоднішній день* і *на сьогоднішній день*. Подибуємо речення з цими словосполуками-надмірностями і в писемному

мовленні, що відбиває усне мовлення, наприклад: — *Мені на сьогоднішній день п'ятдесят років, з яких більшу половину я служу на пошті* (Юрій Яновський); *А Настечка дослухається, що старші говорять про землю і сьогоднішній день* (Михайло Стельмах).

Словосполукою *сьогоднішній день* можна послуговуватися за її протиставлення словосполукам з іншим часовим виміром, порівняйте назву книжки Ганни Залізняка і Лариси Масенко “*Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній і прийдешній*” і речення *Без перебільшення можна сказати, що використання морських біоресурсів — не лише сьогоднішній, але й ще більшою мірою завтрашній день людства* (“Вісник НАН України”). В інших випадках *сьогоднішній день* і *на сьогоднішній день* треба замінити словоформами *сьогодні* і *на сьогодні*, коли йдеться про час між учорашнім і завтрашнім днем, і словами *тепер*, *зараз*, *сьогодення*, *сучасність*, коли висловлюємося про теперішній час, сучасний період.

Етюд
сто перший

НЕ ВЖИВАЙМО НАЗАД І ТОМУ НАЗАД

Нерідко чуємо й читаємо висловлення з кількісними уточнювачами *назад* і *тому назад* на зразок *Ректор перебував у хорошому настрої, бо це годину назад одержав дуже втішного листа від свого сина; Це було два роки назад, коли я востаннє бачився з письменником; — Ех! Коли б мені літ двадцять назад, — зітхнувши, сказав Колісник і сьорбнув чаю; Він забував, що думав хвилину тому назад; — Та невже ж ото Іван три дні тому назад плескав мені?*

Натомість потрібно вживати *тому* після слів з кількісним значенням, наприклад: *Кров не хоче вже мене гріти так, як півсотні років тому* (Юрій Яновський); *Вона свого мужа виглядала, Який уже чотири роки тому На Індію пішов походом славним* (Дмитро Павличко); *Він, здавалося, уже забув, що хвилину тому призначив Клаві побачення* (Євген Гуцало); *Ці слова 35 літ тому* були адресовані Петрові Петровичу Ротачу (Микола Степаненко).

Етюд
сто другий

МИНАЄ НАМ ЗА РОКОМ РІК, АЛЕ НЕ ЗАБУВАЙМО ПРО **ТОРІК!**

Розгорнімо два словники: перший том тритомника “Русско-украинский словарь” (Київ, 1968) й одностомник “Новий російсько-український словник-довідник” (Київ, 1996). Перший словник видано за радянських часів, другий — у роки незалежної України. У цих словниках у неоднаковий спосіб перекладено українською мовою російську сполуку *в прошлом году*. “Русско-украинский словарь” 1968 року подає три українських відповідники до сполуки *в прошлом году* в такому порядку: *торік, минулого року, в минулому році*, а в “Новому російсько-українському словникові-довідникові” 1996 року ті самі українські відповідники розташовано по-іншому: *минулого року, в минулому році, торік*. У чому річ? Чому у словнику, видрукуваному в незалежній Україні, питоме українське слово *торік* опинилося на останньому місці?! А тому, що укладачі цього словника надають перевагу словосполукам-калькам *минулого року, в минулому році* і воліють начебто й ненароком визначити гірку долю (поступове зникнення!) українського слова *торік*.

А слово **торік** відповідає духові української мови, компактне, має абсолютні переваги над недоречно упроваджуваними словосполучками-кальками *минулого року* і *в минулому році*. Тому це милозвучне слово широко використовують класики української літератури.

Наприклад: *Так ворожка поробила, Щоб менше скучала, Щоб, бач, ходя опівночі, Спала й виглядала Козаченька молодого, Що торік покинув* (Тарас Шевченко); *Ох, як весело було торік у сю пору!* (Леся Українка); *Я цієї зими взагалі мало писала, бо відбувала клопіт переїздив, а крім того слабувала гірше, ніж торік* (Леся Українка).

Етюд
сто третій

У ГАЮ І В ГАЇ

Окремі українські іменники-назви неістот мають у місцевому відмінку однини чоловічого роду паралельні закінчення **-у (-ю)** та **-і (-ї)**. Ці закінчення впливають на місце наголосу у слові. В іменниках на **-у (-ю)** наголошене закінчення, а на **-і (-ї)** — корінь. Порівняйте: *в гаю* і *в гаї*, *у краю* і *у краї*, *в раю* і *в раї*. Таку особливість цих іменників люблять використовувати поети, надаючи поезіям ритмічної легкості й милозвучності. Ось, наприклад, у віршах Тараса Шевченка: *За що, не знаю, називають Хатину в гаї тихим раєм; Не називаю її раєм, Тії хатиночки у гаї Над чистим ставом край села; В тім гаю, У тій хатині, у раю, Я бачив пекло...; Такії, Боже наш, діла Ми творимо у нашім раї На праведній твоїй землі! Ми в раї пекло розвели, А в Тебе другого благаєм, З братами тихо живемо, Лани братами оремо І їх сльозами поливаєм; І виріс я на чужині, І сивію в чужому краї: Та одинокому мені Здається — крацюго немає*

*Нічого в Бога, як Дніпро Та наша славная країна...; Така її доля... О Боже мій милий! За що ти караєш її, молоду? За те, що так щиро вона полюбила Козацькїї очі?.. Прости сироту! Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки: Одна, як та пташка в далекім **краю́**. Пошли ж Ти їй долю, — вона молоденька; Бо люде чужїї її засміють. Тут віршовий розмір або римування чітко вирізняють місце наголосу у формах місцевого відмінка однини в *гаї* і в *гаю́*, в *краї́* і в *краю́*, у *раї́* і в *раю́*.*

Етюд
сто четвертий

ПОЗБАВЛЯЙМОСЬ ТАКОЇ НАПАСТІ, ЯК **У ЯКОСТІ**

Радіо- і телепередачі, журнали і газети дедалі настирніше пропонують сполуку в **яко́сті когось** (**чогось**). Це справжній і недавній “суржиковий витвір”, який заступає українські граматичні форми.

Наприклад: *Поєднання в особі виборних органів як функцій місцевого самоврядування, так і функцій державної влади, визначення їх в **яко́сті** органів з “подвійною” політико-правовою природою, або теорія так званого муніципального дуалізму, досить поширене у сучасній світовій літературі про місцеве самоврядування та його органи (“Віче”)*.

Замість сполуки в **яко́сті** потрібно вживати граматичних форм, які відбивають українську літературну норму. До них належать сполучник **як**, сполуки в *ролі* й у *функції*.

Наприклад: *Шевченка можна розглядати **як** поета національного відродження і **як** загальнолюдського поета (Дмитро Овсянко-Куликовський); Довженко — **як** письмен-*

ник, поет слова і кадру, віртуоз монтажу, мифотворець, мислитель, теоретик — творив на тих висотах духу, де зустрічаються не лише великі сучасники, але й великі всіх часів (Іван Дзюба); Шевченко з'явився на горизонті того-часних передчуттів і сподівань у **ролі** романтичного визволителя, який своїм словом почав збивати із замерзлих душі крижані кайдани громадянської пасивності та національної зневіри (Микола Жулинський).

Зазначені нормативні конструкції функціонують у різних мовних стилях. Сполуку ж у якості витворено під впливом російського в *якосте*. Вона перебуває поза літературними нормами нашої мови.

Етюд
сто п'ятий

З ДАВНІХ-ДАВЕН **ФЕНО́МЕН**, А НЕ **ФЕНОМЭ́Н**

Трапляються слова, в наголошуванні яких часто спотикаємося. До таких слів, безперечно, належить іменник **феномен**. Частенько чуємо наголошування **феномэ́н** в усному мовленні. А наголос має стояти на складі з голосним *о*: **фенóмен**.

Окрім того, іменник **фенóмен** передає два основних значення: 1) про незвичайне, виняткове явище; 2) про людину з рідкісними здібностями, нахилами тощо. Ці два значення розрізняємо і граматично. Слово **фенóмен** у значенні “незвичайне, виняткове явище” має закінчення *-у* в родовому відмінку однини, а у значенні “людина з рідкісними здібностями” — закінчення *-а* в цьому ж відмінку. Порівняймо: *У тварин знайдено рухомі, або, як їх називають, стрибаючі гени, у рослин такого фенóмену не виявлено* (“Наука і суспільство”); *Хіба можна ставитися*

до себе, як до окремишнього **феномена**, обмеженого народженням і смертю? Ми учасники естафети — з вічності у вічність! (Олесь Бердник).

Етюд
сто шостий

КАЗАЛА НАСТЯ, ЩО **ЧЕКАЄ** Й **ОЧІКУЄ** ЩАСТЯ

Дієслова **чекати** й **очікувати** то зближуються своїми значеннями, то віддаляються одне від одного. Якоюсь мірою можна вважати, що вони функціонують як синоніми. Відразу впадає в око, що дієслово **чекати** набагато вживаніше, ніж **очікувати**.

Чекати найчастіше виражає значення “перебувати де-небудь, щоб побачити когось, зустрітися з кимсь; розраховувати на прихід кого-небудь, появу кого-небудь або чого-небудь”: *Олександра давно вже зварила вечерю і чекала чоловіка* (Михайло Коцюбинський); *Я чекаю на тебе при каганці і співаю* (Василь Стефаник); *Негарзд Ліля робить, що мені не пише, я дуже чекаю на її лист* (Леся Українка); *Ми чекаємо машину* (Юрій Яновський). У цьому ж значенні вживається й дієслово **очікувати**, наприклад: *Вже і з полудня звернуло, а вони ще не обідали — очікували на новаків* (Анатолій Свидницький). У значенні “надіятися на кого-небудь, що-небудь, сподіватися чогось” **чекати** й **очікувати** також перетинаються, порівняйте: *Як і чекала Олеся, Пронька незабаром відстав, але Павлик плив поряд* (Олесь Донченко); *Коли життя ти не учасник, А тільки свідок віддаля, — Дарма чекатиме прекрасних Від тебе подвигів земля* (Максим Рильський); — *Але чекають ще більших морозів* (Олександр Довженко); *Люди тут стоять на тротуарах і чекають, хто запро-*

понує роботу (З газети); *А чого ще чекаєш від імперських слуг?* (З газети); ... нетерпляче *очікували*, що ж сьогодні принесе радіо з фронту (Яків Баш); *Причайвшись, він очікував* (Олександр Довженко); *Кажуть, що Гохман децю заскочений реакцією на його виступ. Він очікував дискусії на цю тему і навіть назвав свій виступ "Справедливість для німців"* (З газети).

Проте між дієсловами *чекати* й *очікувати* є певна відмінність. *Очікувати* часто супроводжуване значеннєвим відтінком психологічної напруги і меншої тяглості дії.

Етюд СТО СЬОМИЙ

ЯК ВІДМІНЮВАТИ ЧИСЛІВНИКИ

Для кількісних числівників української мови характерні деякі зміни в їхньому відмінюванні. Вони виявляються у впливі числівників *два*, *три* і *чотири* на відмінювання низки інших числівників. А *два*, *три*, *чотири* відмінюються так: називний відмінок — *два* (форма чоловічого й середнього роду), *дві* (форма жіночого роду); родовий відмінок — *двох*, *трьох*, *чотирьох*; давальний відмінок — *двом*, *трьом*, *чотирьом*; знахідний відмінок — *два* або *двох*, *три* або *трьох*, *чотири* або *чотирьох* (залежно від поєднання з іменниками-назвами істот або неістот, наприклад: *Ми побачили чотирьох чоловіків* і *Ми побачили чотири ясени*); орудний відмінок — *двома*, *трьома*, *чотирма*; місцевий відмінок — *(на) двох*, *(на) трьох*, *(на) чотирьох*.

Під впливом числівників *два*, *три*, *чотири* найбільші зміни стосовно відмінювання відбуваються в числівниках *п'ять*, *шість*, *сім*, *вісім*, *дев'ять*, *десять*, *одинадцять*, *дванадцять*, *тринадцять*, *чотирнадцять*, *п'ятнадцять*,

шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят. Річ у тім, що ці числівники мають паралельні закінчення *-ох, -ом* і *-и* у родовому, давальному й місцевому відмінках. У підручниках найчастіше вказують на те, що в цих числівниках у родовому, давальному й місцевому відмінках основними є відмінкові форми на *-и*. Насправді ж домінують тепер відмінкові форми із закінченнями *-ох, -ом*, які набувають дедалі більшого поширення під впливом числівників *два, три, чотири*. В орудному відмінку функціонують паралельні форми з закінченнями *-ма* й *-ома*. У знахідному відмінку числівників *п'ять* — *тридцять, п'ятдесят* — *вісімдесят* уживання форми, тотожної формам називного або родового відмінків, регульоване іменниками-назвами істот/неістот, наприклад: *Ми зустріли дев'ятьох юнаків; Цього тижня хлопчик прочитав дев'ять книжок.*

Отже, у числівниках *п'ять* — *тридцять, п'ятдесят* — *вісімдесят* поширюються в родовому, давальному й місцевому відмінках закінчення *-ох* і *-ом*. Ці закінчення стають основними, а закінчення *-и* тут менш поширене. Під впливом числівників *два, три, чотири* спостерігаємо вирівнювання відмінкових закінчень у великій групі числівників. Вони відмінюються так: називний відмінок — *п'ять, сім, вісім, одинадцять, п'ятдесят*; родовий відмінок — *п'ятьох (п'яти), сімох (семи), вісьмох (восьми), одинадцятьох (одинадцяти), п'ятдесятюх (п'ятдесяти)*; давальний відмінок — *п'ятьом (п'яти), сімом (семи), вісьмом (восьми), одинадцятьом (одинадцяти), п'ятдесятюм (п'ятдесяти)*; знахідний відмінок — *п'ять* або *п'ятьох, сім* або *сімох, вісім* або *вісьмох, одинадцять* або *одинадцятьох, п'ятдесят* або *п'ятдесятюх*; орудний відмінок — *п'ятьма (п'ятьома), сьома (сімома), вісьма*

(вісьмома), одинадцятьма (одинадцятьома), п'ятдесятьма (п'ятдесятьома); місцевий відмінок — (на) п'яťох (п'яти), (на) сімох (семи), (на) вісьмох (восьми), (на) одинадцятьох (одинадцяти), (на) п'ятдесятьох (п'ятдесяти).

Характерною ознакою словозміни складних числівників — назв десятків (п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят) є невідмінюваність їхнього першого складника, наприклад: п'ятдесят, п'ятдесятьох (п'ятдесяти), п'ятдесятьом (п'ятдесяти), п'ятдесятьма (п'ятдесятьома), (на) п'ятдесятьох (п'ятдесяти).

Етюд СТО ВОСЬМИЙ

ЯКИЙ НАМ ПОТРІБЕН **ЧОЛОВІК**

Яке гарне слово **чоловік**! Це особа чоловічої статі. Звичайно, хочемо, щоб ця особа була мужньою, хороброю, чесною, тобто лицарем. Хоча б такою, про яку говорить поет-пісняр Степан Галябарда: *Я щасливий, що я **чоловік** і що вас над усе кохаю.*

Уживаємо цього слова й у значенні “одружена особа стосовно своєї дружини”, наприклад: **Чоловік** її давно помер; старшого сина в Туреччині вбито (Марко Вовчок); Княгиня Волконська та княгиня Трубецька кинули виклик цареві, залишили вище товариство, звичну розкіш і веселе безтурботне життя, щоб розділити з своїми **чоловіками** їх страдницьку долю (Зінаїда Тулуб).

Останнім часом надуживають словом **чоловік** у значенні “особа”, “люди”, коли вказують на певну кількість людей. Це вислови на зразок: *На мітинг з'явилося з три тисячі **чоловік**; На городі працювало понад десять **чоловік**.* Натомість потрібно частіше використовувати іменники

особа, люди: На лавочці ... сиділо двоє осіб (Гнат Хоткевич); *Над водою купка людей* лагодилась сідати в човен (Михайло Коцюбинський); — *Чи певні ви... — В чому? — Що серед двох десятків людей, присутніх зараз на засіданні, не знайдеться хоч би один, що не вміє тримати язик за зубами?* (Андрій Головка).

Етюд
сто дев'ятий

ЩО РАНІШЕ, ТО ЛІПШЕ

Нерідко з граматичних синонімів вибирають один засіб і забувають інший. Така доля спіткала складний сполучник *що* — *то* у значенні відповідності, елементи якого розташовуються в різних частинах складного речення. Замість нього частіше вживають сполучника *чим* — *тим*. Це вислови на зразок *Чим* більше слухаєш, *тим* більше хочеться чути (Михайло Коцюбинський); *Чим* більше нервувала Ганна, *тим* більше нервував чоловік (Тодось Осьмачка); І *чим* холодніша вода, *тим* швидше біль відпускає Дарусю (Марія Матіос). Сполучник *що* — *то* нічим не гірший за сполучник *чим* — *тим*, а навіть кращий, наприклад: *Що* багатша думка, *то* багатша мова (Максим Рильський); *Що* вище підіймалися, *то* видніше ставало навкруги (Олесь Гончар); *Що* більший самолюб і фарисей, *то* більше прагне шани від людей (Дмитро Павличко); *Що* ближче ми підходили до густих чагарів, *то* голосніше чувся тоскний звірячий плач (Ігор Муратов); *Що* вища культура народу, духовна і матеріальна, *то* вища й міцніша позиція його мови (Орест Ткаченко).

Етюд
сто десятий

БЛАГОСЛОВЕННІ ТІ СЛОВА, ДЕ КРИЦЯ Й ДУХ НАШ ОЖИВА!

У своєму автобіографічному кредовому нарисі-зверненні “Двоє слів читачеві” наш геніальний поет Василь Стус писав: “Поет — це людина. Насамперед. А людина — це насамперед добродій. Якби було краще жити, я б віршів не писав, а — робив би коло землі. Ще зневажаю політиків. Ще — ціню здатність чесно померти. Це більше за версифікаційні вправи!” “Слова прекрасні, — підкреслювала Михайлина Коцюбинська. — Та головне — це не просто слова. Це виважене кредо — не деклароване, а засвідчене життям. За тими словами — діло, вчинок. За тими словами — доля. Життя і творчість. Життя і смерть”.

Надто рідко на життєвій і творчій дорозі, на дорозі мужності й болю зустрічаємо людей такої цілісності, такої одержимості, такої саможертвості, як наш незабутній поет-страждаець-бунтар Василь Стус. Він будував своє життя за законами краси, органічної нездатності до компромісів зі своїм сумлінням, постійної готовності до самоспалення, невизнання облуди й фальшу. Через те домінує у творчості поета Шевченків дух, гармонія почуття й думки, максималізм оцінок і висновкових обґрунтувань. Всеохопність патріотизму і Україна як найбільша його святиня, як його найбільший біль і найбільший порятунок.

Феномен Стуса виявляється в крицевому моноліті ідеї, у повняві внутрішнього вогню, позбавленості сентиментальної кволості, у чоловічості його полум'яної поезії, у непохитній рішучості. Висока внутрішня одухотвореність немовби поєднується із зовнішністю поета — його неординарним скульптурним обличчям.

Василь Стус — поет високої інтелектуальної наповненості, вибухового самовияву, оригінальної образної культури. Це спостерігаємо в його емоційному слові, у своєрідній рафінованості словника. Зупинимося на двох ключових словах, які використовував Василь Стус і які характеризують його як Людину, Поета, Патріота. Це слова *пряmostояння*, *самособоюнаповненість*, кришталево чисті й гранично наповнені прозорістю і лицарством. Тож навчаймося у незламного поета Василя Стуса *пряmostояння* й *самособоюнаповненості*, таких необхідних за всіх часів нам, українцям.

ПІСЛЯСЛОВО

**Читаючи Шевченкового “Кобзаря”...
Заглядаючи у словники...
Вірячи в наше майбуття**

Постають одвічні три питання. **Бути чи не бути? Що робити? З чого почати?** Відповімо спочатку в найкоротший спосіб. **Бути! Діяти! Розпочати з найконкретнішого і найнеобхіднішого!!!** Якщо бути самим собою, діяти, розпочати з найконкретнішого і найнеобхіднішого, то й маємо **вірити в наше майбуття!**

Аби по-справжньому відповісти на виклики початку двадцять першого сторіччя, потрібно подбати передовсім не про реформу економіки, а про істотну реформу української душі, зрозуміти найнагальніші національні потреби — і посісти гідне місце у світовому співтоваристві. За таких обставин часто шукають взірця для наслідування, щоб навчитися по-справжньому любити свою Батьківщину, рідну мову, боротися за майбуття. Український народ щасливий, що має **великого Поета, полум'яного Патріота, національного Пророка.**

1. Ми і світ готуємося відзначити 2014 року двохсотріччя від дня народження Тараса Шевченка. Переважно з нагоди ювілеїв обмежуються офіційними короткотерміновими заходами. Цього явно недостатньо. Крім святкувань, прочитайте, шановні українці, Шевченкового “Кобзаря” повністю. Насамперед хай це зробить

молодь — студенти вишів і учні шкіл — з відповідними коментарями, інтерпретаціями творів Шевченка наставниками.

Адже кожна доба потребує нового прочитання **нашої найпершої національної книги — “Кобзаря”**. Бо, як зазначає Іван Дзюба, “кожен достойний український письменник, працівник культури, громадянин, кожен, хто відчуває себе українцем, — шукаючи опертя і натхнення, визначаючи своє місце в житті, свій обов’язок перед рідним народом, незмінно відчував потребу осмислити Шевченка для себе, для своєї особистої долі та для свого громадянського діяння”. Шевченко — особлива, надпотужна постать в українській культурі, в українській долі. Наш геній належить не лише Україні, а всьому світові, усьому людству. І хоча його кожне слово глибоко національне, всеукраїнське, але водночас воно набуває загальнолюдського значення, сягає світових вимірів. Загальнолюдське значення Шевченкової поезії в тому, що вона українському народові дала розуміння його долі, його потреб та його завдань у недалекому й далекому прийдешньому, стала прикладом служіння Батьківщині, рідному слову. І все це з погляду загальнолюдського поступу, загальнолюдських осягнень духу. Шевченкова поезія давно стала і залишається найважливішим, вічним складником духовності українського народу, його мрій і сподівань. Тому пам’ятаймо найсвятіші заповіді нашого великого Поета:

Свою Україну любіть.
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Тарас Шевченко — це наш порятунок від грізних асиміляційних процесів у глобалізованому світі, це наш

український світогляд. Через те вкрай необхідно вивчати “Кобзар”, проникнутися ідеями нашого геніального поета. Надто недопрацьовує в цьому плані Всеукраїнське товариство “Просвіта” імені Тараса Шевченка, завданням якого є утвердження української мови в усіх сферах суспільного життя, збереження й розвиток культури українського народу, зміцнення української державності. Скільки ж треба докласти зусиль і натхненної праці, аби пристрасне Шевченкове слово увійшло до кожної української оселі! І як сучасно й дотепер звучать висловлені досить давно міркування Бориса Грінченка про Тараса: “Нема чого нам тішитися, що ось, мовляв, маємо такого великого поета, що його в кожній селянській хаті розуміють, і що на йому може виховуватися нарід. Ми, справді, маємо великого поета, але в селянській хаті його ще не знають або мало розуміють. Зробімо ж, щоб люди з тієї хати піднялися духовно стільки, щоб, справді, могли його зрозуміти”. Здебільшого читачі “Кобзаря” сприймають цю поезію як щось величне, сильне, пристрасне, правдиве, яке хвилює душу. А таке сприймання надто далеке від справжнього розуміння Шевченка.

Адже ніхто не сягнув Шевченкової любові до України і болю за неї, ніхто до Шевченка не висловлював такої високої, всеосяжної, болючої правди. Він, у своїй поезії органічно поєднавши минуле, сучасне і майбутнє, указував українському народові шляхи до майбуття. Думи і сподівання українського народу, його духовний досвід великою мірою передає сьогодні поезія Шевченка, не втрачаючи, а навпаки, посилюючи в наші дні свою актуальність, невмирущість.

Великість духовного світу Шевченка, надпотужна сила Шевченкового слова спонукають нас реалізувати їх

у практично-духовній діяльності. З Шевченковим словом ми духовно міцніємо, очищуємося від усілякої скверни.

У великих письменників треба вчитися дбайливого ставлення до мовних скарбів народу, вчитися майстерного володіння мовою. І, звичайно, найбільше вчитися у Тараса Шевченка — найгеніальнішого українського поета, найбільшого володаря світу слова. Він став основоположником сучасної української літературної мови, її найвеличнішим Майстром. Геніальність Тараса Шевченка виявляється у вічності його слова, у незмірних вершинах і глибинах думки й почуття. Прилучаймося до Шевченкового слова, навчаймося в нашого Пророка любові до України, любові до рідного слова, осмислюймо безсмертну спадщину Тараса Шевченка, зважаймо на його пророцтва і перестороги.

2. Хочеться майже на закінчення нашої розмови висловити вам, шановні читачі, одну корисну пораду. Частіше користуйтеся словниками, у яких дібрано добірне зерно слова, виплекане численними поколіннями. Це словники тлумачні, орфографічні, орфоепічні, фразеологічні, етимологічні, перекладні, термінологічні, граматичні, словотвірні, словники синонімів, іншомовних слів, мови письменників тощо. У словниках ви знайдете відповіді на багато питань: що означає відповідне слово, як його використовують у мовленні, наголошують та ін. Без “заглядання” у словники неможливе досконале опанування мови.

Найважливіші з-поміж словників словники тлумачні — зібрання слів із поясненнями, тлумаченнями їхніх значень. У таких словниках слова розташовують в алфавітному порядку. Тлумачні словники української мови фіксують назви майже всіх предметів, дій, станів,

якостей, прогресивні ідеї минулого і сьогодення, а також ту частину слів, яка тепер відійшла до пасивного фонду, але свого часу широко використовувана майстрами художнього слова і в народній творчості. Гортаючи сторінки тлумачного словника, ми вчитуємося в історію народу, яку відбито в словах давніх і тих, що засвідчують реалії наших днів. Кожна словникова стаття спрямована на стисле і вичерпне пояснення значення слова, його значеннєвих відтінків, граматичних і стилістичних особливостей. Якщо вас зацікавить, що означає відповідне слово і коли його вживати, звертайтеся до тлумачного словника. Тут ви знайдете також відомості про наголошування слів, їхній правопис і под. У тлумачному словнику значення слів підтверджені текстовими ілюстраціями з творів художньої, публіцистичної, наукової і науково-популярної літератури, з фольклорних джерел. Кожне слово немовби оживає в реченнях-зразках і передає велику кількість інформації. Ви можете дізнатися про тривалість його життя і стильове призначення.

Отож прислухайтесь до поради мудрого поета, великого знавця української мови Максима Рильського: “Не бійтесь заглядати у словник...” У словниках ми знайдемо достigliй плід українського слова, зрозуміємо, як треба доглядати сад рідної мови.

3. У гомоні століть, у високості народної пісні, у злетах думки, у праці й борні зростало і розпросторювалося у світ найкоштовніше творіння українського народу, основа його духовності — рідна мова. Благословенна земля і блакить неба, ніжна і героїчна душа народу, його творча наснага міцнили українське слово, поставивши його в лави наймелодійніших у світі. Усі прояви життя — від тремтіння травинки на лузі до пророчої Тарасової

думи — зберігає народ у рідному слові, передаючи нащадкам естафету гідності, мужності і любові. Минають віки, вмирають люди, але живе народ, допоки лунає рідна мова й пісня рідна. Допоки буде перегук поколінь і потреба серця леліяти слово матері. Допоки буде жага творчості — і в ній щоденна причетність кожного з нас до життя слова рідного.

“Чистіша від сльози хай мова буде”, — заповідав нам видатний наш поет Максим Рильський. Рідна мова, як і все дорогоцінне у світі, потребує дбайливого догляду і вірної любові. Наші взаємини з мовою постійні і вкрай необхідні. Бо формування гармонійно розвиненої людини дедалі більше пов’язується з досконалим опануванням мови. Бо з усім великим і неосяжним світом — далекими дорогами минулого, тривогами сьогодення, омріяними думами про прийдешнє — єднає нас слово. Воно вигострює наш розум, наструює світлі струни на натхненну працю, на служіння Вітчизні.

Рідна мова — найбільша духовна коштовність, у якій народ звеличує себе, якою являє світові найцінніші набутки свого серця і мудрості, передає з покоління в покоління досвід, культуру і життєдайні традиції. Рідна мова — незборна сила, яка робить народ народом і увічноє найтонші порухи його душі.

Скрізь на шляхах зростання з нами мова. Вона веде на вершини знань і відчиняє двері до духовної скарбниці людства. Мова — наш найкращий друг, наставник, постійний порадник і найдосконаліше знаряддя.

Упродовж віків український народ творив і шліфував свою мову, заносючи в мовну скарбницю добірні перлини пізнання, почуття, мрії. Той витворений народом світ мови оточує нас від народження. У безкрайому океані звуків неповторно звучить мелодія рідного слова.

Але це не просто предивні звуки, це й найтонші відтінки думок і переживань, щедро приготовані для нащадків. І кожне слово — немовби виплекана народом-дивотворцем квітка з неповторним ароматом, з неповторними барвами.

Любов до рідного слова — це любов до Батьківщини, до всього прекрасного, що створив народ протягом віків, до нашої пісні, у якій слово досягло найвищих вимірів краси і поетичної довершеності.

Усе життя наше пов'язане з мовою. Завжди ми шукаємо найточнішого для думок або почуттів слова. Можливості нашого пізнання безмежні. І невичерпні можливості розвитку мови. Тому постійно потрібно піклуватися про здоров'я нашого слова.

Довершеність рідного слова виборена любов'ю і працею, титанічною напругою всіх душевних сил народу. У ньому — наше безсмертя, гармонія любові й добра, нездоланність людського духу на шляхах поступу.

Оптимістичні уявлення про долю і красу української мови наштовхуються на несприятливі умови її функціонування в не зовсім незалежній нашій державі, на нашій — не своїй, за влучним висловом Тараса Шевченка, землі. Саме в неповному функціонуванні української мови, тобто невиконанні нею всіх своїх суспільних і культурних завдань, великою мірою виявляється причина духовних негараздів в Україні. А це постало і закріпилося внаслідок того, що тоталітарна система зламала хребет української нації — знищила голодоморами селянство з його незвичайною працелюбністю і залюбленістю в рідну землю й рідну мову. За тоталітаризму також послідовно було винищено найвидатніших представників української інтелігенції. Тепер стоїть найголовніше завдання — відродити село, де натхненно

працюватиме славен на весь світ український хліборобський рід. За наявності світової продовольчої кризи саме українські селяни зможуть вивести Україну з економічного лиха і прославити свою Батьківщину. І в селі матимемо природну, стихійну народну мовотворчість. Хлібороби вирощуватимуть добірні сільськогосподарські культури, а справжня національна інтелігенція сіятиме в наші притлумлені душі добірні духовні зерна. Тільки тоді розквітне Україна, українська культура і рідна мова.

КНИГА НА БУДЕНЬ І НА СВЯТО

Книги, як і люди, мають різне походження, різні шляхи своєї появи, різні долі... Кожна має тільки її властивий характер, що залежить і від її автора, й від тематики, і від уявлюваного адресата, й від обставин її написання, та й самого видання. Книжка, що перед нами, унікальна і тематично, і жанрово, й часом своєї появи, і обставинами написання, і змістово, охоплюючи явища різних мовних рівнів, у різному їхньому навантаженні. Перекладаючи відомі слова Ліни Костенко, цілком умотивовано можна стверджувати: *книга для епохи* — епохи, в якій і в будень, і на свято треба працювати на рідне українське слово, його поширення і повноцінне звучання в усій силі своєї нормативності й довершеності, значеннєвого насичення і багатства. Її автор, Іван Вихованець, — відомий лінгвіст, який від самого початку свого науково-творчого життєпису проникливо аналізував мовний матеріал, заглиблювався в мелодику граматичних форм і конструкцій. Створена ним лінгвістична концепція охопила розгляд частиномовної системи загалом та відмінкової зокрема, вивчення прийменникової системи, дослідження рівнів речення, аналіз міжчастиномовних переходів, осмислення і висвітлення концепції першої у слов'янському просторі категорійної граматики. Така розлогість і водночас розкутість лінгвістичної думки дозволили йому створити

перший в Україні нормативний підручник із синтаксису для університетів. Відомими також є його переклади білоруських казок українською мовою, праця зі словом у творенні власних поезій, думки над оригінальною майбутньою прозою.

Цілісне бачення граматичного і лексичного ладу української мови дозволило Іванові Вихованцеві викінчено інтерпретувати мовні явища у своїх фундаментальних та спеціальних курсах, прочитаних у студентських аудиторіях Волинського, Донецького, Прикарпатського та інших університетів. Усе це засвідчує уміння автора робити наголоси на тих чи тих особливостях словосполучення — первинних чи вторинних, морфологічній належності слова та ін.

Книга має тривалу історію свого задуму, конкретні етапи творення і створення... Ще понад десять років тому, на початку нашого (двадцять першого) століття її автор ініціював постановня своєрідного науково-популярного жанру — мовної мозаїки. Цей жанр став однією зі своєрідних візиток часопису “Українська мова” (видає Інститут української мови Національної академії наук України) від часу його появи (заснований у жовтні 2001 р.), а згодом і мовознавчих етюдів — уже на шпальтах часопису “Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах” (Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України). Таке новаторство Івана Вихованця є логічним і природним продовженням напрацьованого ним бачення поширення щонайновіших наукових ідей з-поміж широкого загалу всіх тих, хто активно цікавиться питаннями

лексичного і граматичного ладу української мови, прагне удосконалити свої знання стилістичної норми та працює над культурою мови і мовлення. Адже йому належать надзвичайно цікаві розповіді про особливості народження слова, а також розгляд особливостей співвідношення надкоротких, коротких, довгих і наддовгих речень у синтаксисі поетичному і прозовому і ще про багато-багато чого несподіваного і нового, відомого і зовсім новітнього у морфологічному, словотвірному, синтаксичному ладі української мови у науково-популярній книжечці “У світі граматики” (К.: Радянська школа, 1987.— 191 с.). Актуально звучать його слова: *“Мову ревно оберігають мовознавці, невтомні творці грамастик і словників. Вони розглядають цей вид діяльності як найважливіше служіння мові. Творча діяльність мовознавця потребує від нього широкого бачення мовних явищ і культури в цілому, вимагає дару вловлювати ледве помітні зародки нового в мові, вміння дати суспільству цінні поради щодо мовних норм. Індивідуальні смаки мають переборюватися в ім'я вироблення бездоганних загальнонародних норм естетики мови. На цих принципах ґрунтувалася і ґрунтується справжня культура мови”*.

Міркування вченого знайшли свій розвиток у новій його книжці “Таїна слова” (К.: Радянська школа, 1990.— 284 с.), де Іван Вихованець розкриває глибинну таїну слова і розповідає про особливості українських прізвищ на *-енко* і *-ук*, про нові значення вже відомих слів, про будову слів та їхнє життя у мові, про слова-ліліпути й слова-гулівери та про багато-багато іншого цікавого і своєрідного в нашій мові.

Услід за Іваном Вихованцем так і хочеться повторити: *“Життя слова неповторне. Кожне слово містить у собі скарби пізнання”*, бо й справді, що слово — то відкриття, то незвідана глибина, пізнаючи яку, збагачуємось і духовно, і життєво.

Рідна мова — це не тільки і не стільки *Буква до букви — / І виникло слово. / Слово до слова — / Звучить рідна мова* (І. Січовик), це потужна зброя захисту і збереження власної національної самобутності й неповторності, спосіб сприймати світ по-своєму, оцінювати сприйняте неповторно. Останнє підтверджує кожний мовознавчий етюд цієї книжки. Не варто навіть сперечатися, що важливіше й багатше — барвисте яскраве розмаїття лісів і лук чи рівно підстрижена галявина? Істина очевидна. Багатство людської цивілізації в неповторності світосприйняття і світооцінки різними національними мовами. Нація як державотвірна величина самовиявна тоді, коли запізнавана через власну мову, культуру, одержавлений нею простір. Українська мова на сьогоднішньому етапі розвитку має суттєво динамізуватися для посилення доцентрових сил всередині Держави, а це залежить від кожного, хто не байдужий до її вчора, сьогодні й наступного завтра. Заради цього потужного мовного завтра і працюють ті вчені, хто дбає про природні переливи рідного слова, його насичене і виважене звучання, в дотриманні норм вимови і написання. Ця книжка спрямована із вчора і сьогодні в завтра з дотриманням усталених норм усного і писемного мовлення. Для автора мовна норма постає виваженою і значущою, вона знакова тому, що містить у собі осмислення перебігу сучасності

з постійним узагальненням минулого, тому що без минулого норма позбавлена мотивації, утвердження і, найголовніше, мотивації на мовний простір. Уміння бачити мовну норму, відстежувати її в загальномовному просторі є досить складною справою, що доступна тільки справжньому Майстрові. Автор цієї книжки якраз є таким Майстром, адже він створив фундаментальну наукову лінгвістичну школу, уміє бачити будь-яке мовне явище не тільки в його конкретному вияві, а й у численних зв'язках з іншими. А ще... Помічати його навантаження в кожному окремому стилістичному і стильовому вимірі. Сьогодні, коли науково-технічний прогрес своїм потужним пресом інколи знебарвлює слово, намагається його витіснити на маргінеси, Іванові Вихованцеві вдається переконливо довести, що *“слово, приголошене прогресом, / непритомне слово оживе...”* (Ліна Костенко).

Своїм змістом, висвітлюваними проблемами книжка спрямована в майбутнє, адже *“У майбутнього слух абсолютний”* (Ліна Костенко). Кожний етюд — завершена розповідь, що викінчено характеризує мовну норму, встановлює її наповнюваність. Загалом це книжка не тільки про мовну норму, не лише про особливості використання певної форми, її наповнення, вона — про найголовніше — про буття і буттєвість українського слова в третьому тисячолітті, в межах якого таким надважливим постає: *“Щоб не минуле формувало сучасний тип українця, а щоб сучасний українець був здатен формувати майбутнє”* (Ліна Костенко). А спроможним формувати майбутнє є тільки той українець, який досконало володіє рідним словом, відчуваючи його мело-

дику і повнозвучність. Майбутнього ж без українського слова ні в українця, ні в України нема. Створена книжка утверджує і ширить українське слово в повноцінному його звучанні в будень і на свято, у кожную хвилину нашого розмаїтого життя.

Анатолій ЗАГНІТКО,
член-кореспондент Національної Академії наук
України, доктор філологічних наук, професор,
академік Академії наук вищої школи України,
член Національної спілки письменників України,
член Національної спілки журналістів України

ПРО АВТОРА

Іван Романович ВИХОВАНЕЦЬ — відомий український мовознавець, перекладач. Доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, лауреат премій імені Олександра Потебні та імені Івана Франка, головний науковий співробітник Інституту української мови НАН України, почесний професор Волинського національного університету імені Лесі Українки, автор монографій “Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові”, “Прийменникова система української мови”, “Система відмінків української мови”, “Частини мови в семантико-граматичному аспекті”, “Нариси з функціонального синтаксису української мови”, підручника для вищів “Граматики української мови. Синтаксис”, навчальних посібників, а також науково-популярних книжечок для вчителів і школярів “У світі граматики”, “Таїна слова”; співавтор і редактор монографій “Теоретична морфологія української мови”, “Семантико-синтаксична структура речення”; член редколегії та один з авторів кількох видань енциклопедії “Українська мова”; науковий редактор підручників Олександри Глазової і Юрія Кузнецова “Рідна мова” для 5, 6, 7, 8 класів й “Українська мова” для 9 і 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів тощо. Здійснив художні переклади з білоруської мови.

Автор понад 700 наукових праць.

Науково-популярне видання

ВИХОВАНЕЦЬ
Іван Романович

РОЗМОВЛЯЙМО
УКРАЇНСЬКОЮ

Мовознавчі етюди

Літературний редактор *С. В. Цушко*

Художнє оформлення *Л. В. Міщук*

Технічний редактор *Т. М. Мацапура*

Коректор *Л. Д. Кожем'яко*

Комп'ютерне верстання *О. Є. Кочубей*

Палітурні роботи

Я. П. Намака, Т. Ю. Замішайло

Підписано до друку 24.09.2012 р.
Формат 70x100 $\frac{1}{32}$. Гарнітура “TimPuls”.
Папір офсетний № 1.
Ум. друк. арк. 6,45. Обл.-вид. арк. 5,51.
Наклад 3000 пр. Зам. 12-18.

Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ.
Адреса видавництва і друкарні:
04070 Київ-70, вул. Спаська, 9/2.
Тел. (044) 425-12-75, 425-04-96, 425-01-03.
E-mail: mail@pulsary.com.ua
<http://www.pulsary.com.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції, серія ДК № 585 від 05.09.2001 р.

Вихованець І. Р.

В54 Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець; післямова А. Загнітка.— К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012.— 160 с.

ISBN 978-617-615-014-5

У цій книжці йдеться про культуру української мови, типові вади усного і писемного мовлення. У ста десятих мовознавчих етюдах подано поради стосовно вибору слів, морфологічних форм, синтаксичних конструкцій, словесного наголосу, стилістичних варіантів для найкращого висловлення думки.

Шанувальникам рідного слова, журналістам, науковцям, редакторам, учителям, студентам і учням — усім, хто дбає про культуру української мови.

УДК 811.161.2'27

ББК 81.2Укр-5

ISBN 978-617-615-014-5

